

53402

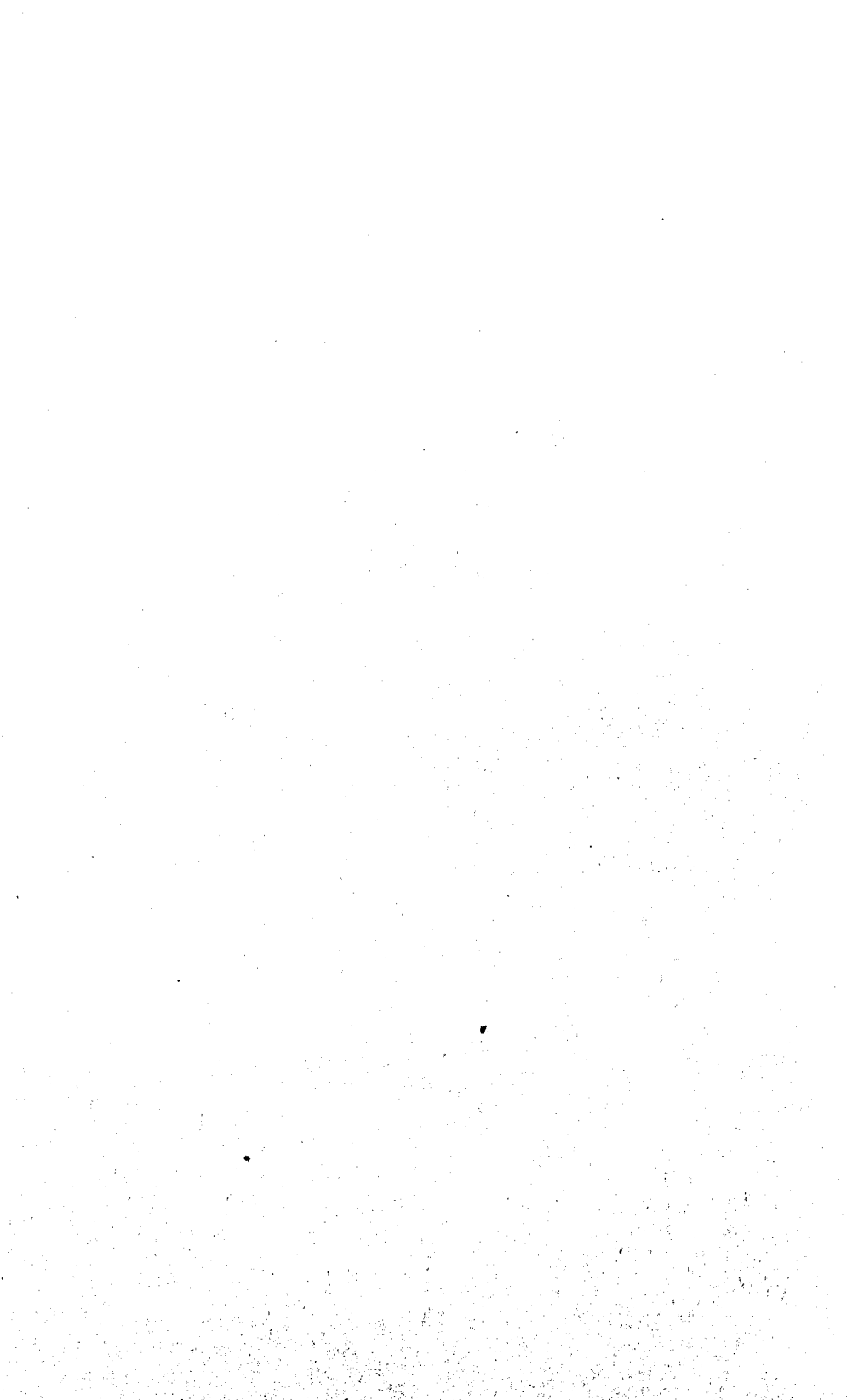
KÖZLEMÉNYEK
A SZEGEDI FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM
PEDAGÓGIAI-LÉLEKTANI INTÉZETÉBŐL

8. SZ.

ZENTAI KÁROLY

A NEMEK EGYÜTTES NEVELÉSÉNEK
KÉRDÉSE

S Z E G E D 1936.
JUHÁSZ ISTVÁN KÖNYVNYOMDAJA SZEGED, GIZELLA-TÉR 4.

53402

KÖZLEMÉNYEK
A SZEGEDI FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM
PEDAGÓGIAI-LÉLEKTANI INTÉZETÉBŐL

8. SZ.

ZENTAI KÁROLY

A NEMEK EGYÜTTES NEVELÉSÉNEK
KÉRDÉSE

S Z E G E D 1 9 3 6.
JUHÁSZ ISTVÁN KÖNYVNYOMDÁJA SZEGED, GIZELLA-TÉR 4.

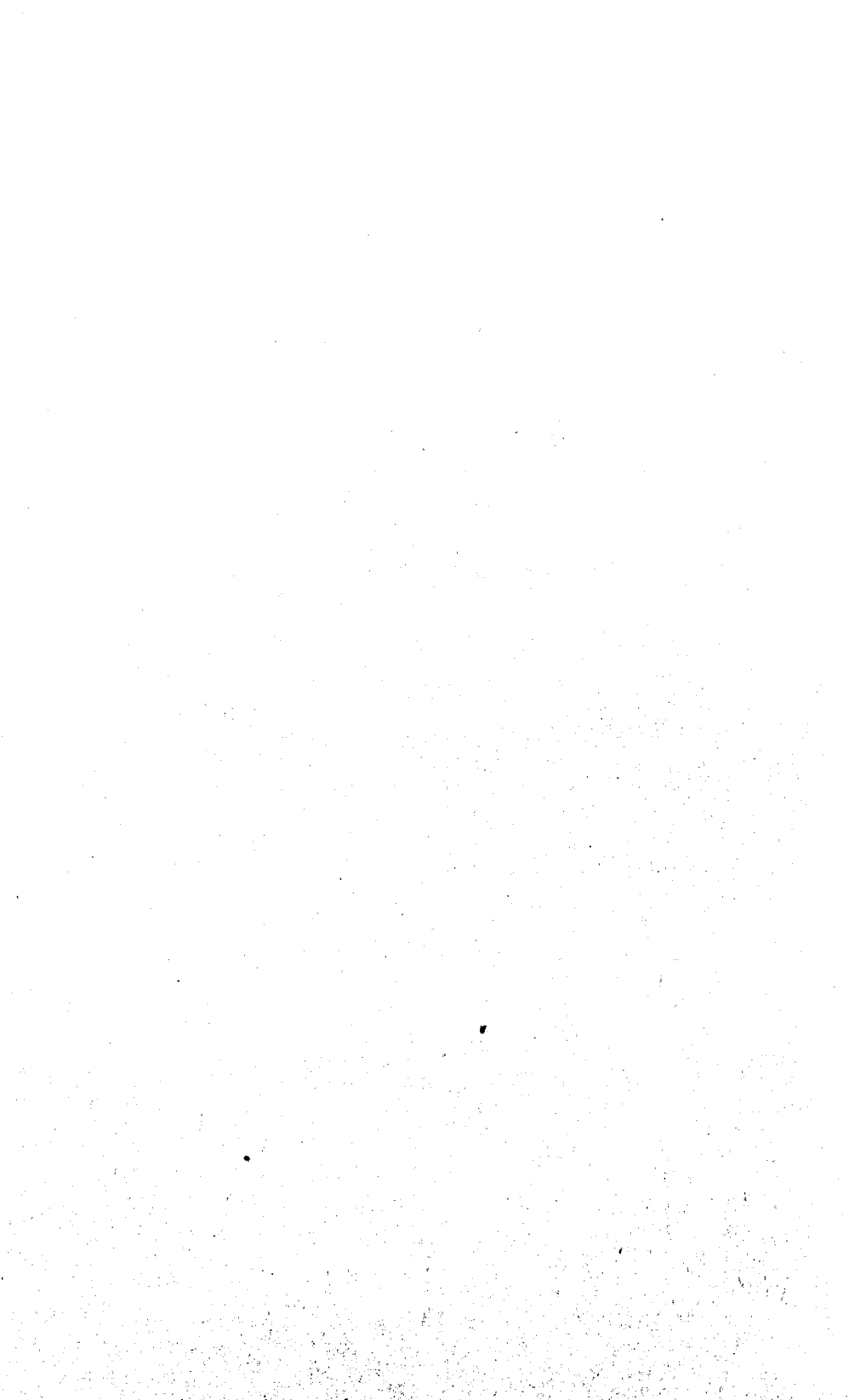
A M. Kir. Ferencz József-Tudományegyetem bölcsészet-, nyelv-
és történettudományi karához benyújtott doktori értekezés.

Bíráló : *Dr. Várkonyi Hildebrand* egyetemi ny. r. tanár.

Társbíráló : *Dr. Bartók György* egyetemi ny. r. tanár.

Életrajzom.

A Nógrád vármegyei Salgótarjánban születtem, 1909-ben. E városban végeztem az elemi iskola és a középiskola alsó négy osztályát, majd pedig a szegedi kir. kat. tanítóképző-intézetben nyertem tanítói kiképzést és 1930-ban népiskolai tanítói oklevelet. Még ebben az évben meghívott az anyaintézetem gyakorlóiskolai tanítónak. 1932-ben a budapesti Verbőczy István reálgimnáziumban érettségi vizsgálatot tettem, s beíratkoztam a szegedi Ferenc József-Tudományegyetem bölcsészeti karára. Időközben lefordítottam a népoktatás nagy apostolának, De La Salle szent Jánosnak életrajzát (megjelent Szegeden 1932-ben) és több pedagógiai cikket írtam a *Tanítójelöltek Lapjában*, a *Nemzetnevelésben* és a *Földrajzi Szemináriumban*. Első sorban pedagógiai-lélektani problémákkal foglalkoztam. Pedagógiai-lélektani tanulmányaimat, négy éven keresztül Dr. Várkonyi Hildebrand e. ny. r. t. vezetése mellett végeztem, aki mindig készségesen látott el tanácsokkal s útmutatásokkal, amiért ez alkalommal is hálás köszönetemet fejezem ki.

Bevezetés.

Az együttes nevelés problémája már nem új. Azt mondhatnám, hogy ez a probléma egyidős a neveléssel. A régiek azonban ebből nem csináltak problémát. Annál nagyobb felkészültséggel boncolgatják ezt a kérdést az újabb gyakorlati és elméleti pedagógusok. Éppen olyan sok az együttes nevelés barátja, mint ellensége. — A gyakorlat is, mintha a pedagógusok táborának teljes megoszlását mutatná, oly más az elgondolás és megvalósítás az egyes országokban.

Értekezésünkben be akarjuk mutatni a probléma történetét s rá akarunk mutatni a különböző idők nagy szellemeinek állásfoglalására, hogy ez is a probléma eldöntéséhez segítsen bennünket.

Az előttünk értekezők általában történeti alapon tárgyalják a kérdést. A gyermekkor és az ifjúkor alapvető lelki sajátságaival keveset foglalkoznak a kérdésnek írói. Mi — viszont — teljesen a neveléslélektan szempontjai szerint foglalkozunk a kérdéssel. Felhasználtuk mindazokat az adatokat, amelyeket a neveléslélektan a probléma eldöntése szempontjából nyújt. Különösen Várkonyi Hildebrand egyetemi tanár előadásait és publikációit tartottam szem előtt. Főleg a nemek lélektani sajátságaira nézve kaptam éveken át gyűjtött és experimentálisan igazolt adatokat. Hasonlóképpen tőle kaptam azokat az értékes adatokat is, amelyek az egész értekezés gerincéül szolgálnak. Ennek előrebocsajtását lelkiismeretbeli kötelességemnek tartom.

Midőn az alapvetés után megkíséreljük a problémát megoldani, tisztán a neveléslélektan szempontjai vezetnek, s megállapításainkat a tudomány pilléreire helyeztük, s midőn kritikát mondunk, ez a tudománynak jogsos kritikája.

I.

A koedukáció a nevelés történetében.

1. Iskolák.

a) Az elemi fokozat.

A koedukáció csak újabban vált tudományos problémává, jöllehet a múltban is sokat foglalkoztak a koedukáció gyakorlati kérdésével, hol szükségességéről, hol pedig elháríthatatlan erkölcsi veszélyeiről beszéltek a pedagógusok és szülők egyaránt. A probléma megoldásában nem a minden oldalról való megfontolás eredménye, hanem az egyéni felfogás, a szükség, az állam érdeke, a tradíció, gazdasági okok, stb. döntöttek.

Midőn az alábbiakban a probléma megoldását vázoljuk az egyes népeknél és nemzeteknél, akkor elsősorban a kérdés gyakorlati megoldására gondolunk. Hol, hogyan történt a nevelés, milyen volt a gyakorlati állásfoglalás a koedukáció és koinstrukció kérdésében? Ha itt-ott elméleti megfontolást is közbeiktatunk, ezt a kép teljékesebb kialakításának kedvéért tesszük.

Vizsgálatainkat a természeti népeknél kell kezdenünk. Ezek még ma is a viszonylagos történelemelőtti korban élnek, aminek vizsgálata az emberiség abszolút történelemelőtti korára enged következtetéseket vonni. A mai természeti népek számos törzsénél a nő teljesen osztozik a férfi munkájában, sőt nem egy esetben a nő végzi azokat a munkákat, melyek a kultúrnépeknél a férfit terhelik. E népeknél a nevelés a tisztán családi nevelés fokán áll; más nevelésről nincs is náluk szó. Nevelésük tehát együttes nevelés, éppen úgy, mint a vándorló népeknél is. (Elegendő e pontnál a vándor cigányokra utalni, akiknél a nevelésben teljesen a koedukáció uralkodik.) A fiú és leánygyermeknek a nevelése az élethívátásra való nevelés célja körül csoportosul. A primitív népek életre-nevelése is tudatos. Ahol a nő és férfi munkatere összeesik vagy megközelíti egymást, ott ma is együttes neveléssel találkozunk. Azok a népek ellenben, amelyeknél szigoruan elkülönül a férfi és női munkatér, ott a múltban is, ma is, el kellett különülnie bizonyos fokon a nemek nevelésének is. A népvándorlaskori germán törzsekről pl. tudott tény, hogy a nők végezték az összes mai értelemben vett férfi, gazdasági stb. munkát, míg a férfiak tisztán a

harcnak éltek, békében pedig a tűz mellett heverészve semmittevés-sel töltötték idejüket. A férfit öntudatos harcosná nevelik az ilyen népek, míg a nőt sokszor szinte rabszolga-sorsra kárhoztatják. A nevelés tehát nemek szerint elkülönül.

A történelmi népek. A legelső történelmi nép a sínai, amely történetét s műveltségét 3000 évvel Kr. sz. e.-re vezeti vissza. E népnél a leányokat csupán illedelmes viseletre, hallgatásra, engedelmességre szoktatták, a fiúkat ellenben külön, gondos nevelésben részesítették.¹⁾

Indiában a női nem sohasem volt becsben. Minden szellemi képzésből kizárták őket; csak a táncosnők részesültek tanításban.²⁾

A hatalmas perzsabirodalomban szintén a fiúgyermek nevelésével foglalkoztak többet. A fiúgyermek 7 éves korában nyilvános intézetbe került. Itt nevelkedett fiútársaival egyetemben 24 éves koráig. Teljesen az állam szolgálatára nevelték.³⁾

Egyiptomban a tudás, a műveltség az előkelők privilégiuma volt. A szegény nép, sőt az előkelők leányai is a műveltség alacsony fokán állottak. Ennek dacára a nők számára is létesültek nevelőintézetek, illetve tanintézetek. Általában a női nem az egyiptomiaknál sokkal méltányosabb helyzetben volt, mint másutt keleten. Ennek következtében itt a nők magasabb műveltségre jutottak,⁴⁾ azonban a fiúk s leányok nevelése — a férfi és a nő között fennálló rangkülönbség miatt — mégsem lehetett együttes nevelés.

A görögök. Lykurgus-féle spártai nevelés elvei szerint a fiúgyermek 7 éves korában nevelőintézetbe került s közös nevelésben részesült. A nevelés főcélja a jó katona, mivel az állam léte katonaságától függött.⁵⁾ Platon „Politeia” c. művében megtaláljuk ugyan az együttes nevelésre vonatkozó gondolatokat (Schleiermacher: Plato: Der Staat. Leipzig, 1907.), még sem megy át az teljesen a gyakorlatba. Platon szükségesnek tartja, hogy a nők erős fizikumuak legyenek, tornásszanak, vegyenek részt a fegyvergyakorlatokban, mert csak erős anyának lehetnek erős gyermekei.⁶⁾ A nők teljes egyenjogúsága az együttes nevelést tette volna indokolttá. Platon is egyenlő, sőt azonos képességűnek tartja a nőt a férfival, azért az egyenlő élethívatalra együtt kell készülniök. Még katonáskodni is kell a nőnek Platon szerint. Azt kívánja a nőktől, hogy ők is tel-

¹⁾ Kiss Áron: Nevelés-, oktatás-, történeti kézikönyve. Bp. 1880. p. 10.

²⁾ Kiss Áron: i. m. 11.

³⁾ Kiss Áron: i. m. 12.

⁴⁾ Kiss Áron: i. m. 13.

⁵⁾ Kiss Áron: i. m. 17.

⁶⁾ V. ö. Jablonkai J.: Coeducatio Bp. 1933. p. 7. és 21.

jesen az állam szolgálatában álljanak, s e célnak még a családot is áldozzák fel.¹⁾

Athén Solon (639—559) alatt a szülőknek gyermekükhöz való jogát nem érinti. A gyermeket nem veszi el a családtól. A gyermek 7—12 éves korában paedagogiumba jár, ahol a testi szépség és erő, valamint a szellem kiművelése a cél.

Spártában a leányok a szülői háznál maradtak, s anyjuk vezetése alatt nevelkedtek erős és erkölcsös nőkké.²⁾

Athénben a nőnevelés célja a háziasság, nőiesség. Különben az athéni felfogás a nők szellem kiművelésével nem törődik valami sokat.

A római nevelés célja a gyakorlatiasság. Minden polgár legyen tudatában római mivoltának. Az egyetlen értékes, önbecsű tudás a szónoki képesség. Szinte erény számba megy: férfi erény. Az érzéki és szellemi embernek, — a gondolkodásnak és cselekedeteknek összhangzó kiképzése volt a fiúnevelés ideálja. — A női eszmény a zülött Rómában is a „mater familias.“ A leánynevelés különben eléggé elhanyagolt. Nyilvános együttes nevelésről nem beszélhetünk, hisz a nevelést legtöbbször házi tanító végezte. A nyilvános iskolákban is inkább csak a fiúkat tanították meg a stilus forgatására.

A zsidó ókorban a gyermekek atyjuk mellett tanultak olvasni, írni. Ez volt a fiúk tudásának magva. A leányok nem tanultak meg írni, olvasni. Az együttes tanítás tehát nem volt meg. — A leányok megtanulták mindazokat az ismereteket, amelyre anyai hivatásukban szükségük volt. Nevelésük az anyákra volt bízva. — A nemek nevelése is elkülönült tehát.³⁾

A zsidó gyermek tehát a szülői háznál sajátította el a tudás elemeit. Elemi iskola a zsidóknál nem is volt. Gyermeiskolák nem sokkal Jeruzsálem elpusztulása előtt keletkeztek a zsidóknál. Ezek is a fiúk részére létesültek, amint tisztán fiúiskolák voltak az írástudók iskolái is. Ezek az iskolák már nem gyermekek, hanem az ifjak számára szolgáltak a vallásos oktatás helyéül. Ilyen szentírás-magyarázó iskola számos volt a zsidóknál. Ezek magánjellegűek. (Szent Pál apostol pl. Gamáliel iskolájában tanult. V. ö. a mai héberiskolákat. Ezek is tisztán fiúiskolák.) A leánynevelés ma is háttérbe szorul a zsidóknál, főleg az orthodoxoknál. A leány általában keveset számít — vallási szempontból. Az Ó-szövetségben pedig tudjuk, hogy egyetlen szempont a vallási volt.

Amíg a görög és római állam meglegedett azzal, hogy polgá-

¹⁾ Kiss Á. i. m. p. 23.

²⁾ Kiss Á. i. m. p. 17.

³⁾ Kiss Á. i. m. p. 31.

rokat nevelt, addig a zsidó vallás a hitet helyezte minden földi érdek fölé. Ez a transzcendens szempont a *kereszténység* szellemének, nevelési eszméjének is vezérgondolata. A kereszténység jó embereket akart; nemcsak hittudós férfiakat, hanem hitbuzgó nőket is. Az elhanyagolt nő a kereszténységben újra születik. Szűz Mária ideálja minden nőt felemel, mert ha az egyház különbséget tesz is földi országában a hivatalok betöltésénél (papság) férfi és nő között, mindenkit, nőt s férfit egyaránt hív. Tehát az igazi erkölcsi és szellemi egyenjogúság férfi és nő között csak a kereszténységben van meg. A keresztény vallás megkívánja ugyan az asszonytól, hogy engedelmeskedjék férjének, de megtilja a férfiaknak, hogy árú módjára bánjanak feleségeikkel. A gyermekeket pedig — nemükre való tekintet nélkül figyelemben részesítette. — A kereszténység oktatási rendszere lassan fejlődik ki. Jézus és az apostolok mindenkit, nőt, férfit, felnőtteket, gyermekeket egyaránt együtt tanítottak.

Az apostoli idöket követő évtizedekben kezd terjedni a „katechumen“-intézmény. (Ide vonatkozólag lásd szent Ágoston „De catechisandis rudibus“ c. művét.)

A tanítás eleinte a templomban történt. Később a gyermekek tanítására megfelelőbbnek bizonyult az iskola. A pap kezdetben saját lakásán, vagy külön épületben tanígtatta a keresztény gyermekeket. Ez intézmény vetette meg az alapját a plébániai iskoláknak. — A templomi tanítás kétségtelenül *együttes* volt, de bizonynyal a plébániai iskola ösét is ilyennek kell elképzelnünk.

A plébániai iskolák életében Nagy Károly kora határjelző. N. Károly ugyanis udvarában állította fel a népiskolát s ezt maga ellenőrizte. Már 802-ben kötelességévé teszi a papoknak, hogy a rájuk bízott népet gondosan tanítsák. A tanítás lényege a keresztény vallás s keresztény élet megismertetése és gyakoroltatása.

N. Károly korára jellemző e zsinati határozat: „Méltó dolog, hogy a nép fiait iskolába küldje: éspedig vagy a kolostorokba vagy a paphoz, t. i. a plébániai iskolába.“

Ez haladást jelent. Mert N. Károly előtt a kolostori iskolák csak a kolostor számára neveltek, a nép oktatásával pedig egyáltalán nem foglalkoztak.

Chrodegang (742—766) metzi püspök székesegyháza körül egyesíti zárdai elvonult életben a papokat, őrájuk bizza az *ifjúság* nevelését. Az így alapított székesegyházi iskolák intézménye azonban csak később terjed el.¹⁾

A Karolingok térítési szándéka sok új tanító, hittérítő kiképzését tette szükségessé. Tehát e célnak megfelelően alakult a kolostori

¹⁾ Kiss Á. p. 40.

iskola. Ezek képezték később a klerikusokat, valamint a fiatal állami hivatalnokok is ez iskola tanulói közül kerültek ki.¹⁾

Jóllehet a két nemet nem tanították együtt, hisz az iskolák a fiúk számára létesültek, mégis azt vették észre, hogy a szerzetesi fegyelem meglazult éppen a monostorba tanításokra járó idegenek miatt. Ezért az aacheni zsinat (817) elrendeli, hogy ezentúl a monostorokban csak az oblatások részére legyen iskola.

Noha N. Károly előtt népoktatásról szó sem lehet, mégis feltűnő hatású volt az aacheni zsinat határozata. A tudatlanság nemcsak az alsóbb néposztály fiai között volt természetes, hanem az előkelők között is gyakori volt. N. Károly igyekszik a népoktatást legalább a fiúk részére általánosítani.

A schola palatina mellett, ahol a császári kancellária magasrangú tisztviselőit képezték, elterjednek a Merowing-kor jellemző kéttagozatú kolostori iskolái: a scholae interiores, a pueri oblatis kiképzésére, scholae exteriores a világi papok és laikusok nevelésére. Tehát ezek is tisztán fiúiskolák voltak.²⁾

II. Jenő pápa gondoskodik a népoktatásról, mikor elrendeli, hogy az összes püspöki székhelyeken és plébániákon legyenek alkalmas mesterek és doktorok, akik a tudományokat, a hét szabad művészetet és a szent dogmákat előadják.³⁾ — Persze mindezt a fiúgyermek részére.

Hogyan állt ez időben a leányok nevelésének ügye? A nő teljesen a magánéletre van utalva. A nők világi kiképzéséről pedig szó sem lehet. (V. ö. II. Jenő) A kolostorokban csak a puellae oblatae kaptak magasabb klerikális kiképzést. Csak a IX. század végén a szt. Benedek-rendi nővérek kolostora mellett indulnak meg a scholae exteriores laikus leányok részére. Ezek azonban egyelőre pusztán az előkelő leányok számára voltak nyitva. Itt is a házi otthoni nevelés folytatása történt.

A lovagkor nevelése is jobbára házi nevelés. Szervezett nőnevelésről szó sem lehet. E korban a leányokat, amint a gyermekkorot átlépték, elküldték a kolostorba⁴⁾ vagy valamely nemesi avagy fejedelmi udvarba, ahol aztán az úrnő vezetése alatt tanultak.

A nyugati szervezett iskolák jobbára csak fiúk számára létesültek. A nőnevelés teljesen háttérbe szorult. E korban a két nem teljesen *elkülönítve* nyeri nevelését és tanítását még az *egyetemen* is.⁵⁾

¹⁾ R. Lochner: Geschlechtertrennung und Geschlechtervereinigung im deutschen Schulwesen der Vergangenheit. Pädagog. Mag. Heft: 956. Langensalza 1925.

²⁾ R. Lochner. p. 9.

³⁾ Békefi R.: A népoktatás története Magyarországon 1540. Bpest. p. 5.

⁴⁾ R. Lochner. p. 10.

⁵⁾ R. Lochner. p. 10.

A lovagkor egyik sajátja, hogy amint a fiúgyermek 8 éves lett, elkerült valamely nemesi várba fegyverforgatást tanulni.

A *humanizmus* és a *renaissance* hatásának tudható be, hogy az 1200—1500 közti időben a klerikális iskolák elvesztik uralkodó jellegüket. Már a XII. században az olasz városok kezdték megszüntetni a papi iskolák hegemoniáját és városi iskolákat alapítottak. Követték őket a német városok. Ezek a városi iskolák eleinte csak a fiúk számára létesültek, de már a reformáció előtt Lübeck és Nürnberg városokban, sőt más helyeken is ilyen iskolák a lányok számára is állítottak.¹⁾

Problémánk szempontjából igen érdekes lesz végigtekinteni a német népiskolák fejlődését és vizsgálni, hogyan valósul meg a német iskolákban az együttes nevelés és együttes tanítás, a XIV. századtól kezdve. (A többi országokra nézve nincs alkalmunk ugyan ilyen alapossággal tanulmányozni a kérdést. Azonban a német iskolák végigtekintése is sok tanulsággal szolgál. — Feldogozásunk alapjául szolgál: Lochner: *Geschlechtertrennung und Geschlechtervereinigung im deutschen Schulwesen der Vergangenheit*. Pädagogisches Magazin. Heft 956.)

A XIV. században sok kolostori iskola megszűnik. E korban mind gyakrabban jelentkeznek más típusú iskolák, mivel a papi iskolák nem elegendők már az újra felvirágzott városok polgáraiinak befogadására, akiknek nevelésére pedig e kor nagy gondot kíván fordítani. — Megalakulnak a *középiskolák*, elsősorban mint városi plébániai iskolák. Ezek nem állnak az eddigi klerikális iskolákkal ellentétben. Csakhamar bebizonyosodott, hogy ezek az iskolák nem alkalmasak az iparos polgárság kiképzésére. — Azért aránylag korán jelentkeznek a „deutsche“ Schulen (Schreibschulen.) Ezek magániskolák (Privatschulen) voltak.

Lassan ezek is elégtelenek lettek és megnyílnak u. n. „Lehrhäuser“ mint elemi iskolák. Ezeket gyakorlati cél hozta létre. — Nem volt többé a vallásos nevelés a főcél. — A falvakban is nagy számú plébániai iskolát alapítanak, amelyekben azonban most is első az elemi vallásos oktatás, írás és olvasástanítás. Sok helyen csak vasárnapi iskolaként szerepel.

1300 körül a *nőnevelés* — a kolostori iskolákat leszámítva — teljesen a családi nevelésre szorítkozott. Itt-ott felvetődik a gondolat, hogy ez nem elegendő.

A XVII. század elejéig sok városi iskola keletkezik. Ezek egy része „Städtische Lehrhäuser,” amelyekben itt-ott „lèrfrouwen” tanítottak, a többi pedig magániskola („deutsche Mädchenschulen.”)

¹⁾ Kiss Á. p. 45.

Ezen iskolákra vonatkozó legrégebb adat a brüsseli tantervben (Schulordnung) található 1320-ból.

Eszerint két iskola volt a városban, egy a fiúk és egy kisebb a leányok részére. (Mindkét iskolában Donátust tanulták; többet nem.) — Azonban sokáig igen szórványosak az ilyen iskolák is. Sok városban még a XVI. században sincsenek meg. Viszont Augsburgban 1491-ből már névszerint ismernek egy Schulmeisterint.

Igen gyakran a magán német iskolákban (Klippenschulen írástanítók iskolái), hasonlóképpen a városi iskolákban is mindkét nem együtt nyer oktatást, csak külön-külön helyen ül a két nem a tanteremben.)

A vándortanítók a leányokat is felvették iskoláikba, ha a tandíjat megfizették. Néhol a tanító felesége elkülönítve tanítja a leányokat, e tipikus középkori iskolákban. — Ahol valódi leányiskolák voltak, ott megtörtént a nemek *elkülönítése*. (Pl. Brüsszelben 1320.) — A falusi plébániai iskolákban — ha egyáltalán jártak a leányok iskolába, ami elég ritka, — közös tanteremben voltak a fiúkkal.

1500 körül is inkább csak fiúiskolák keletkeznek. Legtöbb helyen ezeket látogatják a *leányok* is. *Mindkét nem együtt tanul* tehát, de az elkülönítés legalább a tanteremben megvolt. Az is megtörtént, hogy a leányokat nők tanították, mialatt ugyan abban a teremben a tanító a fiúkkal foglalkozott. (Tudjuk, hogy az osztálytanítást csak a XVII. században vezetik be. Addig minden tanulóval külön foglalkozott a tanító.) Ez iskolák mellett az *írástanítók* magániskolái működtek, amelyekben a két nem a tanítás alatt egyáltalán *nincs elkülönítve*.

E korban működő másik iskolatípus a latin plébániai iskola. Ezeket a leányok ritkán látogatják; a kevés leánytanuló elkülönítve ül és a tulajdonképeni latin-tanításban nem vesz részt. A latin iskolák jobbra az egyetemre készítettek elő.

Megjegyzendő, hogy a szigorú elkülönítés gondolata megtört részben az eredetileg teljesen klerikális iskolák elvilágiasodásán, részben azon, hogy az új polgári rend leányainak oktatására más úton nem nyílt alkalom. Az *elkülönítésre való törekvés elvben* továbbra is megvolt ugyan, azonban ezt többnyire gazdasági okból nem tudták megvalósítani. A nemek együttes tanítása a középkor végén annál természetesebbnek látszott, mivel ez időben az iskola minden tanulója egyetlen teremben volt. Az egyes csoportoknak állandó helyük volt. (locus, a humanistáknál classis vagy ordo.) A leányok külön csoportokban ültek. — A magasabb igényeket kielégítő latin iskola továbbra is *fiúiskola* maradt.

A XVI. században a reformáció idéz elő változásokat az oktatás terén. Ismét előtérbe kerül a vallásos szempont. Ez azonban már nem a középkori szellem, az Isten gondolatába való elmerülés szülte vallásos nevelés, hanem az egyház és az új felekezetnek az iskolák falain belül is folytatott küzdelme. A reformátorok számos új iskolát alapítanak, hogy tanaikat terjesszék. A reformátorok azt hangoztatják, hogy a gyermekek nevelését és oktatását a világi hatalomnak (állam, fejedelem) kötelessége intézni. A fejedelmek veszik kezükbe az iskolaügyet; az iskolázást nyilvánossá teszik, azonban általános népoktatásáról még akkor sem lehet szó.

Ez időben keletkeznek a Fürsten- vagy Landesschulen, azonban továbbra is megmaradnak a városi latin iskolák. A XVI. század végén már nagy számú falusi iskolát találunk. Iskola-kötelezettség azonban nem áll fenn.

Leányiskolák már a XVI. században is voltak. Luther kifejezetten sürgeti a leányok oktatását. Iskoláik száma gyarapodott is állandóan. — Strassburgban 1534-ben 6 fiú- és 4 leányiskola volt. Sőt Szászországban 1555-ben három magasabb leányiskola is volt, azonban nem állottak fenn sokáig.

Augsburgban 1509-ben *botrányok* elkerülése végett a két nemet elkülönítik, jöllehet „bisher Knaben und Mägdlein nebeneinander in der deutschen Schulen gegangen.“

Ilyen értelemben rendelkezik a württembergi tanterv is 1559-ben. A cambraii egyházi zsinat is megkívánja, hogy az alsóbb iskolákban lehetőleg különíttessenek el a nemek. (quantum fieri possit, in scholis puerilibus puellae separentur a pueris) „A német-iskolákban (in scholis teutonicae linguae) meg kell őrizni a rendet és fegyelmet“ — mondja a salzburgi tartományi zsinat (1569) — „daher seien die Knaben von den Mädchen zu trennen und beim Unterricht nicht gemeinsam und vermischt zu halten, wie das liebe Vieh; es möge der Lehrer Acht haben, dass kein Verkehr zwischen den Geschlechtern stattfinde; werde die Trennung derart strenge durchgeführt, so werde jedes Geschlecht eifriger seine Arbeiten verrichten und von den ersten Jahren an für Schamhaftigkeit erzogen werden.“ Azt hiszem nem kell bizonyítanunk, hogy ezt a határozatot nem tudományos kísérletezések eredménye alapján hozták.

A szt.-omeri zsinat (1583) elrendeli, hogy a leányokat ne tanítsák ugyanabban az iskolában, amelyben a fiúkat. A konstanzi zsinat (1609) is kifejezetten a két nem elkülönítését kívánja. (In scholis teutonicis puellae seorsim a pueris masculis instituentur.) — Ez azonban nem ment át teljesen a gyakorlatba, mert már 1598-

ban¹⁾ kimondta a strassburgi egyházi tanterv, hogy ahol másként nem lehet: „Knäblin und Töchterlein in einer Schulstuben müssen gelehret und unterwiesen werden,“ — ami a gyakorlatban a konstanzi zsinat után is érvényesült.

A nők magasabb képzése ebben a korban is luxus marad. A nyilvános leányiskolák ugyanis csak a XVII. században indulnak meg. Az általános oktatás minden bizonnyal mindkét nemre kiterjed. Ennek dacára is a leány népiskolák nehezen épülnek ki.

Röviden így foglalhatjuk össze e korról elmondottakat: Az elemi leányoktatás pár lépést haladt. Magasabb oktatásról még ebben az időben sem beszélhetünk. A latin oktatás csak a fiúkra terjed ki.

A legtöbb kisebb helyen a leányok is együtt tanulnak a fiúkkal. Ennek dacára is az elkülönítés gondolata úgy a katolikusoknál, mint a protestánsoknál előtérben állt.

A XVII—XVIII. században nagy átalakulások történnek az oktatás terén. Mindez azonban csak előkészület az *általános népiskola* megalapításához. Ratke és Comenius az előharcosok. Számos német városban elrendelik, hogy a 6–12 éves gyermekeket az iskolába kell küldeni.

Ebben a korban is találunk útasítást arra, hogy a tanulókat nemek szerint el kell különíteni. (Weimar 1619.) A falusi iskolákra nézve ellenben ezt olvassuk (1642): „Die Knaben vnnd Mägdlein auff den Dörffern sollen in eine Schule zusammengehen und doch fein unterschiedlicher Ordnung gesetzet werden, weil man an den meisten Orthen nicht mehr als nur einen Praeceptoren Unterhalten kan.“ — Egy százsz tanterv, amely 1642—85 között volt érvényben, így rendelkezik: „Wo keine absonderliche Mägdlein-Schulen sind, da sollen sie zwarnach dem Unterschied der Classen mit den Knaben zugleich informiret, jedoch aber nicht unter sie vermenget, sondern absonderlich gesetzet werden.“ — A bajor fejedelemség tanítóit útásítja a tanterv (1659), hogy „wann das Geringste wieder Zucht und Erbarkeit dissfals vermerckt solte werden, auffß sorgfältigst frühzeitig verhüten.“ (Lochner)

Egerben (1572) a nemek közös oktatását tartották ideálisnak, azonban azzal a megszorítással, hogy a két nem elkülönítve üljön egymás mögött.

A leányok magasabb képzése a XVII. század elején kezdődik. A francia hatás érvényesül. Francke érdeme, hogy a pietista mozgalom kifejleszti a nőnevelést. Fènelon, Basedow, Campe és mások gyakorolnak hatást a nőnevelésre.

A falusi „népiskolákban“ kezdetben természetesen mindkét nem

¹⁾ Kiss Á. 1597-ben említi i. m. p. 67.

együtt tanult. Azonban a XVIII. században is éppen olyan gyakori volt a közös oktatás, mint a XVII. században. Természetesen bizonyos mérvű elkülönítésre mindenütt törekedtek. (Szász-eisenachi tanterv.)

Az 1729-évi württembergi tanterv írja, hogy a tanító ne engedje meg, hogy a fiúk s leányok együtt üljenek s összevegyüljön a két nem.

Helmstadt (1755) így rendelkezik: „In diesen schulen werden die kinder männlichen und weiblichen geschlechts zugleich unterrichtet, doch ist dahin zu sehen, dass sie besonders, und die kinder männlichen geschlechts auf der einen die aber von dem weiblichen auf der anderen sete gesetzt werden.“

A nevelés ügyének Humboldt adott újabb lendületet. A leányiskolák ugyan általában magánemberek kezében vannak, de lassan az állam is megmozdul, iskolákat nyit a leányok részére is.

A leányok *népoktatása* is nagy lendületet vesz Pestalozzi felépésével.

A XIX. század második felében a nemek elkülönítését szigorúbban megvalósítják Németországban, aminek következtében kiépülnek a leányiskolák. „Für mehrklassige Schulen ist rücksichtlich der oberen Klassen die Trennung der Geschlechter wünschenswert“ mondja egy német tanterv 1872-ben. A XIX. század végén a nők magasabb képzésére alkalmas intézeteket alapítanak. Ezek tulajdonképpen leány-középiskolák.

A német iskolák történetének áttekintése után a következőket szögezhetjük le. A középkor elején nem ismerik még a megszervezett elkülönített elemi oktatást. A latin klerikális iskolák nyújtják az elemi ismereteket is. Ezekben a tanítás *nem együttes*. — A következő korban is csak ritkán látunk leányokat a fiúk részére szervezett elemi iskolákban. Németországban a kisebb helyeken olyan iskolák keletkeznek, amelyekben *együttes tanítás* folyik.

A középkor végén és az újkor elején tovább szervezik a fiúiskolákat. A leányiskolák alapítása viszont azt bizonyítja, hogy nemek elkülönítésére törekedtek.

Később kialakul az iskolák hármastagozata. Az állam átveszi az iskolák feletti felügyeletet.

A XVIII. században a falusi iskolák mindkét nem együttes tanítására szolgáltak. Idővel a nagyobb helyeken sok leányiskola keletkezik, ami az elkülönítést lehetővé teszi.

A XIII.—XIV.-ban keletkezett népiskola tehát kezdettől részben együttes tanítású, részben pedig nem. Az újabb korban a na-

gyobb helyek népiskoláiban a nemek teljes elkülönítésére törekszenek. — A népiskolák általánosan uralkodó rendszere — a falusi iskolák nagy száma miatt együttes tanítási rendszerű.

Ausztria. Az ausztriai iskolák sokáig elzárkóztak a leányok befogadása elől. A népiskolákban azonban olyan a helyzet, mint a német falvakban általában.

Svájc. Nehéz lenne e szűk keretben egységes képet alkotni a svájci állapotokról. Hisz minden kanton önállóan intézte iskolaügyét. Így természetesen nagy különbségeket találunk. Némely kantonban (Wallis, Tessin, Uri, Unterwalden) az elemi oktatás terén sincs bevezetve az együttes nevelés és tanítás, míg máshol az együttes tanítási rendszer volt az általános. Bern kantonban pl. a népiskolában együttes tanítás folyik, ellenben a többi iskolafokon már elkülönítve tanítják a nemeket, Zürichben minden iskolában együttes tanítás volt.

Dánia. A népiskolában régen bevezették az együttes tanítást. Falun uralkodó e rendszer, de a városi iskolák csak részben együttes nevelésűek.

Svédország már 1876-ban az együttes nevelés alapján állott. A népiskolában pedig *mindig* ez volt a rendszer. Az a tapasztalat, hogy a leányok gyorsabb szellemi fejlődésük okozta fölényét sok fiúnak nehéz utolérni. Morális szempontból nem kifogásolják az együttes nevelést, sőt a törvényhozás két házában folytatott tárgyalások alkalmával sem hangzott el egyetlen kifogás sem erkölcsi szempontból az együttes nevelés ellen. Az együttes nevelésről az a nézet, hogy az annál eredményesebb, minél korábban kezdik meg. Különösen jó hatást tapasztaltak a fiúknál.

Norvégiában is az együttes nevelés uralkodik a népoktatás terén, azonban igen sok az elkülönített rendszerű népiskola is.

Finnország. Az elemi oktatás terén nem talált kedvező talajra az együttes tanítás.

Hollandia. Itt már annyira hozzászoktak az együttes nevelési rendszerhez, hogy erről már nem vitatkoznak a nevelők. Természetesnek találják, azért ezt tekintik a helyes és eredményes iskolázási rendszernek. A városi iskolák ennek dacára is nem vegyesek. Ennek magyarázata abban van, hogy a fiúk és leányok tantervi anyaga nem egyezik meg teljesen.

Nagy-Britannia. Angliában nincs törvényes akadály a együttes nevelésnek. Elterjedtnek mondható. A katolikusok tartózkodók az együttes neveléssel szemben. Az ő hatásuknak tudható be, hogy ma inkább az együttes nevelés megszüntetésére látunk törekvéseket, mintsem azt szorgalmazzák.

Skóciában jóformán minden iskola együttes tanítású, míg *Irországban* alig találunk ilyet (katolikusok).

Franciaország. 1867-ben fel sem vehető az együttes nevelés kérdése. Jablonkai József (Coeducatio, Bpest. 1933. p. 26.) ezt Rousseau hatásának tudja be, akinek az elvei valóban nem nyújtanak túlságos tápot az együttes nevelés gondolatának. Mi azonban azzal magyarázzuk ezt a tényt, hogy Franciaország iskolái jó részt szerzetesek kezén voltak. Ezekben az iskolákban a teljes elkülönítés uralkodott. Ezért szokott hozzá a nép a nemek elkülönítve való tanításához. Compayré szerint még 1906-ban sem érett meg Franciaország az együttes nevelés bevezetésére.¹⁾ A törvények azonban nem zárták ki az együttes tanítású iskolák alapításának jogát. Történetek is kísérletek, de az eredmény nem volt kielégítő. A lillei tanítói kongresszus (1905) mégis elfogadta az együttes tanítási rendszert.²⁾

Spanyolország. Ebben az országban az együttes nevelés szintén nem talált kedvező talajra, legfeljebb a legújabb forradalmi időkben lehet róla beszélni.

Portugáliában az 1878-i törvények szabályozzák az együttes nevelés kérdését törvényhozás útján vezetvén be azt. A népiskolában ma a többi országokhoz hasonló a helyzet.

Itália. Számos katolikus iskola megnehezítette az együttes tanítás bevezetését az elemi oktatás terén is. Látszólag a legnehezebb talajon a legmélyebben vert gyökeret az együttes nevelési rendszer. Jablonkai (i. m. p. 30) állítja, hogy az együttes nevelés Olaszországban az elemi oktatás terén nincs meg. Ezzel szemben Herzfelder³⁾ szerint Itália ma az együttes nevelés alapján áll.

A dél-itáliai tapasztalatok is az együttes nevelés mellett szólnak. A hivatalos megállapítás szerint nemcsak nem káros, hanem mindkét nemre nézve hasznot jelent.⁴⁾

Bulgáriában és Görögországban az elemi oktatás terén a vegyes tanítási rendszert vezették be. Az 1895. évi statisztika szerint 4481 bulgár iskola közül 3652 volt vegyes (81,4%₀).⁵⁾

Oroszország már a múlt században az együttes nevelési rendszert vezette be.

Amerika. Nem vonhatjuk kétségbe, hogy az amerikai iskolázás rendszerébe a gazdasági okok hozták be a közös tanítási és neve-

¹⁾ Várnai A.: A koedukációs iskola Vác. 1913. p. 26. és Herzfelder H.: Gemeinsame Erziehung der Geschlechter. Leipzig. 1907. p. 20.

²⁾ Várnai. i. m. p. 26.

³⁾ i. m. p. 18.

⁴⁾ u. o. p. 19.

⁵⁾ Várnai i. m. p. 25. és Jablonkai i. m. p. 30.

lési rendszert. Azonban az együttes nevelés ma már principiuma oktatási és nevelési rendszerüknek.

Az amerikai fiúkat már kiskoruktól a nők tiszteletére nevelik, a leányokat pedig bizonyos „önvigyázásra” szoktatják s e jó nevelés mindkét nem második természetévé válik. Ez részükre erősebb korlát, mint a legszigorubb felügyelő vagy írott törvény. Eredmény hogy a helyes rend- és illendőségre az ifjúság maga vigyáz.

A népiskolában uralkodó az együttes nevelési rendszer, kivételt csak a katolikus és protestáns hitvallásos iskolák tesznek. 1903-ban az elemi iskolák tanulói közül 95—96% járt vegyes iskolába.¹⁾

Magyarország. A magyar népiskolák bölcsőjét is a katolikus egyház ringatta. Már szent István korában nagy lendülettel indul meg a népoktatás, még pedig elsősorban a templomi prédikációk útján. István fejedelem parancsára a szilaj népet összegyűjtötték, hogy az igaz hitre tanítsák őket. A tanítás, a népoktatás természetesen a felnőtteknek szólt.

Tényleges iskolák a káptalani iskolák voltak. Ezek fiúiskolák. A legtöbb valószínűség szerint a kolostorok mellett vagy azok közelében nálunk is megvolt a világiak oktatására szolgáló scholae exteriores.

Az 1309-i budai zsinat kimondja, hogy a székesegyházi iskolákba szegény világi tanulók is járjanak a klerikusokon kívül.

A nép gyermekei számára létesült hazánkban a falusi iskola. Ez nem plébániai iskola, mivel olyan helyen is van iskola és iskolamester, ahol plébános nincs. Békefi Remig 1500-ig 142 iskolának nyomát találja. Ez iskolák bizonyos fiúiskolák voltak. A városi fiúiskolák típusát az új igények teremtték meg; ezek az „úrgazdag” kereskedő és iparos társadalom szükségletét kívánták kielégíteni.

Luther szándékai szerint úgy a fiúk, mint a leányok egy-két óráig látogassák naponta az iskolát és a többi időt töltsék otthon mesterséggel vagy más dologgal.²⁾ Ebből arra következtetnek, hogy a magyarországi protestánsok iskoláiban ott találjuk a leányokat is abban az időben. Fraknoi Vilmos a XVI. századból 131 református és 9 unitárius iskoláról tud. Ha nem is volt mindegyik iskola együttes tanítási rendszerű, minden bizonnyal sokban közülük megjelentek a leányok is Luther útvasítása szerint.

A Ratio Educationis korában elemi iskoláink vegyesek voltak. Ez a rendszer ellenző áramlatok dacára is mind máig népiskoláink zömének jellemzője maradt, jóllehet az 1848. évi I. magyar egye-

¹⁾ Jablonkai i. m. p. 22.

²⁾ Kiss Á. i. m. p. 61.

temes tanítói gyűlés azt kívánja, hogy a fiúk és lányok egymástól elkülönítessenek.

A leánynevelés érdekében Honter János működött s számukra ő alapította az első „városi nőnevelőt” Brassóban¹⁾

Tagadhatatlan, hogy népiskoláink nagy többsége együttes tanítású. Az elkülönítésre való törekvés azonban a városban szemmel láthatóan érvényesül, ott, ahol elegendő tanterem és tanerő áll rendelkezésre. A falusi iskolák jellegre való tekintet nélkül vegyesek. Még a 4—6 tanerős iskolákban is osztályok és nem nemek szerint csoportosítják a tanulókat. Az 1—2 tanerős tanyai iskoláink pedig nem is lehetnek mások, mint vegyesek. Népünk ebben nőtt fel. Nem is gondolkodik azon, vajjon jól van-e ez így? Ő is ilyen iskolába járt; ma is helyesnek találja. A városi polgárság egy része azonban már erkölcsi ellenvetéseket támaszt az együttes tanítási rendszerű elemi iskolával szemben.

b) Az együttes nevelés a középfokon.

Jelen szűk keretek között nincs módunkban a középiskolák történetével részletesen foglalkozni. Annyit azonban meg kell jegyezni, hogy már az ókornak is megvannak a maga „középiskolái.” Az alapvető tanulmányok a retorika elvégzésére készítettek elő. A retorika hallgatói pedig a nemes patricius *ifjak* közül kerültek ki. — Így az ókor középfokú oktatásának nem volt problémája a koedukáció.

A középkor felfogása szerint nem volt szükséges a nő tudományos kiművelése. Iskolatudásra pedig legkevesebbé sem volt ráutalva. A nők nevelése egészen a család feladata volt. A *vallásos nő* e kor eszményképe.

Már a középkortól kezdve a XIX. század második feléig, csak a latin iskola számított középiskolának. A latin tanulására pedig a leányoknak semmi szükségük sem volt.

A leányiskolákról valamint a vegyes iskolákról csak az új korban beszélhetünk igazán s érdemlegesen.

Németország. Szászországban már 1555-ben három magasabb leányiskola volt. Ezek azonban nem állottak fenn sokáig, mivel e korban a nők magasabb képzése fényűzés számba ment.

A leányok magasabb képzése csak a XVII. század elején kezdődik. Első sorban magánintézetek keletkezése jelent haladást s ezek képezik a magasabb női oktatásra való törekvés első lépcsőjét. Ezekre az iskolákra a francia szellem gyakorolt hatást. A francia befolyás szinte állandósult a magasabb nőnevelés terén.

Francke érdeme, hogy a pietista mozgalom különös gonddal

¹⁾ Kiss Á. i. m. p. 93.

foglalkozik a nőnevelés kérdésével. Nemes és előkelő leányok számára 1698-ban gimnáziumot alapított, amely — mint Francke többi intézete is — megszűnt ugyan, hatása azonban még hosszú időn át érvényesült.

Helmstadt tanterve (1755) a reáliskolákról szóló fejezetben így rendelkezik: „... die kinder weiblichen geschlechts können sich dieser schule auch bedienen...; es muss dis aber ausser den öffentlichen und also in privat-stunden, entweder täglich nach geendigter ordentlicher schularbeit, oder an den mittwochen und sonnabend geschehen, weil sonst allerlei unordnungen gar leicht entstehen können.“

A XIX. század végén a nők magasabb művelődésére alkalmas intézeteket is alapítanak. Ezt meg kellett előznie a leányok középfokú képzésének. Azért 1893-tól kezdve magángimnáziumok keletkeznek a leányok befogadására. Ezeket az állam is felkarolta. Már évekkel előbb mozgalom indult, amelynek célja az volt, hogy az együttes tanítást és nevelést a magasabb iskolákba bevezessék. 1880—1914 között heves irodalmi harc folyt az együttes nevelés kérdése körül. Ez a meddő irodalmi csatározás nem jelentett tudományos haladást, mert a kérdéssel nem is foglalkoztak tudományosan. A középfokú oktatás terén kezdetben mereven elzárkóztak az együttes nevelés gondolata elől, s csak a XIX. század végén talált utat az együttes nevelés gondolata a középfokú tanintézetekbe.

Poroszországban még ma sincs bevezetve az együttes nevelés. Hasonló a helyzet *Bajorországban*.

Baden nyitotta meg legelőször a fiúközépiskolákat a leányok előtt. 1901-ben a hatóságok megengedik, hogy egy 9 osztályú felsőbb fiúiskolába leányokat is vegyenek fel, minden esetben külön engedélyt kellett kérni, és előzőleg a leányoknak vizsgát kellett tenniük, és csak akkor nyerhettek felvételt, ha ezt megfelelő eredménnyel állották ki. A leánytanulók száma nem múlhatta felül a fiúnövendékek 10 %-át (1905). — 1908-ban ez a helyzet: 16.756 fiú mellett 1462 leány volt a fiúiskolák tanulója. Ezzel szemben 4092 leány járt tisztán leányiskolába¹⁾.

Hivatalos jelentés szerint az együttes nevelés bevált.

Württembergben szintén 1901-ben nyitották meg a fiú-középiskolák alsó- és középosztályait a leánytanulók előtt. 1905-ben a a felsőbb osztályokba is felvehetők leányok. Megjegyzendő, hogy a kisebb városok latin- és reáliskolái már évtizedekkel előbb befogadták a leányokat.

Hessen is megengedte és bevezette a középiskolába az együt-

¹⁾ Mackensen: Koedukation an höheren Lehranstalten. Leipzig. 1912. p. 11.

tes tanítást, azonban nem általánosságban és nem minden megkötés nélkül s csak addig, míg a leányok középfokú oktatásáról más módon nem történik gondoskodás.

Elsass-Lotharingiában 1906-tól mint hospitálók nyertek bebocsátást a leányok a fiugimnáziumokba.

Oldenburg már a múlt század közepén bevezette az együttes nevelést a népoktatás terén, 1905-ben a magasabb iskolákban is, mégpedig az alsóbb osztályokban minden megkötés nélkül, a középső három osztályban abban az esetben, ha más magasabb leányiskola nem áll rendelkezésre, s a három felsőbb osztályban, ha magasabb leányiskola alapítása az illető helyen nem lehetséges.

Szászországban 1910-től kezdve kivételesen megengedik a törvények a leányok felvételét a gimnáziumba, reálgmnáziumba és felső reáliskolába. Ha azonban a fiúiskolák zsúfoltak, a leányok felvétele nincs megengedve. — A felvétel előtt itt is megfelelő vizsgálat állapítja meg, hogy kellő képességgel, erkölcsi beállítottsággal rendelkeznek-e; vajjon a fiúiskola követelményeinek teljesítése nem ártalmas-e egészségükre? — 1920-ban kísérletképen általánosságban is bevezették az együttes tanítást.

Thüringiában csak részben vezették be az együttes tanítást.

Az együttes nevelésre vonatkozó németországi tapasztalatok első sorban *Badenből* és *Hessenből* valók. A badeni iskolában szerzett tapasztalatok alapján ezeket írja a kormány: Die Erfahrungen, welche bis jetzt mit der Zulassung von Mädchen zum Unterricht an Knabenschulen gemacht wurden, sind in allgemeinen gut. Es gibt dies sowohl für die unteren wie für die oberen Klassen. Übereinstimmend wird die Fähigkeit der Mädchen, den Anforderungen des Unterrichts zu folgen, bestätigt; in vielen Fällen wird sogar der grössere Fleiss und das regere Interesse der Mädchen, an den einzelnen Unterrichtsgegenständen hervorgehoben; auch wird ihre Anwesenheit vielfach einfördernder Einfluss auf die Knaben zugeschrieben. Nicht minder wird eine solch gunstiger Einfluss auf das Betragen der Schüler hervorgehoben, da die Mädchen durch grössere Pünktlichkeit, Ordnungsliebe, Gewissenhaftigkeit, Aufmerksamkeit, sowie durch ihre natürliche Zartheit verfeinernd auf das Betragen und Auftreten der Knaben einwirken. Auch bezüglich der Disziplin haben sie bis jetzt keine Schwierigkeiten ergeben, wie auch irgendwelche Gefahren für die Sittlichkeit aus dem Zusammensein von Knaben und Mädchen nirgends wahrgenommen wurde. („Der Besuch von Knabenmittelschulen durch Mädchen“, Beilage zu No IX. der Verordnungsblattes des Grossk. Oberschulrat von 1908.)

Amint az eddigiekből kitűnik bizonyos, hogy a középkor tago-

zatlan latin klerikális középiskolája tisztán a fiúk számára létezett. Az volt a felfogás, hogy csak a fiúknak van szükségük arra, hogy hivatásukra iskolai tanulmányok végzésével készüljenek elő. Azért a társadalom és az állam egyaránt csak a fiúoktatást szorgalmazza, nemcsak Németországban, hanem egyebütt is. Felsőbb leányiskolák csak a XVIII. század végén keletkeznek. Ezek is legtöbbszörre erőltetettek. Igazi szükségük csak újabban érzik.

Ausztria. Az ausztriai fiúiskolák sokáig elzárkóztak a leányok befogadása elől. Az együttes nevelés legnagyobb ellenzői a tanterületek voltak.

Az osztrák közvélemény azonban már 1904-ben követelte a leánygimnáziumok felállítását. Midőn egy tömegkérvényt e szavakkal útasított vissza a minisztérium: „der Staat habe kein Geld zur Förderung des Frauenstudiums,“ a szülők nem fogadták szónélkül az elutasítást. Válaszuk így hangzott: „Excellenz, der Staat sind wir, die Eltern, die nicht allein für den Nachwuchs an Bürgern sorgen, sondern auch direkt und indirekt die Schulen erhalten, uns aber sind alle unsere Kinder gleich lieb, das Schicksal aller liegt uns gleich sehr am Herzen und wir wollen es uns nicht länger gefallen lassen, das man ihre grössere Hälfte mit Brosamen abspeise, ihr alle Wege versammele, die ein besseres Fortkommen verheissen!“¹⁾

Az első együttes tanítású intézet a „Juvenile“ volt, amely 1905 nyarán nyílt meg. Az intézetnek 1906-ban mindössze 7 leány és 13 fiú tanulója volt.²⁾

Az együttes nevelésnek kitűnő hatásáról számolnak be a bécsi „Gyermekvédő-otthon“ vezetői (1905). Az intézet növendékeinél a felső korhatár 14 év. Mindössze 28 leány és 22 fiú volt az intézetben. E gyermekek otthon oly környezetben éltek, hogy ártatlanságuk gyenge virágát már régen megtépázták a szülői tudatlanság és erkölcsi züllés visszahatásai. Ennek dacára is a gyermekek együttele jó hatással volt a fegyelemre, amit így sokkal könnyebben tudtak biztosítani, mint az egynemű gyermekeket nevelő intézetben. A másik nem szemlélése, az együttes nevelés levezette, lemetszegette az erkölcsi kinövészek gyökereit és a nemi érdeklődést.

Svájc. A legtöbb kanton bevezette az együttes tanítást és nevelést. A multban és a jelenben is a női tanerők ellenzik az együttes nevelést, mivel attól félnek, hogy a férfi tanerők teljesen kiszorítják őket. Az együttes nevelés ellenzői bizonyosan kisebbségben vannak.

Az együttes tanítás terén nem tapasztaltak sehol kedvezőtlen

¹⁾ Herzfelder. p. 8.

²⁾ u. o. p. 30.

visszahatást. Ahol nem vezetik be, ott ennek rendszerint az a magyarázata, hogy jól szervezett fiú- és leánygimnáziumok állnak rendelkezésre. — A technikai szakiskolák csak a fiúk részére állnak nyitva. Zürichben az ipariskola is együttes tanítású. Svájc területén több együttes nevelésű tanítóképző van. Hallgassunk meg egy berni tanárt (Stucki), mint védi az együttes nevelést.

„Man redet von sittlichen Gefahren, welche die Geschlechtervereinigung in der Schule nach sich ziehen könnte. Wenn irgend etwas geeignet ist, die völlige Naivität und harmlose Unschuld in Verhältniss der beiden Geschlechter möglichs zu erhalten und ungesunden Gemütsrichtungen zu wehren, so ist es die Gewohnheit täglichen Verkehrs und vor allem die ernste gemeinsame Arbeit an geweihtem Orte.¹⁾“)

Egy berni igazgató hosszú esztendőök tapasztalataként állítja, hogy a legfegyelmetlenebbek a tiszta leányosztályok, azután következnek a fiúosztályok s a legkönnyebben fegyelmezhetők az együttes tanítású osztályok.²⁾

Dánia 1903-ban nyitotta meg állami középiskoláit a leányok előtt is, majd az állam példáját követte a többi középiskola is. Dánia ma kimondottan az együttes tanítás alapján áll.

Svédország. Még korábbi az együttes tanítás Svédországban. Megindítója Dr. Palmgren volt. Az első intézet, amelynek kimondottan együttes nevelés volt a célja 1876-ban keletkezett Stockholmban. Ez a „Gemeinschule,” amely magában foglalta az előkészítő osztályt, gimnáziumot, reálgimnáziumot és főreális iskolát, 1888-tól érettségivel az egyetemre képesített. Ennek példájára sok magán együttes tanítású iskola keletkezett. A kereskedelmi és ipariskolák általában az együttes tanítást vezették be.

A leánytanulók annyira előzönlöttek idővel a fiúközépiskolákat, hogy az állam kénytelen külön leányközépiskolákat is létesíteni a nagyszámú leánynövendékek számára. Ma e körülmény miatt alakult úgy az együttes nevelés tekintetében Svédország helyzete, hogy az nem oly általánosan elterjedt, mint Finnországban, jóllehet ez utóbbi Svédország mintájára vezette be az együttes tanítást.

Norvégiában a települési viszonyok miatt is kedvező talajra talált az együttes nevelés. A középiskolai együttes tanítást fokozatosan építették ki. A leányok nagy számmal vannak az együttes tanítású középiskolákban. A középiskolákban (a 14-18 éves korban) csak a kézimunkát és a gazdaságtant tanítják nemek szerint elkülönítve.

¹⁾ Herzfelder. i. m. p. 17.

²⁾ u. o. p. 17.

Általánosságban azt lehet mondani, hogy az együttes nevelés terén szerzett tapasztalatok alapján úgy a szülők, mint a pedagógusok meglepéssel tekintenek a rendszerre, ellenben az együttes tanítás gyakorlati megvalósítása terén sok kívánnivalót találnak. U. i. a tananyag tekintetében túlságosan a fiúk szempontjai érvényesülnek, aminek a leányok látják kárát. Az együttes nevelés általánossá 1884-ben lett.

Finnország követte Svédországot az együttes nevelési rendszer bevezetésében. 1883-ban a svéd, majd 1886-ban a finn nyelvű iskoláiban is rendszerre vált az együttes tanítás. Az együttes nevelésű iskolák főleg a kisvárosokban voltak megfelelők, hiszen nagy megtakarítást jelent, hogy nem kell külön leányiskolát fenntartani. Talán ez szolgál magyarázatául a rendszer elég gyors elterjedésének. A tapasztalatok kedvezőek.

A szabadságharcokban megedződött finn nép küzdelmeiben mindig részt vettek a nők is. Tömegesen mentek a tömlöcbe, fogásba, utolsó erejüket is feláldozták hazájukért. A haza, a férfiak táborá, sem akart adós maradni. A nőknek is megadták a férfiakat megillető összes polgári jogokat. — A „Samskolors” teljesen rendszerre vált. — Fiú középiskolák jóformán nem is léteznek többé. — A fiúk és leányok teljesítménye csaknem teljesen egyenlő. A két nem között általában egy bizonyos baráti viszony alakult ki.

A tanerők részben nők, részben férfiak.

Hollandia egyik legrégibb együttes nevelési alapon álló európai állam. Curier állítása szerint már XIX. század első felében elfogadott rendszer volt ez. Ma minden iskolája nyitva áll a leányok előtt is. Érdekes annak a története, hogyan vezették be az együttes tanítást a polgári iskolákba. 1864-ben alapították meg az első polgári iskolát. Nem volt pontosan meghatározva, hogy ezek tisztán fiú, vagy egyes iskolák legyenek-e. Mivel a leányok elutasítására törvényes rendelet nem volt, a szülők felhasználták az alkalmat s leányaikat is felvették. — Az együttes nevelésű rendszer aztán fokozatosan kiterjedt a többi iskolatípusra is, úgyhogy ezen az úton minden középiskola megnyílt a leányok előtt. 1871-ben törvényben mondják ki a leányoknak a fiú-középiskolába való bocsájtását.

Nagy-Británia. Az együttes nevelés törvényileg jóváhagyott, s ezt már a XVIII. században bevezették. Azonban nem mindenütt élnek vele. — 1897-ben 1078 együttes nevelésű felsőbb iskola van Angliában, ami az összes iskolák 17 %-a. A középiskola külön anyagot ír elő a fiúk és külön a leányok részére. Ez a tény az elkülönítést látszik szorgalmazni.

Franciaország. dr. Robin Pál 1880-ban vezette be intézetébe

az együttes nevelést. Az együttes nevelés ellenzői néhány év múlva vizsgálatot indítottak az intézet ellen. A vizsgálatot nem lehetett titokban tartani. Híre kelt s már maga a tény bizalmatlanságot keltett, ami jelentékeny akadályt képezett az együttes nevelés terjedésében. — Különben köztudomású, hogy Franciaországban oly mély gyökeret vert a kolostori nevelés, hogy ezt még a szabadgondolkodók egy része is fenntartandónak jelentette ki. — A szerzetesek kiűzése kedvezett az együttes nevelés elterjedésének, amennyiben a világiak kezébe került iskolákba könnyebb volt bevezetni az együttes nevelést. A század elején egy tanítóképzőbe (Ecole normale) vezették be az együttes tanítást kísérletképen. — Még ma sem uralkodó az együttes nevelésű rendszer.

Spanyolországban az együttes nevelést bevezették ugyan, lelkes fogadtatásra azonban nem talált.

Portugáliában az 1881-es törvények megengedik az együttes nevelést, a szülők azonban — főleg eleinte — nemigen éltek a törvény adta jogokkal. Később azonban mindinkább megnövekedett a leánytanulók száma a fiú-középiskolákban.

Itália. Mindennemű iskoláiba bevezették az együttes nevelésű rendszert, kivéve a tanítóképzőket, amelyek továbbra is az elkülönített rendszer alapján működnek. A múlt század végén bevezetett rendszerről az olasz közoktatásügyi minisztérium kedvező tapasztalatokra utalva számolt be 1900-ban: „Sohasem voltak a fiúk szorgalmasabbak és tanulékonyabbak, mint mikor osztályaikban leányok is voltak. Ezek jelenléte nemcsak a fiúk viselkedését befolyásolta, hanem növelte saját szorgalmukat, mivel a leányok önszeretete nagyobb, miért is minden erejüket összeszedték, hogy tanuló társaikat megelőzzék, amazok pedig sarkalva érezték magukat, nehogy elmaradjanak a leányok mögött.“¹⁾

Kezdetben csak esetről esetre engedték be a leányokat a fiú iskolába s az engedélyt minden alkalommal külön kellett megszerezni. Ez az átmeneti állapot azonban rövid idő alatt mindennapos rendszerré lett s minden oldalról jóváhagyásra talált.

Egy olasz igazgató (Fr. Cremé) szerint a tapasztalat azt igazolja, hogy az együttes nevelésű iskolák erkölcs, eredmény és fegyelem szempontjából kiválóbbak a nem együttes nevelésű alapon álló iskoláknál.²⁾

Itáliában a szülők is jószemmel nézik az együttes nevelést. A közvélemény szerint erkölcsi szempontból jó hatású, mivel mindkét nem azon fáradozik, hogy a másik nem megbecsülését megszerezze. A

¹⁾ Mackensen. i. m. p. 10.

²⁾ Herzfelder. i. m. p. 19.

leányok akaratlanul is több komolyságra és méltóságra tesznek szert. Megjegyzendő, hogy erkölcsi kihágást sohasem tapasztaltak.

A tanuló leányifjúság szintén kedvezően nyilatkozott az együttes nevelésről. — A tanulók egymással szemben való viselkedése barátságos és korrekt.

Bulgáriában a középiskola szintén együttes nevelési rendszerű, valamint *Görögországban* is.

Oroszország is magáévá tette az együttes nevelést.

Amerika. Midőn az amerikai középiskolák rendszerét vizsgáljuk, pillantsuk végig a rendszert úgy, hogy az egész amerikai együttes nevelési rendszer tanulságai az európai helyzet megvilágítására is szolgáljanak. — Mutassunk rá arra, hogy milyen az amerikai mentalitás s az annak megfelelő rendszer, s akkor megértjük a különbséget Amerika „világa” és Európa lényege között. Két földrész, két világ!

W. F. Harris az Egyesült Államok közölte, biztosan a következőkben véli látni az együttes nevelés mellett szóló okokat: 1. a rendszer természetes voltában; 2. a hagyományban; 3. az igazságban, mert mindkét nemzet egyenlő tanításmódban részesíti; 4. gazdaságos voltában, mert két iskolát eggyel pótol; 5. abban, hogy a tanítónak a munkáját megkönnyíti a tananyag s ennek feldolgozása tekintetében, végre 6. a fegyelemre és a növendékek szellemi és erkölcsi fejlődésére háruló előnyben.

A 3. pont jellemző az amerikai gondolkodásra. Amerika nemcsak a szabadság, hanem az egyenlőség hazája is. Ez legyen kiindulópontunk.

Az iskolázás rendszerében 3 fokozatot különböztetünk meg. Az első fokozat az elemi iskola, Elementary vagy Primery Schools. Ez 8-14 éves korban végzendő el. — A második fokozat, — mely most bennünket érdekel — a középiskola, Secondary-Superior vagy High-Schools (14-18 éves tanulók számára.)

Nagyobb számmal a magánjellegű középiskolák vannak. Ezek pedig többnyire nem közös tanításúak. Ez az oka, hogy nem terjedt el az együttes nevelés oly mértékben, mint az elemi iskolákban és az egyetemen.

1898-ban ez volt a helyzet:

nyilvános jellegű Secondary-Schools

5199, amiből 5048 együttes nevelésű.

magánjellegű Secondary-Schools

2100, amiből 1212 „ „

A nyilvános jellegű Secondary Schools tanulói közül tehát mintegy 96 % együttes nevelésű rendszerű iskolát látogat, míg a ma-

gánjellegű intézeteknek tanulói közül kb. 58 % jár csak együttes nevelésű iskolába. Összesen tehát mintegy 85 %-a együttes nevelésű iskolák növendéke.

A leánytanulók száma azonban másként oszlik meg.

Iskolába jár 313.466

Együttes nevelésű iskolába 250.413

Tehát a 241.359 fiú tanulóval szemben többségben vannak.

Miért lett Amerikában uralkodóvá az együttes nevelésű rendszer?

Felfogásuk szerint ez a rendszer felel meg jobban a természetes állapotnak s szerintük a tanulók egymásra való hatása kedvező. Az ilyen általános felfogás mellett nem csoda, hogy az 1893. évi chicagói kongresszus nem emelt kifogást ellene s hogy 1900-ban középiskoláinak 71.6 %-a vegyes.

Kétségtelen azonban, hogy Amerikában is sok ellenzője van az együttes nevelésnek. Ezek érveit 3 pontban foglalhatjuk össze: a nők gyöngébb szervezetűek, lelki inferioritásuk jelentékeny és mindkét nem jóerkölcset veszélyezteteti az együttes nevelés.

Az első érv feltétlenül igaz. A leányok testi fejlettsége gyengébb. Ha tehát az együttes nevelésű rendszer az erősebb fejlettségű fiúkéval egyenlő teljesítményt követel a gyengébb szervezetű leányoktól, helytelenül jár el. Az amerikai kollégiumokban csaknem mindenütt bevezetett orvosi felügyelet és vizsgálat lehetővé teszi, hogy a növendékek egészségi állapotára vonatkozó pontos adatokat szerezzünk. Általánosan az a tapasztalat, hogy a leányok egészségi állapota szabályszerűen erősödött kollégiumi tanulmányaik ideje alatt, úgyhogy a tanulás okozta erőfeszítés nem hátrányukra, hanem előnyös edzésükre szolgált.

Kaufmann porosz képviselő, a porosz országgyűlésen azt a kijelentést tette: „Amerikában az együttes nevelés elvileg nem tartható fenn többé; mind többen elfordulnak tőle és fiúiskolák felállítását követelik; nekünk semmi okunk sincs tehát arra, hogy Németországban honosítsák meg azt, amivel az amerikaiak már felhagyni készülnek.“¹⁾

Ez az állítás nem állhatta meg a helyét, mert a valóság ebben az időben ez:

1904-ben 7167 együttes nevelésű iskola
595.000 tanulóval

1907-ben 8735 együttes nevelésű iskola
707.000 tanulóval

1908-ban 8904 együttes nevelésű iskola
726.000 tanulóval.

¹⁾ Várnai i. m. p. 51.

Az együttes nevelésű iskolák és tanulóinak száma tehát folytonosan emelkedik, míg az elkülönített rendszerű iskolák száma és tanulói létszáma csökken.

1883. és 1892-ben az együttes nevelés ellenzőinek szorgalmazására vizsgálatot indítottak a vegyes iskolák ellen. Ez azonban az együttes nevelésre nézve kedvező eredménnyel végződött.

Az amerikai együttes nevelést ellenző párt az együttes nevelési rendszer híveinek meghátrálását látja abban, hogy a század elején némely együttes nevelésű iskolában bizonyos elkülönítést vezettek be. Állítólag azért történt ez, mivel így a fiúk figyelmét jobban sikerült lekötöni. — Mások ellenben a leányok arányszámának megnövekedésével magyarázzák. Mert pl. 1907-ben 58 % leány mellett csak 42 % volt a fiú az összes High-Schools tanulóit figyelembe véve.¹⁾ Ilyenformán a fiúk lettek a megtértek.

Magyarország. Hazai középiskoláink kialakulásában is az egyház szükséglete volt a döntő. A tanítás középpontja a hittan és az egyház nyelve, a latin volt. A latin nyelv egyben a művelődés nyelve is volt. Hozzánk a műveltség nyugatról jött. Így az iskolázás rendjére, tanterv, módszer stb.-re nézve szintén a nyugati példa az irányadó.

Noha iskoláink fejlődtek, a reformáció is lendített rajtuk, mégis erősen visszamaradtunk nyugathoz képest. A reformációig iskoláinknak jellege nyugathoz igazodik, Önálló fejlődésnek pedig csak a múlt században indult.

A középkortól a középfokú oktatást a latin iskolák látták el. (gimnázium, kollegium, liceum) 1850-ben keletkezik az első reáliskola, 1875-ben a felső leányiskola, 1896-ban a leánygimnázium és 1924-ben reálgimnázium. Az együttes neveléssel szemben kezdettől fogva tartózkodó álláspontra helyezkedett a magyar középfokú oktatás.

Br. Mednyánszky Alajos 1842. évi közoktatási reform tervezetében azt kívánja, hogy ahol csak lehet a leányiskolákat a fiúkétól el kell választani, amit a királyi resolutio helyben is hagyott.

1926-ban 154 középiskola közül 32 volt leányközépiskola.²⁾

„A magyar középiskolák rendtartása“ (Bp. 1926.) így rendelkezik:

„Leányok nyilvános tanulókul fiú-középiskolákba nem vehetők fel. Magántanulóknak is csak a következő helyeken:

a) az I—VIII. osztályba felvehetők minden olyan városban, ahol sem polgári leányiskola, sem leánygimnázium nincsen.

¹⁾ Mackensen i. m. p. 8.

²⁾ M. középiskolák igazgatásának kézikönyve 1926. (Pintér Jenő)

b) az V—VIII. osztályokba minden olyan városokban, ahol leánygimnázium nincsen, de polgári leányiskola van,

c) ha olyan leánytanuló, aki leány-középiskola — és polgári leányiskola — 'nélküli városban végezte a fiú-középiskola I—IV. osztályát, költözködés stb. miatt olyan városba kerül, amelyben van leány-középiskola, tanulmányait mint magántanuló, fiú-középiskolában is folytathatja.

Magántanulóknak az előadásokra való bejárás sem a fiú-, sem a leány-középiskolákban nem engedhető meg; leányoknak a fiú-középiskolákban a tanker. kir. főigazgató megengedheti, természetesen, ha a megfelelő ellenőrzés biztosítva van".

Ez utóbbi a helyzet pl. a salgótarjáni reálgimnáziumban, amely kezdettől fogva e rendszert vezette be. Nálunk ez még elég ritka.

Középfokú szakiskoláink mind elkülönítve tanítják a két nemet.

Magyarországon tehát a középfokú oktatás terén csak megtört az együttes nevelés, ott ahol a szükség ezt megkívánja.

c) Az egyetemi és főiskolai együttes nevelés.

Köztudomású az, hogy a nők emancipációja, amely ma mindenütt diadalmaskodik, aránylag rövid, de annal hevesebb küzdelem révén jutott győzelemhez. A feminista mozgalmak hullámai nem voltak kisebbek a földrajzi köröknél. Ha nem is teljesen egy időben, de átlagosan a múlt század elején — mikor egyébként is jogokat, szabadságot biztosító mozgalmak szövik át és át a társadalmi és politikai életet, a nők jogainak kivívása is időszakosá vált. A századfordulót követő évtizedek oly változásokat hoztak mindenfelé, amely nem fokozatos kialakulás, hanem „forradalmi újítás” számban ment.

Ez a mindent átható szellem, ez a „jus et libertas” vágya hatja át a feminizmus zászlóvivőit is s e jogra, egyéni szabadságra hivatkozva, nivellálnak le a férfi és nő közötti különbséget, egészen az egalit élvégig.

A gazdasági átalakulás, az erők, a tőkék egészen új csoportosulása, elosztása szintén átalakította a társadalmi vérkeringés rendszerét. A nők helyzete fokozott mértékben megromlott. Férjhez menni nehezebben tudtak, önmagukról pedig, a kellő képzettségük hiányában, képtelenek voltak gondoskodni.

„Nyilván meg tehát az utak és lehetőségek a nők magasabb kiképzésére is”, hangzott a feministák követelése, mert emancipációjuk első lépcsője éppen a kulturális egyenjogúság lesz: az egyetem férfi és nő előtt egyenlőképp álljon nyitva.

Az itt leírt küzdelem elméleti és gyakorlati eredménnyel járt. Lassan, egymásután nyitják meg kapukat az egyetemek a női hallgatók előtt is.

Tekintetbe véve eddigi sorrendünket, az egyes országokban így helyzetet találunk:

Németország a legtovább állta a feministák ostromát. Az 1880-as évektől kezdve pedig heves társadalmi és parlamentáris küzdelmet kellett vívniuk a női emancipáció híveinek, míg végre a század végén bebocsájtást nyertek a nők az egyetemre.

A nőhallgatóknak azonban a professzoroktól kellett engedélyt szerezni az előadások látogatására.¹⁾ Ezek pedig nem látták szívesen a nőket. Egyik egyetem a klinikai gyakorlatokról, a másik pedig az elméleti előadásokról zárta ki a nőket. (Pl. Stiede prof. kijelenti, hogy az orvosi fakultáson nem tudja elképzelni a két nem együttes tanítását. Szerinte az együtt tanulás feltétlenül lerombolja a személyiséget. Kornis említi, hogy egy tanár udvariasan kivezetett előadásáról egy nő orvostanhallgatót.)²⁾

Ma semmi akadály *Németországban* a nők egyetemi tanulmányának. (Véglegesen 1906-ban.)

Ausztria nehezen és későn bocsájtja be a nőket az egyetem falai közé, s ekkor is csak az orvosi és filozófiai fakultásra.

Svájc. Itt jutottak a nők Európában először az egyetemre. (Herzfelder³⁾) szerint *Spanyolország* az első (1857). 1873-ig nagyszámú orvos nőhallgató lepte el a svájci egyetemeket, amiért is a hatóságok kénytelenek voltak ez évben az idegen hallgatók felvételét korlátozni. Ma nincsen megkötöttség, sőt női professzorok is vannak.

Dánia, *Svédország* és *Norvégia* a 70–80-as években tette lehetővé a nők részére az egyetemi tanulmányok elvégzését. *Stockholmban* a technikai főiskolát 1879-óta látogathatják nőhallgatók is. Ez államokat követte *Hollandia* és *Belgium*.

Nagy Britanniában, *Londonban* 1879-ben jelennek meg a nők az egyetemen. Ma minden egyetem (angol, skót, ír) nyitva áll előttük.

Régebbi *Franciaországban* a nők egyetemi emancipációja, mert már 1863-ban megnyílt előttük a 3 világi fakultás.

Spanyolország 1857-ben nyitotta meg egyetemét a nők előtt, amit nemsokára *Portugália* is követett.⁴⁾

Itáliában minden iskola nyitva áll a nők előtt, így az egyetem is.

¹⁾ Kornis Gy.: Kultúra és politika. Bp. 1928. p. 253.

²⁾ Kultúra és politika p. 253.

³⁾ Herzfelder. i. m. p. 5.

⁴⁾ Herzfelder. i. m. p. 20.

Oroszország szintén korán megnyitja a legmagasabb műveltség útját a nők előtt. Már a 60-as években felvettek női hallgatókat az orvosi fakultásra. Azonban a nőket a sok szélsőséges elem agitációja miatt ki kellett zárni. (Nihilizmus. V. ö. Kornis: Kultúra és politika, p. 253. és Turgenyev: Apák és fiúk.)

Ma azonban ismét lehetővé vált a nők egyetemi tanulmánya.

Összefoglalásképpen leszögezzük, hogy Belgiumban, Dániában, Franciaországban, Itáliában, Norvégiában és Svájcban a 3 világi fakultásra minden megszorítás nélkül vagy csekély megkötéssel, felveszik a nőket. Némely országban: Dániában, Hollandiában a teológiai fakultásra is mehetnek. Franciaországban, Hollandiában, Itáliában, Dániában, Finnországban és Svájcban női lektorok és professzorok is vannak.

Amerika. A szabad eszméknek, az egyenlőség gondolatának igazi hazája Amerika. A nők egyenjogúsításának, így az egyetemi emancipációjuknak is gyakorlati megvalósítója is elsősorban Amerika lett. Nagy lendületet adott az amerikai feminista mozgalomnak az 1848. évi *Declaration of sentiments* (Kornis id. m. p. 252.) Az ebben lefektetett elveknek gyakorlati megvalósulása képpen az egyetemek megnyitlak a nők előtt.

Amerika az úttörő szerepénél fogva nagyobb figyelmünkre érdemes.

A XIX. század elejéig, sőt 1848-ig az volt az általános felfogás, hogy a nők részére elegendő az elemi ismeretek megszerzése. Aki ennél többet akart, magántanulásra volt utalva. — Még 1877-ben sokan tiltakoztak az ellen, hogy Bostonban latin iskolát állítsanak fel a leányok számára. Míg 20 évvel később az iskolák ellenőrzői kénytelenek voltak elismerni, hogy a nők az egyetemi tanulmányok terén nem maradtak el a férfiak mögött.

Ma már nem probléma a nők egyetemi tanulása. Abban a tekintetben azonban még ma sem egységes a közvélemény, hogy a nők számára külön egyetemeket állítsanak-e fel, vagy nyissák meg előttük az eddigi egyetemeket. Keleten még nem teljes az együttes nevelés győzelme, a többi területeken azonban kivétel nélkül bevezették az egyetemen az együttes nevelést.

A női és az együttes nevelésű egyetemek között átmenetet képeznek a férfi egyetemek mellett létesített és ezekbe bekebelezett női kollégiumok. Ilyen keletkezett a Harvard egyetem, és a Columbia-egyetem mellett. E kollegiumoknak saját lektoraik vannak, azonban az egyetem főnhatósága alatt. Bizonyos vizsgák sikeres kiállása után bocsájtják a nőket az egyetem előadásaira, amelyek így együttes nevelésűek.

Több egyetemen csak egyes fakultások hallgatói lehetnek nők. (Pl. a baltimorein orvosi, a philadelphiaiain csak a jogi és filozófiai). Ahol azonban felvételt nyernek, ott a férfiakkal egyenjogú hallgatók lesznek.¹⁾

Az amerikai főiskolák nem fődik teljesen a mi fogalmainkat. Ezeknek nincs multjuk, hanem a jelenkor szülöttei s igen sokszor magánalkotások. Éppen ezért mindmáig nincs véglegesen kialakult formájuk s nem is oly egyöntetűek, mint a mi egyetemeink. Pl. a doktori címet csak igen kevés főiskolán lehet megszerezni s nem is törekszenek ennek elérésére oly általánosságban, mint a mi egyetemeinken.

Egy amerikai magyar származású főiskolai tanártól hallottam, hogy az amerikai főiskolák nem is bírnak az egyetem igazi jellegével, mert hiszen ezek nem a tudomány művelését, előbbrevitelét tartják szem előtt, hanem — mint Herzfelder is bizonyítja (id. m. p. 26—30.) — lelki, szellemi és erkölcsi nevelést igyekeznek nyújtani.

A fakultatív képzés sincs általánosságban kialakulva. Sokszor nem is gyakorlati pályára készítene elő, hanem a mi középiskoláinkhoz hasonlóan, de magasabb fokú műveltséget nyújtanak, ápolják a közös szellemet. A kollégiumokban élénk társadalmi- és sportélet folyik. A társadalmi érintkezés általában nem korlátozott. (Vannak egész fakultatív egyetemek is.)

A nők igen nagy számmal végeznek egyetemi tanulmányokat. Azonban a teljes tanulási szabadságuk Amerikában sem régen jutott diadalra.

Megemlíthetjük, hogy az együttes nevelésű kollégiumokban a helyes rend és illendőség megőrzésére egy felügyelő bizottságot és bíróságot választ az ifjúság a maga kebelén belül. E bíróság ítélkezik a vétkesek felett. Ha pl. a bíróság valamely hallgatót kizárásra ítél, döntését az egyetemi hatóságok is tiszteletben tartják. Ítéleteik egyáltalán nem enyhék. A szabadság mellett tehát nagy fegyelem uralkodik.

Magyarország. A magyar feminista mozgalom a társadalom minden rétegében hatni igyekezett. Tudjuk azonban, hogy a szociális összeköttetések s megmozdulások útja a középosztálynál a legjobban beidegzettek. A polgári osztály szükséglete alakította hazánkban is olyanná a helyzetet, hogy a francia forradalom idején, az 1790-es években a nők joggal emelhettek szót saját érdekükben. A jogaik követelése pedig nem lett a pusztába kiáltó szava, hanem az évszázadokon begyakorlott utakon eljutott minden ember fülébe a szózat, a feminista felhívás.

¹⁾ Herzfelder i. m. p. 32.

Pálóczi Horváth Ádám hazánkfia szólal fel először leplezetlen őszinteséggel a nők emancipációja érdekében. (1790)¹⁾

Majd ismét nagynevű zászlóvivőket találunk a feministák megnövekedett seregei élén. Fáy András: „Nőnevelés” c. művében kelt hangulatot a feministák mellett, midőn a nők számára külön nevelőintézet felállítását sürgeti. Majd br. Wesselényi Miklós és gr. Brunszvik Teréz szerez érdemeket a női emancipáció hívei előtt.

Az emancipáció teljességét egyetemi tanulmányok lehetővé tételében érte el. I. Ferenc József br. Wlassich Gyula előterjesztésére 1895-ben megengedte, hogy a nők a bölcsészeti, orvosi és gyógyszerészeti pályára léphessenek s ezért az illetékes karok a nőket hallgatókul felvehessék. (Ekkor még Németországban nincs mód a nők egyetemi tanulmányaira.) A királyi leirat azonban csakis a kiváló nőknek kívánja lehetővé tenni a felvételt. Azért a jórendű érettségi bizonyítvánnyal rendelkező nők egyelőre csak rendkívüli hallgatókul vehetők fel, míg akinek háromnál több elégsége van, egyáltalán nem nyerhet felvételt. (Így volt ez 1916-ig).

A jog- és államtudományi kar államszámviteli tanfolyamára 1912-ben iratkozhattak be először a nők. Gr. Apponyi Albert szintén pártolta a nőknek azt a törekvését, hogy jogi tanulmányokat végezhessenek. A forradalom 1918-ban az egyetem minden fakultását (theológiát kivéve) megnyitja a nők előtt. E jogot azonban a forradalmi időköt követő kormány megsemmisítette.

Ma csaknem ugyanaz a helyzet, mint az 1920-as évek elején. Azóta 1928-ban tért át a polgári iskolai tanárképző főiskola az együttes nevelési rendszerre és ugyancsak ilyen rendszer mellett alapított a testnevelő tanárképző főiskola is.

A protestáns theológián nőhallgatók is tanulhatnak, míg a katolikus theológiai fakultáson és főiskolákon ez eleve is ki van zárva.

Az egyetemekkel kapcsolatos kollégiumokban szigorúan elkülönítve helyezték el a férfi és női hallgatókat, míg az ebédlő és menza academica publica közös. Kedvezőtlen tapasztalatokról nem hallottam.

2. Koedukáció és neveléslmélet.

Sokak szemében az együttes nevelés modern probléma, az új idők szülte kérdés. Pedig a gondolat és a probléma igen régi keletű. Igaz azonban, hogy csak újabban foglalkoznak vele tudományosan s próbálják megindokolni helyes vagy helytelen voltát.

A kérdésnek ma oly bőséges irodalma van, hogy külön szak tudást és elmélyülést igényel annak igazi ismerete. Mi azonban nem annyira a jelenkor doctorainak felfogását kívánjuk érinteni, hanem

¹⁾ Kornis. i. m. p. 255.

elsősorban az általános pedagógia nemes művelőinek felfogását vizsgáljuk, hogy azok egész felfogásából a problémánkra mi a jellemző állásfoglalás. Majd érintjük az újabb szerzők, illetve gyakorlati pedagógusok felfogását.

Vives Lajos szerint (De disciplinis 12 könyve, 1523.) fődolog, hogy a fiatal leányt istenfélelemre, szemérmertességre, alázatlanságra és egyszerűsége neveljék. Szeresse a nő otthonát, éljen családjá, gyermekei számára. A cicomázás, hiú öltözködés, külső dísz (ornamentum mulieris non aurum, sed mores.)¹⁾ Felfogását igen szigorúnak kell mondanunk, mert szerinte a nőnek férfiakkal sohasem szabad társalognia, világi szórakozásban soha nem illik résztvennie, tánc tiszta szűznek nem való időtöltés.²⁾

Elképzelhetetlen Vives ama kívánsága, hogy a nőket férfiakkal való társalgástól el lehessen tiltani. Ez teljesen indokolatlan is.

Vives szerint a legtöbb rossz nő azért rossz, mert tudatlan. Azért tanuljon a nő, hogy családjának, gyermekének annál jobban gondját viselje. Tudása nem a porondra való. A női hivatástól eltér és erkölcstelen az a nő, aki erről megfeledkezik. — A női kultúra tehát a női erkölcs alapjául szolgáljon s tegye alkalmassá a nőt erkölcsi kötelmeinek tökéletesebb teljesítésére.

Montaigne felfogása szerint a nevelésnek reálisnak kell lennie. Realizmusa a helyes erkölcsiségben csúcsosodik. Az ismereteknek végcélja az, hogy jók legyünk általok. A lelkiismeret nem más, mint az erkölcsre vonatkoztatott értelmiség. Ilyen erkölcsi felfogás mellett alig láthatta helyesnek Montaigne a két nem együttes nevelését.³⁾

Comenius Ámos Jánosnál is megtaláljuk a leányok nevelésére való törekvést. Minden leány számára kívánja a műveltség alapjainak nyújtását. Az együttes nevelés gondolata nincs meg nála.

Fénelon Ferenc (szül. 1651), 1686-87 körül írta a nőnevelésről szóló hites munkáját: „Education des Filles“-t, amelyben kifejti a nőkről és a női hivatásról vallott nézetét.

A nő nevelése nagy figyelmet követel, mivel a nő alakítja a családi életet. Az asszony megszenteli, vagy pokollá teszi azt.

A leány tanuljon meg tökéletesen írni, olvasni, számolni és a történelemből olvassa a görög, római és hazai történeteket. (Ez megérthető a klasszikus műveltségű érseknél.) Gyakorolja a zenét, festést. De — természetesen — mindezt hassa át a vallásosság érzete, mert az anyának legszebb erénye és legfontosabb jellemvonása, a

¹⁾ Kiss Á. i. m. p. 161.

²⁾ U. o.

³⁾ U. o. p. 137.

mély vallásosság. E mellett emberismeret, takarékoság, rendszeretet, egyszerűség, stb. jellemezze a nőt.¹⁾

A férfi és nő feladatát teljesen másként látja. A nőt a házi foglaltasság körébe utalja ő is. Az együttes tanítás tehát nem lehet elve.

Fènelon az előkelőek leányaiból „társaságbeli“ hölgyeket akar nevelni, akiknek azonban szintén birniok kell a fent elmondott sajátosságokkal.

Francke Hermann Ágost a pietizmus lelkes harcosa, irányítja kartársai figyelmét a nőnevelés kérdéseire. 1698-ban megindított leánynevelő intézete hosszú ideig hatást gyakorolt a pedagógia terén. A vallásos nő az ideálja. Intézetei nem állnak az együttes nevelés alapján.

Rousseau pedagógiai felfogása nem kedvez az együttes nevelésnek. Nevelési rendszerének lényege a természetes reakciók tana. Ezt azonban ő sem vette komolyan, mi annál kevésbbé. Gyermekei nevelésében éppen nem valósította meg elveit. Rendszerének negatív jellege nem készteti követésre a pozitív irányú pedagógust.

A nők nem tarthatják túlságosan hízelgőnek magukra nézve Rousseau felfogását. Bár Rousseau nem akarja, hogy a nő tanulatlan maradjon, azonban műveltségének célja az legyen, hogy a férfi kedvét lelje benne. Ezzel a nőt teljesen a férfi alárendeltjének minősíti. — Mégis elismeri, hogy mindenik nemnek megvannak a maga sajátosságai, amelyeket rendeltetése s életfeladata megkíván. A természet csodájának tekinti, hogy két lény ily hasonló s mégis oly különböző, mint a férfi és a nő.

Rousseau a nőt a legszűkebb körben s ugyanily keretek között kívánja nevelni, mivel szellemileg alkalmatlanoknak tartja őket magasabb ismeretek megszerzésére. Amire pedig szüksége van, tanítsa meg a férje. Az együttes nevelést tehát elvei nem approbálják.

Majd Basedow, Campe és mások gyakorolnak hatást a nőnevelésre. Új irányuk főelvei: a nőnevelés célja az ideális asszonnyá, anyává nevelés. Az ideális asszony pedig igyekszik férjének tetszeni, lemond önállóságáról, alkalmazkodó.

1707-ben egy ismeretlen író az iskolák szomorú állapotáról ír. Szerinte jóformán sehol sincsenek jó tanítók és tanítónők. A leányokat pedig semmiesetre sem szabad fiúiskolába küldeni. „Schüler würden die Mädchen links und rechts vexiren. Die Universitäten sind zur Zeit auch noch nicht in dem Stande, dass man Jungfern und Weibern rathen dürfte, mit den Herrn Studenten im Collegio eine bunte Reihe zu machen.“²⁾

¹⁾ Jablonkai: i. m. p. 9, Kiss Á. i. m. p. 83. 84. és Lochner i. m. p. 30.

²⁾ Lochner. 31.

Ekkor vetődik fel Németországban egy „Jungfern-Academie” alapításának gondolata. Megvalósításra azonban nem kerül sor.

Amíg a pietisták a társadalmi helyzetnek megfelelő nevelést adnak, addig a philanthropisták egészen gyakorlati nevelést kívánnak nyújtani a nőknek.

A leányok nevelésére nagy hatással van Humboldt s még inkább Pestalozzi.¹⁾ Hangsúlyozza, hogy a nő igazi hivatása az anyaság. Azért a nőt gyermekei helyes nevelésére kell előkészíteni. — A nő csak akkor teljesíti igazi kötelességét a társadalommal szemben, ha háziasszonyi kötelességteljesítésében híven jár el. Így járul hozzá családja boldogságához, gyermekeit pedig a társadalom számára hasznos polgárokká neveli.

Férfi és nő egyaránt egymás s az emberiség boldogságának nevelésére hivatott. A közös célt más-más eszközökkel érik el. Nevelésük tehát eltérő.

Comte Ágost már határozottan állást foglal az együttes neveléssel szemben.

Stuart Millhez írt levelében mondja: „Mindaddig, amíg mindkét nem lelki világa ki nem alakult tökéletesen, jobb, ha egymáshoz való viszonyuk csak részlegesen és pontosan körülírt marad, mégpedig az anyák állandó felügyelete alatt. — A nők társadalmi alárendeltsége szükséges, mert oly természetes inferioritáson alapszik, amelyet semmi sem törölhet el”²⁾ (1843. okt. 5.)

Comte tehát határozottan károsnak tartja a korai együttes nevelést. Soraiból kitűnik, hogy ezt mindkét nemre veszedelmesnek véli. Az együttes nevelést csakis a családi nevelés keretén belül tartja megengedhetőnek. Azonban még ebben az esetben is szükségesnek tartja hangsúlyozni az anyák felelősségét és éber felügyeletének szükséges voltát.

Comte szembehelyezkedik Rousseau gondolataival. Ő értékli a nő sajátos képességeit. Megengedhetőnek tartja, hogy ezek szabadon érvényesülhessenek. A nőknek őt megillető társadalmi pozíciót kíván biztosítani, amely azonban nem a férfi helyzetével egyenlő pozíció. A nő és férfi egyenértékűsége szerint nem a két nem uniformitása. „Lehetetlen — mondja, — hogy az állattani kutatások összes eredményeiből fel ne ismerjük a hím nem felsőbbségének általános fölényét az élők hierarchiájának felsőbb rendjében.”³⁾

Ezek szerint nem csodálkozhatunk azon, hogy az ő felfogása szerint mind fizikai, mind szellemi és erkölcsi téren a férfi kétségtelen-

¹⁾ Lochner i. m. p. 36.

²⁾ Várnai i. m. p. 13.

³⁾ Várnai i. m. p. 15.

nül túlszárnyalja a nőt. Tehát nemcsak erkölcsi, hanem biológiai és pszichológiai alapon is ellenzi az együttes nevelést.

Stuart Mill, kivel Comte levelezést folytatott, nem osztotta Comte nézetét e kérdésben. A nők védelmére súlyos vádakkal illeti a társadalmat. Sok igazság van szavaiban; de úgy látszik Comte-tal szemben szükségesnek találta az erős túlzást, azért nem fogadhatjuk fenntartás nélkül szavait. Azt mondja, hogy „soha nem törődtek azzal, hogy a nők értelmiségét fejlesszék, sőt féltékenyen távoltartották őket az ügyek minden közvetlen intézésétől. Már gyermekkoruk óta beléjük szuggerálták a férfi nem fölényének dogmáját. Ezekhez járult a függő helyzetüknek kellemes oldala is, mert felmenti őket a súlyos gondok alól.”¹⁾

Felfogása azon a súlyos tévedésen alapszik, hogy a nők és férfiak közötti nagy fizikai és lelki különbségek magyarázatát a nevelésben és szoktatásban látja. Nem látja, vagy Comte előtt nem akarja beismerni, hogy nem a nevelés, hanem az egész alkat között fennálló különbség természetes ősi volta választja egymástól el a két nemet. Legfeljebb arról lehet beszélni, hogy a férfiak önzése s ferde felfogása által irányított nevelés a természetes ellentétet még jobban kidomborította.

Amíg tehát Stuart Mill az erőszakolt különbségek mivellálását tartja kívánatosnak, addig Comte ezek fenntartását tartja szükségesnek. Comte éppen azért nem helyesli az együttes nevelést, mert úgy látja, hogy az egyenlő lenne a nemek között fennálló különbségek nemlétezésének elismerésével.

Noha elfogultsága kétségbenvonhatatlan, mégis sok helyes megállapításról tesz tanulságot Comte e pár sora, amelyek éppen a fent mondottakra vonatkoznak: „Nem is lehet ez másként, — minthogy fennmaradnak a természetes különbségek — mert ha jönne oly idő, melyben szem elől tévesztenénk a természetnek ezt a megállapított rendjét s engednénk az individualista szofizmák veszedelmes csábjainak (ez nem bizonyíték, hanem inkább Stuart elveinek kicsinylése akar lenni), csak azt érnénk el vele, hogy rövid idő múlva a férfiak megszűnnének a női nem védelmezői lenni s ahelyett riválisai lennének, akik vetélytársaikkal szemben nem ismernek irgalmat, s könyörületet, s vajjon ki kételkednék abban, hogy az életért folytatott ezen egyenlőtlen küzdelemben a nők lennének végül is a százalomra méltó áldozatok?”²⁾

Az élet tapasztalata, tudjuk, nem igazolta Comte aggodalmát, mert az emancipált nők a „küzdelemben” aligha maradtak alul. Azon-

¹⁾ Várnai i. m. p. 15.

²⁾ Várnai i. m. p. 16.

ban ismerjük el Comte szavainak igazságát, s ha nem is teljesült be jóslata teljes egészében, megfontolásra az idők távlatában mégis érdemes. „Ugyanakkor, mikor a gyöngébb nem anyagi életfeltételei végtelenül megnehezülnének, a versengés széttépné a két nem közt a vonzalom utolsó szárait is, úgy, hogy a nőnek a viszonzott gyöngédség és az anyagi gondoktól való mentesség által biztosított boldogsága mellett maga a családi élet s ezzel együtt a férj és a társadalom érdeke is komolyan kockán forogna.”¹⁾ E szomorú „vég”-től el Comte. Ezért ellenzi az együttes nevelést.

Paul Richter elveti Comte okoskodását. Feltétlenül hasznosnak tartja mindkét nemre az együttes nevelést. „Az erkölcsvédelem szempontjából — mondja — a két nem együttes nevelését ajánlom. Két fiú elég, hogy megőrizzen tizenkét fiatal leányt s két fiatal leány tizenkét fiút. De nem mernék jótállani azokról az iskolákról, ahol a leányokat külön nevelik s még kevésbé azokról, ahol csak fiúk vannak.”²⁾

Vannak nevelők, akik a serdülő korban helyesebbnek találják egy fiú és egy leány barátságát, mint két fiú, vagy két leány egymásközti bizalmaskodását, mert a serdülőkor ideális lelkületű ifja lelki megnyugvást talál a leányok társaságában, míg két fiú igen sokszor károsan befolyásolja egymást.

Az együttes nevelés másik nagynevű előharcosa Fichte. A német nemzethez intézett 10. beszédében ezeket mondja: E versteht sich ohne unser besonderes Bemerken, dass beiden Geschlechtern diese Erziehung auf dieselbe Weise zuteil werden müsse. Eine Absonderung dieser Geschlechter in besonderen Anstalten für Knaben und Mädchen würde zweckwidrig sein und mehrere Hauptzwecke der Erziehung zum vollkommenen Menschen aufheben. Die Gegenstände des Unterrichts sind für beide Geschlechter gleich, der in den Arbeiten stattfindende Unterschied kann, auch bei der Gemeinschaftlichkeit der übrigen Erziehung leicht beobachtet werden. Die kleinere Gesellschaft in der sie zu Menschen gebildet werden, muss ebenso wie die grössere, in die sie einst als vollendete Menschen eintreten sollen, aus einer Vereinigung beider Geschlechter bestehen; beide müssen erst gegenseitig ineinander die gemeinsame Menschheit erkennen und lieben lernen und Freunde und Freundinnen haben, ehe sie Gatten und gattinnen werden.”³⁾ Aztán így érvel az úttörő nevelő: „Egyik nemnek a másikhoz való viszonya, azaz egyrészt

1) Várnai i. m. p. 15-16.

2) Várnai i. m. p. 23.

3) Mackensen i. m. p. 5.

az erővel párosult oltalom, másrésről a szeretetteljes odaadás kell, hogy helyet foglaljanak az új nevelési rendszerben.* ¹⁾

Amint látjuk, Fichte nem mélyebb lelki indokkal támogatja érvelését, hanem inkább szociális okokkal és a méltányosság elvével. Bizonyítékát jobban alátámasztja Rein Vilmos okoskodása, aki a tapasztalatokra hivatkozva állítja, hogy az együttes nevelés jóhatású. Mivel a gyakori együttlét a nemek kölcsönös kíváncsiságát, képzeléseit tompítja. Jó villámhárító ez Rein szerint, — hogy így egymásnak nemcsak előnyeit és jó oldalait látják, hanem hibáikat, gyengeségeiket és árnyoldalaikat is megismerik.²⁾

Rein különben azok közé tartozik, akik az együttes nevelést a legtermészetesebb nevelési rendszernek tartják. Érvelésében a családi nevelésre hivatkozik. Nem látja, hogy egymáshoz idegen fiú és leány nem tud oly különbös lenni egymással szemben, mint az egy család gyermekei. Azért írja „Pedagogik” c. könyvében:

„Die Familie, die Grundlage des gesellschaftlichen Lebens, zeigt das Zusammenleben von Knaben und Mädchen. Wenn nun die Schule eine Fortsetzung des Familienlebens sein soll, gleichsam ein Abbild davon, so wird man auch die Folgerungen ziehen müssen: gemeinsame Erziehung in der Schule.“ ³⁾

Valóban, a fiú és leánygyermek kölcsönösen jóhatással van másnemű testvéreire. Szunnyadó képességeit élesztgeti, kitörő durvaságait csiszolja. Azonban az emberiség nagy családján belül szofizmus lenne ugyanazt állítani.

Laboulay „Páris Amerikában” c. könyv írója ezeket írja 1862-ben: „Vegyes iskolánk — mondatja regénye egy szereplőjével — Amerika eszméje és dicsősége, együtt nevelkedve, a leányok éppen annyit nyernek jellemben, akaratereiben, mint a fiúk kedélyben.” „Tíz év múlva nem lesz Angliában iskola, hol a két nem ne lenne egyesítve.”⁴⁾ Tudjuk, hogy írónk tévedett a jóslatában, amint sokan előbbi tételének helytálló voltát is kétségbe vonják.

Gache francia pedagógus szintén az együttes nevelés előnyeit dicséri. „Hosszabb tapasztalatom van az ifjúság körül, semhogy az álszemérem visszarettentene. . . . A nemi kérdést én elsőrendű fontosságúnak találom a nevelésben és nem szűnök meg a vegyes iskolák

¹⁾ Várnai). m. p. 24.

²⁾ V. ö. Mackensen i. m. p. 5. és p. 18.

³⁾ Mackensen i. m. p. 17.

⁴⁾ Várnai i. m. p. 24.

szaporítását és az együttes nevelés életbeléptetését óhajtani az oktatás minden fokán.“¹⁾

Jean Paul Richter az iskola fegyelmére, az erkölcsi magaviseletre nézve legjobb garanciának az együttes nevelést tartja : denn zwei Knaben werden zwölf Mädchen oder zwei Mädchen zwölf Knaben recht gut gegen alle Winke, Reden und Unschicklichkeiten gerade durch die vorlaufende Morgenröte des erwachenden Triebs, durch die Schamröte, beschirmen und beschränken. Hingegen eine Mädchenschule ganz allein beisammen, oder so eine Knabenschule, ich stehe für nichts.“²⁾

Kétségbe nem vonható, hogy a két nem tartózkodó egymás jelenlétében, főleg ott, ahol még az iskolai paragrafusok is kötik őket. Itt azonban nincs szó arról, hogy egymást idővel a két nem megszokja s könnyen lábra kaphat a nem kívánatos szabadosság egy faja. Erről még részletesen is szólnunk.

Egy 1908-ban tartott badeni kongresszus a fiúkra nézve előnyösnek találja a leányok jelenlétét. A 20 badeni intézet pedig ilyen arányban nyilatkozik az együttes nevelés mellett, illetve ellen. 17 int. helyesli, 2 várakozó álláspontra helyezkedik, míg egy elítélőleg nyilatkozik. Az egyik intézet vezetője határozottan kijelenti, hogy az együttes nevelésre szükség van.

A „Badisches Philologenverein“ ellenben elítélőleg nyilatkozik az együttes tanításról. (1909.) A badeni tanárok jelentős többsége nem barátja a fiúk és leányok együttes nevelésének, legalább is nem kívánják ennek általános bevezetését. Kisebb helyeken azonban, ahol megfelelő leányközépiskolák nincsenek, ott szükségből megengedhető. Hangsúlyozzák azonban, hogy ez szükséghelyzetnek tekintendő, egyébként nem kívánatos megoldás.“³⁾

Toequeville még 1832-ben ezt írja Amerikáról: „Amerika az az ország, ahol legnagyobb súlyt helyeznek arra, hogy a két nem cselekvési körét külön válasszák egymástól s hogy elérjék azt, hogy mindkettő egyenlő lépéssel, de különböző utakon haladjon.“⁴⁾ S mégis a rákövetkező évben Oberlin megalakítja az első együttes nevelésű intézetet.

Majd Horace Mann terjeszti el nagyobb körben az együttes nevelést. Szerinte „az egyik nem a másikra üdvös hatást gyakorol,

1) Várnai i. m. p. 25.

2) Várnai i. m. p. 19.

3) Várnai i. m. p. 17.

4) Várnai i. m. p. 26.

értelmileg egyik a másikat serkenti, erkölcsileg pedig támogatja¹⁾

Buisson Ferdinánd az Enseignemants primaires főigazgatója, amerikai tapasztalatok alapján ezeket mondja: „Szászor hallottam amerikai professzorok szájából a bizonyágtételt, hogy lehetetlen bármiféle intellektuális eltérést megállapítani a tanulók két különböző neme között. A logikai képesség a leányoknál éppen oly fejlett mint a fiúk elképzelő képessége.”²⁾

Ugyanilyen kedvező tapasztalatokról számol be M. Gaufrés párisi városi tanácsos s így nyilatkozik az amerikai iskolákról: „Le principe de la coeducation est fondé sur la moralité, les bons moeurs lui sont favorable et elle favorise les bons moeurs!” (A koedukáció principiuma az erkölcsiségen alapszik, jó erkölcsöket kíván és a jó erkölcsöket támogatja.³⁾

Mrs. Fellmann Palmer, aki tanulmányait a michigani koedukációs egyetemen végezte, e kijelentés teszi: „A fiatal leány ítélőképessége erősbödik, erkölcsi eszményei helyesbbednek, csak hogy még az otthoni nevelés s a házi tűzhely jótékony befolyására is elkerülhetetlenül szüksége van.”⁴⁾ Ebből látjuk, hogy az együttes nevelésű intézetek sem lehetnek a családi meleg tűzhely, a családi nevelés pótlói. Egy intézmény sem vállalkozhatik a család pótlására. Az együttes nevelés szélsőséges hívei hibáznak tehát akkor, midőn az iskolával mindenben „a családjánya” szerepét akarják betölteni.

Kedvezően nyilatkozik még Mores Coit Tyler: „Megfigyeléseim mind a coeducatió helyességét igazolják, az iskola tónusa nyert komolyságban, udvariasságban, jóakarásban s illendőségben, kevésbbé könnyelmű s főkép kevésbbé cinikus lett. A leányok általában a legjobb tanulók és éppen ők azok, akik az előrehaladást gyorsítják, ahelyett, hogy hátráltatnák. Azok a fiatalemberek, kik azért hagyták el az intézetet, mivel oda nőket is felvesznek, helyesen cselekszenek és nem kár értük.”⁵⁾ E megállapításból kicseng az együttes nevelésű intézethez való ragaszkodás. Megállapításai ugyan sok igazságot is tartalmaznak, mégsem tekinthetjük elfogulatlanoknak. A leányok gyorsabb haladása pedig nem lehet ok, hogy a fiúknál is nagyobb gyorsasággal dolgozzuk fel az anyagot. Ez feltétlenül a tökéletes megértés és begyakorlás rovására menne.

Nálunk e kérdéssel foglalkozó Várnai Arvéd kíváncsnak és bevezetendőnek tartja az együttes nevelést.

1) Várnai i. m. p. 28.

2) Herzfelder. i. m. p. 94.

3) U. o. p. 36.

4) Várnai i. m. p. 45.

5) Várnai i. m. p. 45.

Jablonkai József Károly az alsó- és középfokon teljesen kizárja azt.

Kornis Gyula az egyetemi együttes nevelést helyesnek találja. Bár Kornis nem az együttes nevelés, hanem tisztán a nők egyetemi emáncipációja szempontjából mond ítéletet. A tanári pályára, a bölcsészeti tanulmányokra feltétlenül joggal törekcszenek a nők. Az orvosi pálya, az egyénnel szemben annyi követelménnyel fellépő pálya, nem áll összhangban a női nem természetes testi és lelki alkatával. Igazolja ezt a tapasztalat is, hogy az orvostanhallgatónők jelentékeny része a megerőltető testi és lelki munka következtében hamarosan elhervad, szervezetében tönkremegy. A jogi és műegyetemi tanulmányokat szintén nem helyesli. (Kornis: Kultúra és politika. Bp. 1928. „Nők az egyetemen” c. fejezet. p. 251—302.)

Várkonyi Hildebrand pedagógiai-lélektani okok alapján tartja eldönthetőnek a kérdést. A két nem fejlődésének eltérő ritmusa erkölcsi szempontból nem jelent nehézséget. Az eltérések semmi esetre sem jelentenek oly lényeges különbséget, amelynek alapján eddig az életkorig el kellene vetnünk az együttes nevelést és tanítást.

A 10. éven túl azonban már más a helyzet. A nemi sajátságok a pubertást közvetlenül megelőző időtől kezdve mindinkább kifejezésre jutnak. A leányok nagyobb szubjektivitása erős ellentétet képez a fiúk határozottan objektív törekvéseivel szemben.

A leányok erős emocionalitása, énjüknek kihangsúlyozása, személyi beállítottságuk határozottan az együttes nevelés ellen szól.

Igen érdekes különbséget tesz ez a fiúk és leányok között az ambíció, illetőleg a versengés szempontjából. A fiúk előretörésének rugója az ambíció, a tiszta becsvágy, míg a leányokat inkább a versengés hajtja. Amíg a fiúk inkább az eredmény abszolút értékét nézik, addig a leányok egymás teljesítményeinek összehasonlításából akarják meglátni egymás és saját értéküket.

Az együttes nevelés a 10. ével túl a versengés előmozdítója lenne és határozottan károsan hatna az ambícióra.

A lélektani és erkölcsi okok tehát egyaránt azt látszanak igazolni, hogy az együttes nevelés a pubertás előtt, még helyesebben a 10. életévig helytálló és megengedhető, ezentúl azonban már nem lehet ajánlatos.

A két nem testi és lelki különbségei.

1. A biológiai különbségek. Az érzékszervek működésében tapasztalható különbségek.

Az együttnevelés és együttoktatás kérdése nem olyan probléma, amelynek megoldásánál a hagyomány vagy tisztán a gazdasági szempont jönne számításba. A múlt és jelen végigpillantása nem kényszerítheti ránk azt a nézetet, hogy a jelenlegi állapotok a legmegfelelőbbek. Részünkre az sem lehet érv, hogy a jelenlegi szociális és pénzügyi viszonyok ugysem engednek más elgondolást megvalósítani.

Megfontolásunk alapja csak a tudomány lehet, az a tudomány, amely nem hipotézisekre, hanem a való tényekre épít. Megengedjük, hogy laikusoktársalgásuk közben egyéni felfogásuk alapján néhány szóval eldöntik a kérdést. Ez azonban nem eshet latba egy olyannyira gyakorlatilag jelentős tudományos kérdésnél, mint a miénk. Sajnos, a szülők és sokszor pedagógusaink egynémelyike is egészében egyéni szemszögből nézi az együttnevelés kérdését, s nem is annyira a gyermek, mint saját szempontjai érvényesülnek ítéletében. Pedig közös, mindenki részére egyenlő alapon kell elbírálnunk a kérdést, Ez a közös fundamentum pedig a gyermek maga, testi és lelki sajátóságaival.

Az kell tehát vizsgálatunk tárgyává tennünk, vajjon a leány és fiú, nő és férfi testi és lelki alkata miben és mily mértékben egyezik avagy tér el egymástól és vajjon ez a megegyezés lehet-e az együttnevelés alapja, vagy az eltérések az elkülönítését teszik-e kívánalossá.

Kutassák a megnyilvánulások alapján a két nem alap lelki sajátosságait, lelkibeállítottságukat. Hangsúlyozzuk, hogy a lélek csak a megnyilvánulásaiból ismerhető meg. Tehát midőn e megnyilatkozásokat alaposabban tárgyaljuk, ezt csak azért tesszük, hogy a lélek csodás rejtekeibe ezeken keresztül nyerjünk betekintést.

A lelki beállítódást vagy beállítottságot különös figyelemmel kell vizsgálnunk. Ezen pedig azt értjük, mi az, ami felé a *figye-*

lem önkéntelenül vagy szándékosan, tartósan és tipikusan fordul valamelyik *nemnél*, vagy valamely korban. Figyelem, itt a személyiség egészének figyelmi beállítódására, érdeklődésére gondolunk — szem előtt tartva összes akcióit és reakcióit.

A testi sajátságok és megnyilvánulások, a fejlődés menete a szemünk előtt játszódik le. Ennek megfigyelése tehát különösebb nehézséget nem okoz. A testi élet fejlődésével természetszerűen együtt halad a lélek fejlődése és alakulása is. A test fejlődési ritmusai tehát a lélekben is fellelhetők. E kettőt egymástól nem választhatjuk el teljesen. Köztudomású, hogy a nemek testi fejlődése különböző, hisz különböző testről is van szó, bár a csecsemők testi jellege között lényeges különbség nincs, tisztán a fajfenntartási szervek tesznek különbséget az egyébként teljesen azonos funkciókat végző más neművel. E korban, midőn az említett szerveknek semmiféle szerepük nincs, valóban nem tehetünk lényeges különbséget a nemek testi jellegzetességei között. (Egy-egy leányka születésekor nem egyszer halljuk: „csak leány!” Ez nem a csecsemőnek szól, hanem a majdan felnövő leánynak.) A különbségek azonban már ott rejtőznek a gyermeki testben, csak kifejlődésre várnak és ugyanazon szülők másnemű gyermekei milyen csodálatosan más szervezetté fejlődnek majd.

A leány és fiú csecsemő közt fennálló különbségek közül egyre mutatunk csak rá e helyen. A fiúgyermek agyveleje már az újszülötteknél körülbelül 10 g.-mal súlyosabb, mint a leányokké, ez a különbség 30 hónapos korukig 110 g.-ra emelkedik, míg a felnőtteknél már 135 g.-ra rug.¹⁾ Csak 10 g., de már különbség s a különbség nőttön nő. Így vagyunk a többi tényezőkkel is.

A fiú és leánygyermek testi és lelki fejlődési ritmusa és tempója már a második életévben eltér egymástól. Ennek oka és magyarázata az, hogy a leányok általában két évvel előbb megállapodnak a növésben, testi fejlődésben és előbb is lesznek „készen” mint a fiúk. Így tehát összes testi fejlődésükre két esztendővel rövidebb idő jut.

Az ivaréresi folyamat is körülbelül két esztendővel előbb kezdődik a leányoknál, mint a fiúknál. Ennek lefolyása rövidebb, intenzívebb, azért mélyebb hatású a leányok egész testi és lelki fejlődésére.

A fejlődés ritmusa a két nemnél az következőkben vázolható:

2—6. év között a leányok általában előbbre vannak. A hatodik év körül a fiúk jutnak előtérbe. A 10. év körül a fiú fejlődésében szünet áll be. Ezt sokan az erőgyűjtés állapotának nevezik (negatív

¹⁾ Kornis i. m. p. 262.

fázis). Ezalatt a leányok gyors fejlődése észlelhető (magasság-, súlykülönbségek).

A 12–13-ik évnél azonban a fiúk nyomulnak előtérbe, főleg szellemi teljesítményeik tekintetében. A leányoknál akkor áll be a „negatív fázis.” A 13-ik év után a leányoknál is megszűnik az erőgyűjtés kora, legyőzik a negatív fázist és gyorsabban fejlődnek, mint a fiúk. A 14–18 év között meg is tartják a leányok emez elsőbbségüket. Ezalatt az idő alatt primer és secunder nemi különbségek még jobban kieleződnek, mindkét nem eléri kifejlődését, befejezi ifjúkorát. A 18–22. év között a két nem fejlődésében nincs különbség. Értelmi teljesítményeikben a fiúk vannak előtérben, viszont a 22-ik év körül a leányoknál nagyobb életérettséget találunk (különösen az erkölcsi, vallási dolgok értékelésében kiegyensúlyozottabbak). Az életérettség magyarázatát abban találhatjuk, hogy a 16–18 éves leányt már felnőtt számba veszik s úgy forog a társaságban s a társadalomban egyáltalán, mint egy felnőtt, míg egy ugyanilyen korú fiú csak legjobb esetben is az ifjú „megtisztelő” pozíciójára számíthat. Tudunk nem egy 16–17 éves korában komoly társaságba került ifjúról, aki 22 éves korában semmivel sem maradt alul életfelfogás és komolyság tekintetében azoknál a leányoknál, akik már 15–16 éves korukban a tánctermekek „komoly” társaságában szívták magukba az élet bölcsességét. Tudjuk, hogy a szülők is 20 éves leányukat már „eladónak” nevezik s ezt a tudatot bennük is ébren tartják, míg az ugyanilyen korú ifjú nem is gondol a házasságra. 1935-ben Pilisszentlászló nagyközségben nem volt 18 éven felüli leány, de volt 16 éves asszony.

Megjegyzendő még, hogy a fejlődés egész menete alatt a fiúk-nál nagyobb a variációs eltérések szélessége, mint a leányoknál. Ez annyit jelent, hogy az előbbieknél gyakoribb a nagyon jó és nagyon rossz teljesítmény, mint az utóbbiaknál. A leányoknál mind az egyéni, mint az általános teljesítmény inkább a középérték köré csoportosul (v. ö. a sportteljesítményeket is.) Az iskolai teljesítmények eme középértékűségére nézve pedig legvalószínűbb magyarázatnak látszik a leányok nagyobb alkalmazkodó képessége és a nagyobb „Schulwille” (iskolai akarat) feltételezése. — Állandóbb szorgalom, erősebb pozitív és negatív kilengések gyakori volta nélkül. (Itt említjük meg, hogy a kisegítő iskolákban is több a fiú, mint a leány, pl. Szegeden. A fiúk halandósága is nagyobb.)

Várkonyi Hildebrand azt a tényt, hogy a leányok ritkán mutatnak feltűnő jó eredményt, főleg úgy látja értelmezhetőnek, hogy a leányoknál csekélyebb a tárgyi érdeklődés és erős a személyi beállítottság.

Ezek után meg kell még emlékeznünk a pubertás koráról is. Tagadhatatlan, hogy a pubertás mindkét nemet erősen igénybe veszi, úgy testileg, mint lelkileg. A pubertással együtt járó megrázkódtatás azonban a leányoknál sokkal nagyobb, lelki átalakulásuk is mélyrehatóbb. A menses kezdete egy új világ és új tudat kezdete is. Egész határozott formában jut tudatára a leány annak a szerepnek, amely részére az anyaságra való hivatottságban kijelöltetett. A periódikusan visszatérő betegeskedés erősen igénybe veszi a női szervezetet, amíg tökéletesen ki nem fejlődött hajadon szervezete. A menses idején feltétlenül nagy kíméletet és figyelmet kíván a leány egészsége. Dr. Clark bosztoni orvos az együttes nevelés nagy ellenzője, hangsúlyozza, hogy az együttes nevelés mindkét nemnek, de főleg a női nemnek egészségét tönkre teszi, mert a fiatal leány szervezete gyöngeségénél. időszakonként visszatérő testi betegeskedésénél fogva nem képes káros visszahatás nélkül megbirkózni a rendszeres munkával, amelyhez a fiú-nem könnyebben alkalmazkodik.¹⁾ A nőknek amúgy is gyöngébb alkatát ez a körülmény még törékenyebbé teszi. Szabad-e olyan munkára kényszeríteni tehát őket, mely nem az ő szervezetükhöz mért? — Nem elég kényelmetlen-e részükre fiú-testvéreik esetleges vadságát elviselni s előttük betegeskedésüket rejtegetni? stb. Clark fentidézett állítását („Sex in Education“ c. ért.), hogy t. i. a leányokra káros az együttnevelésű iskola megerőltető munkája, a tapasztalat igazolja. A leányok a pubertás korában többet hiányoznak, az előadásokról, mint a fiúk, ami miatt a közös iskolák fiútanulói visszamaradnak. Mackensen ezt a nehézséget úgy gondolja megoldhatónak, hogy csakis teljesen egészséges leánytanulókat vegyenek fel fiúiskolába.²⁾

Rámutatunk arra, hogy a fiú és leány közötti testi különbségek 5—6 évig egyáltalán nem feltűnőek, míg attól kezdve testformáiban, mozdulatiban mindjobban eltér egymástól a két nem. A leányok alakja mind gömbölydedebb, a fiúké mind izmosabb lesz. A leányok mozdulatai kecsesebbek, rugalmasabbak, amíg könnyű mozgásokról van szó, ellenben esetlenek és félszegek, ha testierőt, fiúknál természetes s meglévő koordinácót kívánó mozgást kell elvégezniök. Figyeljük meg pl. hogy dob egy fiú és hogyan egy leány? Hogyan visz egy vödör vizet egy hasonló korú fiú és hogyan egy leány?

A leányok izmai általában kordináltak ennek dacára is. Sőt azt kell mondanunk, hogy mozgásaik tökéletesebb voltából a töké-

¹⁾ Várnai i. m. p. 16.

²⁾ Mackensen i. m. p. 19.

letesebb kordináció is következik. Az izmok teljesítőképessége azonban lényegesen kisebb.

A leányok testi formája általosságban is a könnyedség jellegzetességeit viseli magán. Szélesedő medencecsontjuk s elvékonyodó derekuk ellentéte a törekenység bélyegét üti rájuk. Valóban éppoly kellemetlen látvány egy vastag derekú leány, mint egy vékony derekú fiú. — Amint szervezetben és ruházatban eltér egymástól a két nem, úgy a nevelésnek is szükségképpen kell alkalmazkodnia az eltérésekhez.

Itt említem meg Ottó Weiningernek azt a megjegyzését, („Geschlecht und Charakter“) hogy a nők saját maguk és társnőik testi formáiban s ennek szemlélésében gyönyört találnak. Azt állítja, hogy ez a nőkre tipikusan jellemző. A nők pontosan be tudnak számolni az egy-két alkalommal látott nő vagy férfi alakjáról, félzségségéről. Tudatosan figyelik saját formai alakulásait s mondhatni hiúan vigyáznak alakjukra. A testi külső forma kérdése egy fiúra nézve nem probléma. A leány főfelszerelése a tükör, amit igen gyakran a kezébe vesz. Egymás között is maguk s mások „szépségeiről“ beszélnek. Addig a fiúk erejük fejlesztésével, izmaik edzésével vannak elfoglalva.

Röviden és jellemzően a fent elmondottak után, a fiúk és a leányok *motorizmusa* közötti különbséget így foglalhatjuk össze:

a) A leányok általában felülmúlják a fiúkat mozgásaik egész — jellegében, kikerekítettségében, a mozgás egészében.

b) Az ügyességi próbák megoldásában a leányok gyorsabban, ritmikusabban dolgoznak, mint a fiúk. (Kis exakt mozdulatok.) Megfigyelhető ez a szlőjdnél is. Ellenben a famunkákban aránylag is igen csekélyet produkálnak a leányok. Ezzel szemben a női kézimunkák végzéséhez szükséges motorikus, mechanikus készséget gyorsan sajátítják el. (Kísérleteztünk női kézimunkára vállalkozó fiúkkal is. Ezeknek teljesítménye semmiesetre sem marad a leányok átlagteljesítménye alatt.)

c) Egymástól különböző és független mozdulatokat is ügyesebben végeznek, mint a fiúk. A felnőttek tökéletes kordinációja a leányoknál hamarabb beáll, mint a fiúknál. A serdülés korában a leányok izommunkateljesítménye, amint fentebb láttuk, csekélyebb a fiúkénál. Izmaik fejlesztésére nem is fordítanak olyan gondot, mint a fiúk. Ennek dacára az izomerő és a teljesítmény a leányoknál is növekszik. Saját csúcsteljesítményeiket hamarabb érik el, mint a fiúk, t. i. a nemi érzés befejezésekor. Tehát biológiailag hamarabb vannak „készen“. Az izmok tökéletesesbedése azonban még úgy a nőknél, mint a férfiaknál tovább tart.

A mozgások gyorsaságára Otto Lipmann (*Psychische Geschlechtsunterschiede* Leipzig, 1934. p. 39.) azt állítja, hogy a fiúk általában gyorsabban járnak, betűszámlálótészten gyorsabbak, ellenben az olvasásban és másolásban a leányok gyorsabbak. A reakcióidőre nézve a leányok az egyszerű jelre gyorsabban reagálnak s végzik el a feladott mozgást. Lipmann is azt bizonyítja, hogy a leányok mozgásai tökéletesebb koordinációról tesznek tanúságot. A fiúk kevésbé fáradnak el, a leányok mozgásai gépiesebbek, megismétlődők.

Technikai képességben a fiúk az egész vonalon magasabb teljesítményt mutatnak a leányoknál. Itt számításba kell venni a nevelődés hatását is. T. i. a fiúk 12 éves koruktól kezdve mindenféle technikai játékot játszanak. Ennek oka talán abban keresendő, hogy a fiúkban több az érzék a finom differenciák iránt, míg a leányok inkább az egészekre vannak beállítva. A fiúk megfelelően választott képeken majdnem kétszer annyi technikai részt vesznek észre, mint a leányok.

Vizsgáljuk most az *érzékszervek működésénnek különbségeit* a két nemnél. (Galton, Schuyten, Stern, Thompson, Claparède, O. Lipmann és Várkonyi H. megállapításai.)

A *bőrérzetek*¹⁾ a 10 éves korban a lokalizáció szempontjából a fiúknál finomabbak. Egyébként a tapintás és kézügyességek területén általában a leányok magasabbrendűek.

A *nyomás- és fájdalomérzet* a leányoknál tökéletesebb. A hideg iránt hasonlóképpen érzékenyebbek a leányok a fiúknál.²⁾

A *súly- és izomérzetek* különbségeinek megismerésében a fiúk jobbak. Midőn vizsgálat közben a gyermekeket félrevezetni igyekeztek, e fölényüket a fiúk akkor is megtartották. A fiúk eme fölénye a későbbi korban elvész. — Valószínű, hogy a fiúk előnye nem az érzetkülönbségek finomságában van, — hisz a leányok izmai koordináltságából tökéletesebb izomérzetükre kellene következtetni, — hanem inkább a megfigyelés alaposabb voltában. (Kísérletezéseknél megfigyelhetjük, hogy a leányok előbb, gyorsabban bemondják eredményeiket, mint a fiúk, ítéletük gyorsabban kész s így tökéletlenebb is.)

Az *izelés* (izlés) a leányoknál finomabb. Ez az előny a felnőttéknél még feltűnőbb.

A *hallás* területén a zenei megismerésben a leányok közelebb állnak a felnőttekhez, jobban ítélik meg a hangok magasságbeli

¹⁾ Lipmann i. m. p. 33.

²⁾ u. o. p. 33.

különbségeit, kifejezőértékeit. Ebből következik, hogy a leányoknak (nőknek) inkább kedvenc foglalkozása az ének és a zene általában több időt fordítanak a zenei technika elsajátítására. Ennek oka a leányok nagyobb emocionalitásában keresendő. Éppen ez okból a leányok a zörejek iránt is érzékenyebbek. Sokszor a zajt a fiú észre sem veszi, míg a leány csekély váratlan zajra is összerendez.

A látás területén a világossági különbségek érzéklése tekintetében Spearmann a fiúkat találja kevésbé érzékenyeknek, addig Thompson a fiúkat érzékenyebbeknek tartja.¹⁾

A színeket a leányok jobban felismerik és az árnyalati különbségeket könnyebben megállapítják, mint a fiúk. A daltonizmus és a szintévesztés a leányoknál igen ritka. Hasonlóképpen a színek névszerinti ismerete is tökéletesebb a leányoknál. (Ez talán a kézimunkával való foglalkozásból is következik.)

Wels szerint a sárga szín a férfiakat izgatja, míg a nőket inkább megnyugtatja, addig a piros és a kékeszöld éppen megfordítva.²⁾

A fiúk kedvenc színe a piros, a leányoké fehér, elég gyakran a zöld is.

A leányok talán éppen inkább színekre irányuló figyelmük miatt elhanyagolják a térbeli viszonyok megfigyelését és felismerését. Ezért a fiúk a geometriai formák felismerésében határozott fölényben vannak a leányok felett. A leányok legtöbbje általában nehezen képzelel el a 3 dimenziót. Ezért ütközik náluk nagyobb nehézségbe a geometriai oktatás, mint a fiúknál. — Az sem vitatható, hogy a leányoknak sokkal kevesebb a geometria és fizika iránt tanúsított tárgyi érdeklődése és hiányzik ennek következtében a figyelemnek szüksége koncentrációja. Ezzel szemben a geometriában a fiúkat kitünteti a nagyobb tárgyi világosság és szemléletesség.

Ranschburg szerint az iskolába lépés korában a fiúk 12—30 %-a, a leányok 2—28 %-a nem tudja a színeket helyesen megnevezni.³⁾

Várkonyi H. a leányok nagyobb és tökéletesebb színérzékét nem a nevelésnek és szoktatásnak tudja be, hanem valószínűnek tartja, hogy az fiziológiai okokban gyökerezik; (szinte alig van közöttük színvak, míg a fiúknál több mint a 3 % piros-zöld színvak. (Lipmann: Grundriss der Psychologie für Paedagogen. Leipzig, 1909. p. 13.)

A fiúk szemmértéke már a 6 éves korban jobb mint a leányoké. (Claparède) Ez a különbség a 14 éves korban még feltűnőbb.

¹⁾ Lipmann i. m. p. 36.

²⁾ Lipmann i. m. p. 35.

³⁾ Wessely: Népisk. oktatástan IV. kiadás Bpest. 1917. p. 30.

A fiúknak általában inkább van egy összehasonlítási alapjuk s így értékeléseik jobbak. A fiúk inkább túlbecsülésre hajlamosak. (Mayers pénzdarabok értékelésénél megfordítva találta.¹⁾ A szemérték eme különbözőségét s a fiúk előnyét az iskolai rajzok is igazolják.

Seashore-Yerkes-Urban szerint az idő szemlélet, illetve időérzet tekintetében a férfiak jobbak.²⁾ A hibázásnál a fiúk inkább túlbecsülésre hajlamosak. A kísérleteknél a leányok gyorsan, míg a fiúk lassabban reagálnak.

A felsorolt különbözőségek látszólag jelentéktelenek, nincsenek különösebb befolyással a nevelésre; ez azonban csak látszólagos.

Nincs terünk mindegyik érzékszerv működési különbségeinek hatásával részletesen foglalkozni. Csak egyre mutatunk rá. Megállapítottuk, hogy a leányok a hőérzetek tekintetében jobban differenciálnak, főleg a hideg iránt érzékenyek. Ez a megállapítás magyarázza meg azt, miért szeretik jobban a leányok a túlmeleg szobát, tantermet, miért sietnek be télen a szabadból, míg a fiúk mitsem törődve a hideggel, kint játszanak. Ez derít fényt arra, miért nem szeretik a leányok a hidegvízben való mosakodást s végül is az állandó kényeztetés, hidegtől való félés és féltés következtében miért lesznek a leányok elpuhultakká. Amíg a legtöbb fiú belátja és szükségesnek tartja, hogy a hideggel szemben edzésre van szükség, addig a leányok túlfinomult érzékenysége a hideget az egészségre károsnak tartja.

Ugyanígy vagyunk a bőrfelület nyomásérzeteivel is. A laboratóriumi eredményt mindenben alátámasztja a tapasztalat. Figyeljük meg, hogyan dobja le magát a fiú székre, hogyan hempereg a földön, esik le fáramászás közben s „nem üti meg magát.” Egyesek gyönyört találnak egymás ütlegelésében s „nem fáj” nekik. A leánygyermek vigyázva ül le, ügyel arra, hogy az ágya jó puha legyen és kineveti fiútestvérét, mivel az büszke kemény fekvőhelyére. Ha fiú testvére hazajön s rajta is folytatni akarja a verekedést, birkózást, mindjárt szülői oltalom alá menekül fájdalomában; s ha egy kissé meg találta ütni karját, napokig meglátszik a kék folt. Annak dacára, hogy a leányok az állandó fájdalmat jobban elviselik, mint a fiúk (nagyobb a türelmük) mégis sokkal érzékenyebbek a bőrfelületet pillanatnyilag ért, fájdalmat keltő hatásokkal szemben.

Ha a többi érzékszerv jellegzetes sajátosságait vizsgálnánk,

¹⁾ Lipmann i. m. p. 38.

²⁾ u. o.

hasonló gyakorlati fontosságú eredményekre jutnánk. Ez azonban már túlhaladja vizsgálódásaink határát.

2. A két nem iskolai teljesítményei.

Mielőtt a két nem lelki beállítottsága közti különbséget vizsgálnánk, foglalkozzunk a fiúk és a leányok iskolai munkáival és elért eredményeikkel. Ezek összehasonlítása is értékes adatokat szolgáltathat a két nem helyes megismeréséhez és összehasonlításához.

Bevezetésképen meg kell jegyeznünk, hogy a jólvezetett együtt-oktató iskola¹⁾ kiegyensúlyozói, középírányának megszabói a leányok. Az iskolai élet három fontos kellékét biztosítják vagy növelik a leányok: a fegyelmet, a hangulatot és a szorgalmat.

Az iskolai élet zökkenőmentes haladását a fegyelem biztosítja. Egy öreg amerikai iskolamester állítja — mint fentebb idéztük — hogy kedvezőbb az együttoktató iskolák fegyelme. A vegyes osztályok fegyelmének biztosítására a leányokat használják fel s természetesen ezek a fegyelem előmozdítói.

E sorok írója több esztendőn keresztül működött különböző népiskolákban. Mindenütt leány-vigyázókat jelölt ki, akik példás rendet tartottak. A tanító távollétében a leányok közül a legkritább esetben akadt, aki az iskolai fegyelmet megsértette. A rendbontás csaknem 100 %-ban a fiúk köréből indult ki. A leányok viselkedése szerény és mérséklő. Tanítás alatt figyelmük példaadó. A büntetéssel szemben érzékenyek, s javulási tendenciát mutatnak, a tanító intézkedéseit megtartják. A magaviseleti érdemjegyek bizonyítják jobb magaviseletüket. „Kettes” magaviseletű még az egyébként gyenge fegyelmű osztályokban is alig akad közöttük. Számos iskolai anyakönyvet megtekintettem s mindenütt ez az általános kép. A leányokkal szemben szigorú fegyelmező eszközt használni éppen azért nem is kell. A figyelmeztetés vagy enyhe dorgálás — igen ritka eset kivételével — eredményre vezet. A leányok fegyelmezettebb volta valószínűleg abból következik, hogy előttük a tanító személyi és hivatali tekintélye jóval nagyobb, mint a fiúk előtt. A leányok mosolya, hangulata szinte kiárad az osztály egészére, átragad a fiúkra is. A tiszta fiúosztályok képe feltűnően komolyabb, kevésbé hangulatos, mint a leány- vagy vegyesosztályoké.

A leányok és a tanítók viszonya is sokkal közvetlenebb, társalgásuk kedélyesebb, a tanítás alatt megnyilvánuló érzelmeik is kitörőbbek s kedélyessé teszik a tanítás menetét. Munkájukat is jó

¹⁾ Itt elemi iskolákra gondolunk.

hangulatban végzik, szünetben gyakran énekelnek vagy énekszó mellett játszanak. A leányok hangulata erősen befolyásolja a fiútársaik kedélyét, sőt jótékonyan hat a tanításra is. Egy kis leány egy alkalommal egész őszinteséggel ezt a kijelentést tette: „Én akkor szeretem a tanító urat, mikor mosolyog.” E leányos jó hangulat semmiképen sincs a fegyelem vagy a tanítás menetének rovására, ellenben nagy mértékben hozzájárul a fegyelem tartamának és erősségének emeléséhez.

A leányok hangulata az osztály, tanterem külsején is meglát-szik. Gondoskodnak a tanterem csínjáról. Virágot hoznak a tanító asztalára, gondozzák az iskola virágait, rendben tartják az osztályt stb. Természetesen a leányok az elsők a meghatódásban is. Apró-cseprő bajaikat sírva panaszozzák s hamar megkönnyezik a tanítás meghatóbb részeit. Érzelmek kifejezésére is könnyebben találnak szavakat, s míg fiútársaik megelégszenek a néma szemlélettel vagy egyszerű tudomásulvétellel, addig ők szavakba öntik érzelmeiket. — A tréfa és a humor is az ő birodalmuk. Mikor a fiúk semmi nevet-ségeset nem találnak, akkor a leányok harsogó kacagásra ragad-talják magukat. Ezt a kitörő jókedvet a fiúk nem mindig veszik jó-néven. Nem egyszer a kellő határ megtartására figyelmeztetik tanul-társnőiket. Elvitázhatatlan, hogy e tekintetben mindkét nem nyert az együttes nevelés és oktatás folyamán: a leányok komolyságban, a fiúk vidám kedélyben. A leányok jobban értik, hogyan lehet komoly munkát is hangulatoson végezni, ami a fáradás beállását is késlelteti.

A leányokban nagyobb a szorgalom, az u. n. Schulwille, vagyis az iskolai eredményre való törekvés. Az „iskolai akarat” magában foglalja a következő alkotójegyeket: szorgalom, szerénység, rendszeretet, illem. Ezzel szemben a fiúk rendetlenebbek, ildomtalanabbak, illetlenebbek, lustábbak. Nincsenek beállítva a személyi sikerre úgy, mint a leányok.

Megfigyelhetjük az együttoktató népiskolákban, hogy a leányok csak igen ritkán mulasztják el az írásbeli házi feladataik elkészíté-sét. Még a leglustábbak is igyekeznek a szorgalmas látszatát kel-teni, míg a fiúk között nem egy akad, aki állandóan szerepel a lec-kéjükkel elmulasztók névjegyzékében. Hónapokon keresztül figyeltem e jelenséget; meggyőző adatok birtokában meg kell állapítanom, hogy a fiúkban sokkal kevesebb az önértzet, a szégyenérzet, mint a leányokban. A leányoknál erős a személyi beállítottság és a siker utáni vágy. A leányok azt akarják tenni, amit tőlük elvárunk, és törődnek a tanító vagy az otthon jóvéleményével. A leányok eme sikerszükség-letével szemben a fiúk kevésbé törődnek az iskolai sikerrel vagy mások véleményével. Ez a végső gyökere annak, hogy a leá-nyok iskolai teljesítménye fölülmúlja a fiúkét. A leányok értelmi

fejlettség tekintetében is megelőzik e korban is fiútársaikat, azonban ez a különbség nem oly nagy, mint az eredmény összevetéséből adódó különbség.

Általános jelenség, hogy a fiúk közül sokkal többen megbuknak, mint a leányok közül. A leányok nagy szegénységnek tartják a bukást, míg a fiúk általában nem fogják fel azt tulságosan tragikusan. Az érdemjegyek nem is érdeklik annyira a fiúkat, mint a leányokat, így természetesen nem is gyakorolnak rájuk mélyebb hatást. A fiúk szorgalma inkább öntudások növelésére irányul, egymással nem is hasonlítják össze szorgalmukat és teljesítményeiket, mértékük inkább abszolút, míg a leányok összehasonlítása mindig viszonylagos, társaikkal hasonlítják össze magukat. Egymás teljesítményeire féltékenyek, sajátjukra hiúan büszkék. Néha a jobb tanulók között elkeseredett versengés indul s titkos ellenségeskedés fejlődik ki. Az iskola problémáit otthonukba is beviszik, az iskolán kívül is megszólal tanuló-voltuk, míg a fiúk nem sokat törődnek az iskolával.

A leányokban nagyobb a szereplési vágy is. Ez is oka annak, hogy többször jelentkeznek „felelésre” s örömet okoz nekik, ha a táblánál dolgozhatnak. A leányok szinte követelik a házi feladatot, míg a fiúkat a kötelező feladat sem köti le tulságosan.

A leányok nagyobb szorgalmát bizonyítja az is, hogy a népiskolákban (betegséget nem számítva) alig akad leány hiányzó. Nem szeretnek otthon maradni, amíg a többiek az iskolában vannak s túlszárnyalják őket. Igazolatlan mulasztó pedig szinte nincsen. A tipikus „iskolakerülők” csak nem 100%-ban a fiúk közül kerülnek ki. A leányok szorgalmi jegyei ezért lényegesen jobb átlagot mutatnak, mint a fiúké. Egy vegyes kis létszámú népiskolában az évvégi jutalomosztáskor azt a megállapítást tettük, hogy ha a szorgalmat akarjuk jutalmazni, alig lehet megmondani, melyik leány ne kapjon jutalmat, mert a leggyengébb szorgalmat mutató leány is felülmutta a fiúk átlagának szorgalmát. Ez ugyan nem általános jelenség, azonban kétségtelen, hogy a leányok zöme tudatosan törekszik a jobb eredmény, az elismerés kivívására. A leányokkal szemben tehát a fiúk „Schulwillé”-je sokkal kisebb,

Vizsgáljuk most a két nem iskolai teljesítményeit a népiskola egyes tantárgyaiban.

Hittanban a leányok fogékonyabbak a vallás tanaival szemben Isten és mindaz, ami reá vonatkozik sokkal inkább foglalkoztatja a népiskolában érdeklődésüket, éppen a vallási tények érzelmi vonatkozásai miatt, mint a fiúkat. Vallási gyakorlatokon nagyobb odaadással vesznek részt, mint a fiúk. A templomból alig marad el közülük

egy is a kötelező istentiszteletek alkalmával, míg a fiúk között nem egy templomkerülő akad. A hittan tanulásban tanúsított szorgalmuk nagy fölényt biztosít a leányok számára a biblia és katekizmus szövegének pontosabb tudásában is.

A leányok felsőbbrendűek az *egészségtan-, háztartástan- és kézügyességben* is. Ez utóbbi tényre már az előző fejezetben is rámutattunk.

Jobbak a leányok az *olvasásban*. Ez a megállapítás nem a képességekre vonatkozik, hanem a szerzett olvasási készségére. „Ismételtan tanítottam olyan osztályokban — mondta egy tanító — amelyekben az olvasási készség igen csekély volt, amikor átvettem az osztály vezetését. A leányokkal pár hét alatt átlag eredményt tudtam elérni, míg a fiúkkal hónapok alatt sem jútottam odáig, hogy az eredményt kielégítőnek mondhattam volna.” Ennek magyarázata az, hogy a leányok nyelvérzéke jobb, a szóképek áttekintése előbb következik be (összeolvasás, szótagolás nélkül), és a leányoknak ez a kezdetben érvényesülő előnye és készsége, az olvasás gyakorlására sarkalja őket.

A *számolásban* szintén a leányok a gyorsabbak. Ez azonban csak az elemi számolásra vonatkozik. Mert a matematikai következtetést igénylő feladatoknál, az összetettebb példáknál a fiúk a jobbak. A fiúk általában felsőbbrendűek a *geometriában* s mind-abbban, ami a térbeli megismeréshez tartozik.

Technikai tekintetben a fiúk fölénye feltűnő. (Itt ugyanis nem a fantázia, hanem inkább a szisztematikai érzék és az ábrázoló képesség jut érvényre.)

Fizikában és kémiában a fiúk a jobbak. A növények és állatokban azonban a leányok tanúsítanak több érdeklődést.

A *földrajz* tekintetében különbözők a vélemények. Ottó Lipmann szerint a fiúk jobbak. (O. Lipmann : Psychische Geschlechtsunterschiede Leipzig, 1924. I. k. p. 54. Az egyéb idevonatkozó adatokra nézve is ugyanezen mű adatait használtuk fel. 42—56. lap.)

A *történelemben* a fiúk inkább a gazdaságtörténeti, hadászati és politikai tényezők iránt tanúsítanak érdeklődést, míg a leányok a művészettörténelmi vonatkozásokat részesítik előnyben. Az általános érdeklődés inkább a fiúknál van meg. Ennek magyarázata, hogy a küzdelmet, harcot vágyó fiú-fantázia itt bőséges tápot talál.

Beszéd- és értelemgyakorlatokban általában a leányok viszik a szót. Vannak azonban tárgykörök, amelyben határozott fölényt mutatnak a fiúk. A leányok beszéde nyelvtanilag és stilisztikailag helyesebb és szebb, míg a fiúknál a gondolatok logikus sorrendje

tökéletesebb. Elbeszéléseikre ugyanez áll. A fiúk elbeszélései logikusabbak, míg a leányok csinosabb kifejezéseket használnak.

A *helyesírás*, amely az alsóbb fokon semmiesetre sem nyelvtani alapu, hanem fonetikus támasztékokon nyugszik, a leányoknál tökéletesebb. Dolgozataik általában nagyobb gondosságról, figyelemről tesznek tanúságot, így helyesírási hibáik is ritkábbak, mint a fiúkéi. A leányok jobban szeretnek írni, s az írás külalakja is szebb náluk.

A *rajz* terén a szabad rajzolásban több az érzékük a fiúknak, a perspektíva, a realitás, a humor, a mozgások kifejezése iránt. Inkább azt rajzolják, amit látnak, bár tagadhatatlan, hogy a 10 éves kor előtt a fiú-gyermekek sem szeret szemlélet után rajzolni és különösen a perspektívát nem tudja ábrázolni, miután ennek átlátása és megértése is nehezen megy. A leányok rajzaiban erősebb az ornamentika iránt való hajlam. Azért egy megadott terület díszítésében többnyire ötletesebbek, eredményesebbek rajzaik a fiúkénál. A leányok inkább rajzolnak lényegtelen részleteket, mint fiúk s azt rajzolják inkább, amit a tárgyokról tudnak.

Az elmondottak után meg kell még jegyezni, hogy a legrosszabb tanulók, a leghanyagabb iskolakerülő, rendszerint a fiúk közül kerülnek ki. Mindennek összefogó, leszűrt eredménye, hogy a leányok nagy szorgalommal, erősebb „Schulwille“-vel látnak az iskolai munkához és ez okoz az eredményben is állandó jellegű fölényt.

A *középiskolai tanulók* pedagógiai-lélektani tanulmányozása hazánkban még annyira sem haladt, mint a népiskolai. A szegedi egyetem pedagógiai-lélektani-intézete megindította már ezirányú tudományos adatgyűjtő munkáját. A németekre jellemző kutató, alapos munkának hazánkban a középiskolai tanulók nevelés-lélektani vizsgálatai terén csak kevés művelője, szorgalmazója, de nem egy hátramozdítója akadt. Éppen emez akadályozó tényezők hiusították meg azt, hogy az illetékesek vizsgálata alapján magyar eredmények, megállapítások világosítsanak bele a tanuló ifjúság lelkivilágába.

Az alábbiakban Ottó Tumlirnak a grázi Bundes-realgymnasium (együttes oktatású) 36 leány és 42 fiú tanulóján végzett kísérleti eredményeit ismertetjük, hogy azokból problémánk megoldásához tanulságokat merítsünk. A vizsgálatokat az egyetemi pszichológiai laboratóriumban végezte. A vizsgáló teszt 28 kérdésből állott. Bár ebben az összeállításban magyar tanulók megvizsgálására nem alkalmas, mégis szükségesnek tartom a kérdések és a megoldások részletes felsorolását. (Ottó Tumlir: „Die selischen Unterschiede zwischen den Geschlechtern in der Reifezeit und ihre Bedeutung

für den gemeinsamen Unterricht“ Langensalza. 1927. p. 21—39
leányok és 43—62. fiúkra nézve) A kérdések a következők:

1. *Neheze-e a nyelvtan és a matematika megértése?*

Felelet: L, (leányok):

A nyelvtant 60% könnyűnek, 28% nehéznek, a többi közepesnek mondja.

A matematikát 50% könnyűnek, 14·3% nehéznek, a többi közepesnek mondja.

(A tanulmányi jegyek rosszabb eredményt mutatnak.)

F, (fiúk):

A nyelvtant valamivel könnyebben értik meg, mint a mennyiségtant. A III-ik osztály a mennyiségtant könnyebbnek tartja.

(A jegyek itt is rosszabb eredményt mutatnak.)

2. *Igaznak tartja-e, amit a felnőttek, szülők tanító mondanak, vagy amit a könyvekben olvas?*

L, Az első három osztály igen (50%), de a felsőbb osztályok már nem. Legkevesebbé hisznek a könyveknek.

F, Náluk is legkevesebb hitelt a könyvek kapnak. A VI. o. (16 év) a legtöbb bizalmat a szülőknek juttatja.

3. *E négy dolog közül, melyiket becsüli leginkább: hit, tudomány, művészet, gazdaság (Wirtschaft)?*

L, 1. A tudományt,	F, 1. művészetet,
2. művészetet,	2. tudományt,
3. gazdaságot,	3. gazdálkodást,
4. vallást.	4. vallást.

Tény, hogy a vallás mindkét nemnél hátrászorul. Ez nem a hitetlenség bizonyítéka, hanem csak azt igazolja, hogy Ausztriában a hitoktatás nem halad a helyes vágányon és a hitélet a fiataloknál nem élénk.

4. *Meg van-e elégedve a jelenlegi igazságszolgáltatással?*

L, A legtöbb nincs, vagy csak részben.

F, A legtöbb nincs. Szigorúbb igazságszolgáltatást kívántak az akkor érvényben lévőnél, halálbüntetés, sőt a botbüntetés bevezetését is kívánatosnak tartják. A rendőrök alapos kiképzését óhajtják, valamint a katolikus házasság felbonthatatlanságát kívánják.

5. *Döntött-e már egy határozott élelhívadás mellett?*

L, 75% döntött, ebből 85·4% az egyetemi tanulmányok mellett.

F, a többség szintén döntött. Technikai és egyetemi képzés felé irányul a legtöbb figyelem.

6. *Olyannak tartja-e a becsületet, ami után érdemes törekedni?*

L, 66·6% igen, 25·6% nem, 7·8% nem gondolkozott rajta.

F, háromnegyed részben igen.

7. *Milyen államformát tart a leghelyesebbnek?*

L, A legtöbb nem tudott kielégítően megfelelni. (az is lehet, hogy nem akart feleletet adni) 50% nem ad feleletet. A VII. és VIII. o. felel inkább a felvetett kérdésre. Az alsóbb osztályokban a legtöbb a monarchia mellett döntött. (Intellektuális szülők, katonatisztek gyermekei.) A VII—VIII. osztályban 50% köztársasági, 25% monarchista.

F, a többség a monarchiát részesíti előnyben, azonban a köztársaság hívei sem hiányoznak. (42'8%) Feltűnő, hogy vannak monarchista és köztársasági osztályok. A monarchisták szabad királyválasztók. Néhányan nem tartják lényegesnek az államformát.

8. *Nacionalista, vagy internacionalista?*

L, 74'2% „nacionalista” (nem értették meg a kérdést, nacionalista alatt sokan az idegenek gyűlöletét értették).

F, Általában nacionalisták (90'2%); ilyen megjegyzésekkel találkozunk: „nicht zu radikal” vagy „nicht streng national.” Kettő nemzeti szocialistának mondja magát.

9. *Milyen a természethez való viszonya?*

L. Igen sokféle a felelet. Ezekből a természet szeretete és csodálata árad.

F, Nagyon felületesen fogták fel ezt a kérdést. A természet általában nem látszik nagy szerepet játszani az ifjaknál. Alsóbb osztályokban a csodálat tárgya, később (VII—VIII. o.) felüldülést nyújtó tényező.

10. *Milyen a művészetekhez való viszonya?*

L, 50%-a a zenét teszi első helyre (zongora), majd a festészet, szobrászat és legvégül a költészet következik.

F, III. o. csak a művészet gyakorlását becsüli.

IV. o. a műveket csodálja.

V. o. felületes műélvezet példája.

VI. o. csekély érdeklődés.

VII—VIII. o. általában nagy a rajongás a művészetekért. A modern művészetet általában nem becsülik.

11. *Érzi-e (elismeri-e) egy magasabb lénytől való függő viszonyát?*

L, 62'7% igen (sokan nem tudnak világos feleletet adni.) A legtöbben el ismerik Istentől való függésüket.

F, Minden kora fiú általában függést ismer el, A VIII. és VI. o. lehetetlennek tartja az életet és a teremtetést egy mindent irányító lény nélkül.

12. *Sokat, vagy keveset tart-e magáról?*

L, III. o. 50%-a sokat. Általában azonban keveset (Minderwärtigkeitsgefühl)

F, Az alsóbb osztályokban nem értékelik sokra magukat. Az önértéklés az évekkel növekszik. Az V—VI. osztályban szinte csomópontnak képzei magát, aki körül a dolgok, események forognak.

13. *Az iskolai és otthoni életen kívül él-e egy fantázia és álomvilágban?*

L, A legtöbb igen. Sokan azonban a fantázia és álom világot szórakozottságnak tekintik.

F, Minden osztályt alapos vizsgálatnak vetették alá. A feleleteknek több mint a fele igen. Ébren álmodozni főleg az elalvás előtt szoktak. Ideális országot építenek maguknak, May Károlyt követik, kívánságaik beteljesülését látják, megfestik a jövőt, amilyent maguk részére szeretnének.

14. *Mindig összhangot érez-e lelkében, vagy esetleg néha disszharmóniát tapasztal önmagában?*

L, Feltűnő a lelki egyensúly feltételezésének csekély volta. Általában kevés állapít meg összhangot.

F, A háromnegyed része a kérdés első felére igennel felelt. A legalsó és legfelső osztály ingadozik.

15. *Érez-e gyakran ösztönzést valamely tevékenységre, anélkül, hogy a következőjére gondolna?*

L, Két csoport van: Az egyik igennel felelt, a másik „ritkán” vagy „nem”. Alig képzelhető el, hogy 13—18 éves leány ne gondolna cselekedetei következményére.

F, Általában megvan a felelősségérzet. A haragban való cselekvést elítélik, mint meggondolatlanságot.

16. *Mit ért tisztelet alatt?*

L, Nagy a határozatlanság. Inkább csak a felső osztályokban tudnak feleletet adni. Általában a tisztelet, megbecsülés belső oldalára, lelki vonatkozásaira nézve adnak feleletet. „Igazságosság és hűség cselekedetben és gondolatban”.

F, Az alsóbb osztályokban a tisztelet szóból vezetik le a véleményeik lényegét. Felcserélik néha a tiszteletadással. Másoknál a tisztelet lényege „a cím”. Nincsen világos fogalmuk. Később általában a feddhetetlen életet jelölik meg a tisztelet alapjául.

17. *Hiszi-e, hogy önmagához és másokhoz hű tud lenni?*

L, A legtöbb önmagával szemben igen, másokkal szemben méginkább. Általában másokkal szemben több hűséget tételeznek fel.

F, A legtöbb szintén igennel felel. A fiúk is több hűséget látnak magukban mások iránt.

18. *Van-e barátja? Ha igen egy, vagy több, fiú vagy leány, egykorú, vagy idősebb?*

- L, 48'1 % mindkét nemből.
 27'8 % csak leány, ill. nő, főleg a IV. o.-tól kezdve feltűnő
 23'6 % nincs barátja
 2'5 % nem felelt.

Néha a szülőket is megemlítik, mint barátokat.

F, Legtöbbnyire több barátjuk van. Csak az V. osztályban vannak olyanok, akiknek egy barátjuk van. A III. o.-ban többnek van barátnője, IV. o.-ban többnek egyáltalán nincs barátja. Ezek legtöbbje nem talál magához való barátot. Fialat barátot, vagy idősebb barátnőt szinte egyáltalán nem találtak. Legtöbbnyire az egykorú barátokat részesítik előnyben.

19. *Bele illeszkedik-e az osztály közösségébe, vagy külön áll attól? Vezető, vagy vezetett akar-e lenni?*

L, Legtöbb beleilleszkedik. A felsőbb osztályokban nő a vezetni-akarók száma, azonban e tekintetben bizonyos tartózkodás tapasztalható, mivel a vezetést fiú-társaiknak engedik át.

F, A legtöbb alkalmazkodik az osztály rendjéhez, A legtöbb vezetni akar, vagy legalább is szóhoz akar jutni a vezetésnél.

20. *Hogyan vélekedik a két nem együttes neveléséről?*

L, Többnyire pártolólág nyilatkoznak, de nem mindegyik minden feltétel nélkül. Mintegy negyedrészt hátrányokról is beszél, amelyek az előnyök mellett észlelhetők. Főleg a felsőbb osztályokban nyilvánítanak ilyen véleményt.

Hátrányként említik: *A leányok elvesztik tartózkodó természetüket és szerénységüket. A női egyéniség elhanyagolódik a közös oktatás mellett. Nem tartják minden leány részére helyesnek az együttes nevelést.*

F, A többség az együttnevelés mellett foglal állást. Indokaik a következők: A fiúk illedelmesebbek lesznek, a két nem nem szégyenkezik egymással szemben, megszokják egymást s a fiúk sem akarnak szégyenben maradni. A VI. o. szerint az együttnevelés természetes valami, míg a VIII. o. szerint a szigorú elkülönítés lehetlenné teszi a nemek között szükséges megértést.

Az együttnevelés ellenzői ilyen nyilatkozatot tettek:

A fiúk a leányoknak túlságosan kedveznek. Az V. o.-os fiúk már a leányokkal járnak (IV. o.). A leányok fiús szokásokat vesznek fel. (V. o.). A közös oktatás miatt a fiúk közössége szenved. Mivel a fiúk és leányok más-más tulajdonsággal és célkitűzéssel bírnak, azért más elbánásra is van szükségük. (VI. o.) A 10—18 éves korban a két nem érdeklődési iránya annyira eltávolodik egymástól, hogy nem uralkodhatik igazi megértés közöttük. — *Egy fiú a 13—14 éves korig helyesli, később elítéli az együttes nevelést.*

21. *Ki a kedvenc hőse? (Ideál értendő alatta.)*

L, Feltűnő, hogy minél magasabb osztályokat vizsgálunk, annál kevésbé találunk ideálokat választó leányokat. — Az alsó osztályokban főleg mondai alakok az ideáljaik, azonban akadnak görög hősök, írók és zenészek is az ideálok között.

F, A fiúknál többnyire történelmi nagyságok szerepelnek ideálként. Némelyiknek Krisztus és szűz Mária az ideálja. Érdekes, hogy soknak ideálja Bismarck, a nagy politikus.

Lelkesedik-e a könyvekben szereplő személyekért?

L, Jobbára igen. (Erre elegendő ok a szereplők szépsége is.)

F, A legtöbb igen.

23. *Milyen a tanáraihoz való viszonya, beállítottsága?*

L, A tanárokkal szemben való beállítottság ezeknek személyiségétől függ. Csak egy leány felelte, hogy a tanárokkal szemben való viszonyt a tantárgy határozza meg és nem megfordítva. Általában több a kedvelt tanár, mint az ellenkezője.

F, A legtöbb felelet nem világos. Sokan lelkesednek egyes tanárért, másokat viszont nem szeretnek.

24. *Milyen a szülőkkel szemben való beállítottsága?*

L, Kivétel nélkül jóviszonyban vannak velük. Megemlítik a szeretetet, hálát, tiszteletet. Sokan idősebb barátjuknak, vagy tanácsadójuknak tekintik szüleiket, akikkel mindent közölniök kell.

F, Legtöbbnyire jóviszony uralkodik a fiúk és a szülők között. A felsőbb osztályokban akadnak olyanok, akik nem tudnak szüleikkel beszélni (elbeszélgetni).

25. *Van-e olyan ideálja, amiért szükség esetén életét is feláldozná? Ha igen, melyik?*

L, A felénél többnek nincs. Sokaknál személy, többeknek a nép és a haza, a művészet, a természet, azután személyek, amelyek különösen kedvesek, valamint a szerencsétlenül jártak megmentésének érdeke.

F, A IV. o.-ig soknak nincs oly ideálja, melyért életét feláldozná. A felsőbb osztályosok mind készek életüket feláldozni. Ideáljaik a haza (Németország!) vagy a szülőföld, kereszténység, Jézus, célok vagy vállalkozások, amelyek a világon segítenének, végül Isten, a nemzeti szocialista ideál, szeretet, vagy női ideál. (Felsőbb osztályokban.)

26. *Ha létezne egy mindenttudó szellem, mit kérdezne tőle?*

L, A legtöbb a jövő iránt érdeklődne. (Saját, a nép, a világ jövője) néhányan személyes dolgokat (Ichbestellung), sokan a halál utáni dolgokat óhajtanák tudni. A világ keletkezését 79% kérdezné meg. Sokan nem tudnak a sok kérdés közül választani.

F, A III. o.-ban legtöbb a személyes természetű kérdés. A IV. o. jobbára a jövő iránt érdeklődik. Az V. o. szintén a jövőt, főleg a német nemzet jövőjét szeretné ismerni. A VI. o.-ban igen sokan foglalkoznak azzal, mi lesz a halál után, milyen összefüggés van a test és a lélek között. VII—VIII. o.-ban az élet problémáival foglalkoznak. Honnan van a világ, mi az Isten, mi a teremtés célja, az örök lét és nemlét stb. stb.

27. *Ha sok pénze lenne, mire használná azt fel?*

L, A felelet sokféle. Egy részük jótékonykodna (szegények, betegek), egy kisebb csoport a tudományt és művészetet pártolná. A legnagyobb rész kényelmes életet biztosítana magának, vagy tanulna, színházba járna.

F, Igen különbözőek a feleletek. A IV. o.-ban a legtöbb öncélra fordítaná. Az V. o. főleg e felfogást tartaná szem előtt: „élni és éltetni.“ A VI. o.-ban legtöbb gondoskodnék saját jövőjéről, a VII—VIII. o. valamely nagy célt szolgálna pénzével.

28. *Hogyan vélekednek munkájuk megítéléséről (elbírálásáról) ; fontosnak tartják-e azt?*

L, A zöme igen. A többiek az irigységet és a közönbösséget hozzák fel, amelyek munkájuk igazságtalan értékelését eredményezi.

F, A legtöbb fontosnak tartja munkája értéklését.

Mielőtt a kérdések, illetőleg az ezekre nyert feleletek alapján a középiskolában járó tanulók pszichológiai sajátosságait és beállítottságát tennénk vizsgálódásunk tárgyává, foglalkozzunk a gyermekkor pszichológiai elemeivel. Ezek után térünk majd át a középiskolai ifjak beállítottságának vizsgálatára.

3. A nemek pszichológiai különbségei. A nemek sajátos beállítottsága.

A két nem között fennálló pszichológiai különbségek, helyesebben azok megnyilvánulásai a laikusok előtt is ismeretesek. Mindenki ismeri a fiú-gyermek szilaj, nyugtalan, mindig izgó-mozgó természetét, a leány szerény, szelíd, finom modorát stb. Kevesen ismerik azonban a lelkiélet különböző területein mutatkozó finom különbségeket, amelyek pedig mind összetevői annak a csodálatos „eredőnek“, amit léleknek nevezünk. A lélekbűvár előtt is talán örökre zárva marad a lélek számos rejteke, amiknek ismerete pedig feltétlenül szükséges lenne a női és férfi lélek közti különbségek teljes értelmezéséhez.

Mi jelenleg az összetevő lelkiérők és területek különbségeivel

foglalkozunk. Azt azonban valójában ezeknek ismerete alapján sem tudjuk megállapítani, hogy miben áll a két nem psychéje közti lényegét elválasztó különbség, nem tudjuk pedig azért, mivel nem ismerjük mi az, ami a férfi, vagy a nő lelkének lényegét teszi. Véleményünk szerint „férfi lélek” vagy „női lélek” megjelölése nem egy lélek megnyilvánulásaira, hanem annak lényegére vonatkozik. Ez a csodálatos szellemi valóság, lélek, nem összetevők összege, hanem az erők és képességek oszthatatlan birtokosa.

A lélek, mint anyaghoz nem kötött valóság, nem az ész, idegrendszer stb. származéka, vagy megnyilvánulása, amint ezt az atheisták közül ma is sokan mondják, hanem oly szellemi lény, amely az ember biológiai részét, a testet, szolgálatába állítja.

Senki nem vonhatja kétségbe a két nem egymásra gyakorolt pszichológiai hatását. Ez oly hatás, amelynek igen sokszor semmi köze nincs a biológiai nemi különbséghez. Innen van az, hogy az a csodálatos lelki összekapcsolódás, majd pedig az egymásért való lelki rajongás és az ebből származó együttélés, ami férfi és nő között létrejön, a nemeken belül soha, vagy csak beteges alapon keletkezhetik. A női és férfi lélek egymáshoz való vonzódása, csakis úgy magyarázható meg, ha más a férfi és más a nő psychéje. A két lélek közötti különbséget tehát nem az teszi, hogy más a rendelkezésére álló test, hanem a férfi és női léleknek Istentől különbözővé teremtett volta.

Most vizsgáljuk a különbségeket, amelyek a két nem lelki működésében adódnak.

Intelligencia. Az eddigiekből láttuk, hogy a leányok általában felülmúlják a fiúkat az összes lingvisztikai tárgyakban és az élőbeszédben is. A felnőtteknél is a nőké az elsőbbség a nyelvi tekintetben. Ennek dacára is nem a nők közül kerülnek ki a legjobb szónokok, hanem ellenkezőleg, a férfiak közül. Ennek okát a pszichológiai adottságokban látja egy amerikai pszichológus: „férfi hasznossági céllal beszél, a nő pedig mintegy „mániából”, belső kényszerből, tisztán csak azért, hogy beszéljen.” A beszédének tárgya önmaga, öröme, keservei. Ez jellemző egocentrikus voltukra.

A leányok nyelvi felsőbbbsége már abban is mutatkozik, hogy előbb kezdenek beszélni. Az iskolábalépés előtt már nagyobb szókinccsel rendelkeznek, mint a fiúk és több a nyelvi asszociációjuk. Jobb a nyelvi analógiás érzékük s jobbak mondat-kombinációik. Több a mondanivalójuk, legalább is terjedősebbek. Innen van, hogy a leányok iskolai dolgozatai általában hosszabbak. Könnyebben alkotnak összetett szavakat, gyakrabban is használnak ilyeneket, vala-

mint gyakoribb náluk az adverbium és a mellérendelő mondat szerkezet használata, mint a fiúknál.

Ezzel szemben a fiúk nagyobb nyelvi rövideiséget, egyszerűséget szabatosságot, s időbeli tagolódást mutatnak fel. Ami az irodalmi olvasmányokat illeti, egyik nem felsőbbbségéről sem beszélhetünk. Inkább csak különbségeket lehet megállapítani. A leányok inkább hajlanak a szentimentális olvasmányok felé, ugyanilyen az érdeklődésük a történelem iránt is. A leányok inkább a személyi és tarka részletek iránt érdeklődnek, míg a fiúk a gazdasági és szociális mozgalmak iránt mutatnak több érdeklődést. (Szükséges itt megjegyezni, hogy ezek az adatok külföldi iskolák megfigyeléseire támaszkodnak, mivel nálunk ily irányú tudományos kutatás nincs. — Az érdeklődés irányára igen nagy hatással van a tanító és a tankönyv.)

Különbség van mind az irodalmi, mind a történelmi *gondolkodásban* s általában abban is, hogyan alkotnak képet egy tárgyról és hogyan következtetnek a fiúk és hogyan a leányok.

Sajátságos eredményre jutunk a nemek gondolkodásának logikáját vizsgálva. A fiúk értelmi logikájával szemben áll a leányok érzelmi logikája. (Az értelmi logika az előzményről halad a következmény fele, az érzelmi logika megfordítva: egy kész tételhez keres magának előzményeket. Ezért a szónoki logika is *érzelmi*.)

Az elmondottak után intelligencia tekintetében különbséget kell tenni tágabb és szorosabb értelemben vett intelligencia között. Tágabb értelemben az intelligencia magasabbfokú alkalmazkodóképesség, amelyben az igazi értelmesség mellett sok másféle tevékenység is helyet foglal, de elsősorban az alkalmazkodóképesség.

A szorosabb értelemben vett intelligencia megnyilatkozik: a viszonytalálásban, abstrahálás, kritikai képesség, differenciálás (finom, vagy durva) lényeglátás — összefogó (szintetizáló) képesség, ítélet, következtetés stb.-ben.

E két utóbbiba belejátszanak az u. n. heterogén tényezők, mint motívumok (érzelem, tradíció, nevelés. . .).

A leányok általános intelligenciája nagyobb, mint a fiúké, mert 1. nagyobb az alkalmazkodó képességük, 2. nagyobb a személyi beállítottságuk.

A szorosabb intelligencia tekintetében több véleménnyel találkozunk: a) A teszt vizsgálatok azt mutatják, hogy a fiúk és leányok között nincs különbség az intelligencia tekintetében, legfeljebb csekély eltolódás észlelhető a leányok javára.

b) Abstraháló képesség. A leányoknál tökéletesebb a szemléleti alakok újra felismerése. A leányok befogadóbbak s figyelmük in-

kább az egészre irányul. Ezzel szemben a fiúk felülmúlják a leányokat az értelmi jegyek elvonásában, (miben hasonlítanak egymáshoz az összehasonlított dolgok) és több különbséget vesznek észre. A fiúk „keresők.”

c) A fejszámolásban (szóbeli feladatok) a tiszta számbeli feladatoknál, továbbá az idegen számrendszerekre való átszámításban és a matematikai sorok alkotásában a 10—13 éves korban nincs különbség (ezt vizsgálták!), ellenben a példák megoldásában (annak megállapításában, milyen művelet révén jutunk az eredményhez) a fiúk erősebbek.

d) A leányok valószínűleg erősebbek a globális lényeglátásban, míg a fiúknál erősebb a differenciáló érzék és az átfogóképesség.

e) A legnagyobb különbség a gondolkodás menetében a heterogén tényezők miatt van. A fiúk és leányok között a különbség attól függ, milyen az anyag, amelyen a gondolati művelet végre kell hajtani. (Beállítódás, érdeklődés különbsége. Más a kiválasztás az emlékezeti anyagból a fiúknál és más a leányoknál, vagyis más-más eszközöket használnak valamely probléma megoldásához, más a gondolati elemek érzelmi hangsúlya és fontossága.)

Ez a körülmény erősen befolyásolja majd a tananyagnak elrendezését, az anyag feldolgozásának módját s valamint azt, hogy a két nemnél külön-külön mit és milyen mértékben kell gyakoroltatni, hangsúlyozni, stb. Az emlékezeti anyag különböző szempontok szerinti felhasználása egyuttal azt bizonyítja, hogy a természetes beállítódás révén adódó különbségek a kiválasztott tudáskincs különböző voltánál fogva mindinkább feltűnővé válik. A megadott anyagon másként uralkodnak a fiúk, mint a leányok. pl. laboratóriumi vizsgálatok alkalmával a leányok jobban félnek, s emiatt elvesztik az uralmukat az anyag felett, mivel figyelmüket a helyzet rendkívüliségéből adódó idegfeszültség is leköti és a megosztott figyelemmel már nem tudják ugyanazt nyújtani, amit teljes nyugodtsággal nyújthatnának. A lényeges különbség azonban nem a teljesítményben van, hanem abban, miképen jutnak el a teljesítményhez.

A megszokott környezet biztosságot ad a leányoknak a gondolkodásban. Itt hathat a szorgalom, az érvényesülni akarás. A középfokú oktatás alsóbb osztályaiban a leányok nem a magasabb intelligenciájuk miatt produkálnak többet, mint a fiúk, hanem a nagyobb „Schulwillé”-jük miatt, viszont a felsőbb osztályokban a fiúk jutnak előbbre.

Végző fokon a leányoknál nagyobb értelmesség különbözteti

meg az intelligencia működését (u. n. érzelmes vagy érzelmi logika).

A szellemi foglalkozások iránti hajlam a fiúkban nagyobb. Az értelmi játékokat is jobban szeretik, mint a leányok. Ezzel szemben a leányok szívesebben olvasnak s az olvasásban jobbak is, mint a fiúk.¹⁾

A politikai elgondolások megoldásában is jobbak a fiúk²⁾ s könnyebben oldják meg a gyakorlati terveket is.³⁾ A kísérletek azt bizonyítják, hogy a megfigyelésben is a fiúk tűnnek ki⁴⁾

Comte értelmileg szintén tökéletlenebbnek, de kedélyvilágában összehasonlíthatatlanul magasabbra értékeli a nőt a férfinál.⁵⁾

Emlékezet. Az emlékképek értéke, erőssége és állandósága az asszociációs viszonyoktól függ. A képzetek társulása, minél több irányú kapcsolata teszi az emlékképek értékét. A kiválasztás megrostálja a megfigyelést s a meglévő emlékezeti anyag szintén befolyásolja, hogy az új képzet, milyen helyet foglal el az emlékezetben. A beállítottság tehát az emlékezet szempontjából is jelentős. Ebből következik, hogy a leányoknál nagyobb az emlékezetnek ugynevezett finomsága, a fiúk erősebbek az értelmi összefüggések megjegyzésében és mindabban, ami összefügg a fiúknak u. n. értelmi kíváncsiságával.

Meumann a fiúk és leányok emlékképeit illetőleg ezt a sorrendet állapította meg:

Fiúk:

1. tárgyak,
2. vizuális tartalmú szavak
3. hallási érzetek,
4. hangok és zörejek,
5. tapintási- és izomérzetek,
6. számok és elvont fogalmak,
7. érzelmek (ifjúkor.)

Leányok:

1. vizuális tartalmú szavak
2. tárgyak,
3. hangok és zörejek,
4. számok és elvont fogalmak,
5. halási tart. szavak,
6. tapintási és izomérzetek,
7. érzelmek.

Legfeltűnőbb az első két pont eltérése. A fiúk tárgyemlékezete a leányok szóemlékezetével szemben határozott s jelentős különbség.

A *fantázia*. A leányok fantáziája gazdagabb a részlelekben és az önkényes hozzáadásokban. Figyeljük meg az iskolai dolgozatokat. A leányok számára a fantázia és álmodozás világa az a terület, ahová elérhetetlen vágyaik felépítésére gyakran menekülnek. A merengő és álmodozó leány gyakori látvány. Ennek oka, hogy

¹⁾ Lipmann: Psych. Geschlechts uterschiede. Leipzig. 1924. 2. kötet. p. 62.

²⁾ U. o. p. 62.

³⁾ U. o. p. 63.

⁴⁾ U. o. p. 69.

⁵⁾ Várnai. i. m. p. 17.

fantázia képeik élénkebbek, részletesebbek, s érzelmi motívumokkal átszőttek. A regényolvasás is inkább a nők kedvenc szórakozása. Több élvezettel is tudják olvasni a regényeket, mert tökéletesebben szemlélik végig az egész eseményt. A regények hőseiért is jobban lelkesednek a leányok, mint a fiúk, mivel a szereplők cselekményeit és helyzetét élénkebben szemlélik, mint a fiúk.

A fiúk fantáziáját jellemzi az egészre való irányulás.

Az *affektív élet*. a) A női lélek általában sokkal emocionálisabb, mint a férfi lélek. Így a serdülés korában is a leányok nagyobb emicionalitása jellemző. Viszont a leányoknál az érzelmek csekélyebb tartósságúak. A lányok hajlamosabbak a ciklotim jellegre, továbbá a különféle depressziókra. Gyakoribb náluk a félelem és a csekélyebbértékűség (Minderwertigkeit) érzése, míg a fiúknál a harci ösztönnel kapcsolatos érzések jelentősebbek. A leányok hajlamosabbak a féltékenységre, irigységre, makacsságra, dacosságra, személyeskedésre, a mások előtt való feltűnni vágyásra és nagyon félnek attól, hogy nevetségessé válnak stb. Az érzelmek ezen nagyobb uralmát experimentálisan is meg lehet állapítani a leányok iskolai dolgozataiból, naplójából, amelyekben sokkal több érzelmes (érzelmi) részt találunk, mint a fiúknál. (Érzelmes leírások, kritika — főleg érzelmi motívumoktól irányítva, — gúny, dicséret, érzelmes elmélkedések, felkiáltások, sóhajok, komikumok, stb.

b) Az *egyres komplexumok* (összetett érzelmes lelki alakok.) A szerelem a leányoknál sokkal erősebb, mélyebb élmény, mint a fiúknál. A fiúk szerelme inkább az ösztön kielésének jellegét viseli magán. A leányoknál nem annyira ösztönhöz kötött, hanem szellemibb és hangsúlyozottan szubjektív. A leányoknál a szerelmi élmény sokkal dominálóbb, mint a fiúknál. A nőknél a szerelmi élet pszichés alapja a kiegészítődési szükséglet, amelynél átlagosan a *lelkin* van a hangsúly.

Comte azt állítja, hogyha csak szerelem lenne a világon, a nőké lenne az uralom. Valóban, a szerelmi viszonyban általában a nő az uralkodó szerep. Ezt már a leány is tudja, az ifjú pedig ösztönszerűen elismeri Comte elveinek igazságát, ami szerint a proletár munkájának éppen úgy, mint a bölcselkedők elméjének egyaránt szüksége van a nő szabályozására. Figyeljük meg a nő elvi álláspontját; lehető legtöbbet áldozni fel személyiségükből, a társas viszonyokban csak a másokért élni, ez az erkölcsi törvény legfőbb parancsa és ennek a parancsnak a végrehajtóját látja Comte a nőben.¹⁾

¹⁾ Várnai. i. m. p. 17.

Az emocionalitás kérdését kiegészíti annak megvilágítása, milyen különbségeket találunk az alább felsorolt területeken:

Az általános morális érzés a 9—10. éves kortól kezdve magasabbrendű a leányoknál, ezért a leányok magaviselete és erkölcsi maga tartása általában jobb. A 14. év körül a fiúk udvariasabbak, mint az ilyen korú leányok. Az igazságszeretet nagyobb a leányokban, azonban ezt általános elvként nem lehet felállítani. A rendszeretben is a leányoké a palma. A tisztaság, csín, határozottan leány erény. E téren nagy szerepet játszik a hiúság is. A szerénységet a leányra jellemző sajátságnak tartják. Itt kirívó kivételekkel találkozunk. A nagyra-vágyás, önzés, a fiúknál nagyobb. A hűség körülbelül egyenlő mértékben van meg a két nemből. (V. ö. Tumlirz kísérleteit is!) A türelem és kitartás is a nőkre jellemző, (betegség, egy-egy nagy munkával járó kézimunka elkészítése; van azonban ilyen kitartásról tanúskodó terület a fiúk cselekvési birodalmában is: így a különféle gyűjtések, stb.)

A pontosság tekintetében a leányok a kiválóbbak. A felnőttéknél ez fordítva van meg.

A fiúk általában bátrabbak, merészebbek, vállalkozóbbak, mint a leányok. Merészségük sokszor a vakmerőségig megy. (Kalandvágy, amely a 12—14 éves fiú fantáziáját szinte állandóan foglalkoztatja; elegendő a gyakori gyermekszökésekre utalni: leányoknál ez igen ritka. Pl. szent Terézről olvassuk ezt.)

Az emberbaráti cselekedetek iránti hajlam, a részvét, az általános irányú felebaráti szeretet, a segítségi készség, stb. magasabb fokban van meg a leányokban. A fiúknál inkább megvan az önzés, a kegyetlenségre való hajlam (a kisebbek boszantása, az állatkinzás). Később a nők inkább az „egyen” megsegítésén dolgoznak míg a férfiak a közösség bajának orvoslásán fáradoznak.

A hatalomvágy a fiúknál bir jelentőséggel, míg a tiszteletvágy a 15—19. éves korban inkább a leányoknál lép előtérbe.

A birvágy, a pénz megszerzésére irányuló vágy, a fiúknál feltűnő. Azonban azt épp oly könnyen ki is adják, ellenben a leányok a meglévőnek megőrzői, sőt sokszor fősvények. — Kant szerint a férfi feladata a szerzés, a nőé a beosztás és takarékoskodás.

A barátkozás. A barátkozás alapja a már fentebb is említett kiegészítődési szükséglet, amely a pubertás korában a leányoknál a barátkozásban is megnyilvánul. A leányoknál általában gyorsabban változnak a barátnők, mint a fiúknál a jóbarátok. Sokszor azonban hosszú iskola éveik alatt ragaszkodnak egymáshoz a leányok. A leányokat nem a közös érdek és érdeklődés kapcsolja

össze, mint a fiúkat, hanem a közös rajongás, vagy a közlési vágy („megértő” társat keresnek).

A leányokban nagyobb a társaság utáni vágy is. Ez úgy látszik a 18—19. év körül éri el tetőpontját. Érettebb leányoknál a jóbarátnő választása más-más motivumokon alapszik, azonban akkor sem értelmi motivumokon, hanem lelki rokonságon, (pl. közös életfelfogás, közös érzelmek, közös érdeklődés) mellett azonban megvan a közlési vágy is. A barátkozás motivuma lehet a serdültebb korban is az, hogy kevésbé önállóak és szeretik egymás támogatását igénybevenni és egymást támogatni. Innen van, hogy a közös munkára is alkalmasabbak, mint a fiúk, illetve férfiak. A serdülés korában a fiúkkal is barátkoznak a leányok, éppen úgy, mint a leányokkal. Ennek kezdetben nincs szexuális alapja, de ez a jelenség már első állomás a szerelem felé. Ez a leány és fiú közti szerelemmentes barátság nem mély és véleményem szerint nem is hosszantartó. A jó barátnők között sokszor titkos ígység, versengés parázsa lappang. Barátságuk őszinteségét rendszerint ők maguk is fenntartással fogadják. A tapasztalat azt mutatja, hogy a fiúbarátaiban, illetve barátságában jobban megbíznak. A fiúk leánybarátnőik érdekeiért a pubertás korában fiúbarátaik érdekeit is feláldozzák. A leányok egymás között szolidárisabbak. Később ez fordítva van.

12—13. évtől kezdve általában mindkét nem partikuláris barátságra vágyik; nem elégszik meg azzal, hogy általában „mindenkivel” jóban legyen. A leányosztályokban e korban alakulnak ki a jellemző csoportok, amelyek egymással szembe helyezkednek.

A vallásosság. A leányok inkább törekszenek a vallásos ideál megvalósítására. Mondhatni gyökeresen hívők. Vallásosságukat tulajdonképpen sohasem veszítik el, még akkor sem, ha a felekezeti hittételeket nem is hiszik többé. — A leányok vallásos életét erősen befolyásolja lelkészüik egyénisége. Ennek oka személyi beállítottságuk. A hithez való ragaszkodásuk magyarázata az, hogy a nőknél nagyobb harmónia van az érzés és értelem között, továbbá, mert az egyházi intézményekben kifejthetik személyes szolgálatukat. Itt nagy tér nyílik a rajongásra és arra, hogy Krisztus személyében egy olyan eszményi személyiséget találnak, akire szükség van és akiben megnyugszanak. A hit és a tudás tragikus összeütközései (fiúk) a leányoknál felhígítva, enyhítve jelennek csak meg. A leányok kételkedése inkább csak elégedetlenség a meglevővel szemben és végül a leányok sokkal receptívebbek (befogadóbbak), mint a fiúk.

A vallásos egyesületeket (kongregáció), a leányok buzgóbban támogatják és a vallásosságuknak külső jelét is szívesen adják, jelvényeket viselnek, keresztet hordanak a nyakukban és a vallási

demonstrációk hívei. (A zsidó leányoknál hiányzik a vallásos ránevelés. A vallásilag fogékony női lélek ebben a vallásban kevés tápot kap. Itt inkább lehet a fiúk vallásosságáról beszélni. A vallásilag közömbös családokban azonban általános az a jelenség, hogy míg a férfi materialista, vagy atheista alapokon áll, addig a nők legalább is a deismus hívei.)

A fiúknál nagy fontossága van a vallási kérdésnek (a vitatkozások állandóak közöttük.) A vallás intellektuális probléma. Theoretizálnak, mindennek az okát keresik és végül is vagy kételkedésbe, istentagadásba, vallástalanságba mennek át, vagy harcos fanatizmusba; a közömbösség nagyon ritka. A leányoknál a vallásos élet, e praktikus hit, sokkal kiegyensúlyozottabb és életük minden vonatkozásában nagyobb jelentőségű náluk a vallás, mint a fiúknál.

A *természetszemlélet* a pubertás korában érzelmibb, impreszionistább, szubjektivebb a leányoknál, mint a fiúknál.

Fel kell vetni a kérdést, mi a nemi pszichés különbségek legvégső lélektani alapja?

G. Heymans a női lélek centrális sajátosságainak nagyobb emocionalitásában, Lipmann pedig a női passzivitásban és "*Wahlcharakterben*"¹⁾ találja az alapok különbségét a férfi aktivitásával és "*Triebcharakterével*." szemben. Viszont Várkonyi H. a végső lélektani alapot abban látja, hogy a leányok minden vonalon *személyi beállítódásúak*, amint az ő biológiai szerkezetük és hivatásuk is megalapoz. A másodlagos nemi különbségek tehát a beállítódásban lelik végső gyökereiket. Ez eredményezi azt, hogy egy bizonyos tárgy iránt a két nem különböző érdeklődést mutat. Természetesen a különböző beállítottság különböző eredményeket is hoz létre.

A fejezet befejezéseül vizsgáljuk meg Tumlriz kísérletei alapján a pubertás és az azt követő fejlődési időszak egyes kialakulási szakaszait. Állapítsuk meg az egyes fejlődési fokozat sajátos ismertető jegeit.

Úgy a fiúknál, mint a leányoknál 3 szakaszt különböztetünk meg a 13—18 év között.

A leányoknál az első szakasz a 13—14 év. Elég nyugodt fejlődési periódusnak mondható. Ebben a korban a leányok a környezettel s önmagukkal szemben határozott beállítódásúak. Nincs meg a későbbi kor ingadozása és kételkedése. A szemlélet és választás a felnőttek erős befolyása alatt áll. A felnőttekkel szemben alig gyakorolnak kritikát. Latolgatás nélkül vesznek át tőlük mindent. A kora intellektuális fejlődés jele a beképzeltség. Az iskola az érdeklődési középpontban áll. Elég bizonyosság erre a kielégítő iskolai eredmény. Az együttes oktatás tetszik nekik. „Barátaik,” akik az

¹⁾ Tumlriz i. m. p. 5.

iskolatársak közül kerülnek ki, gyakran változnak. A barátkozás alapja az együttélés, egy úton járnak haza, egy padban ülnek, stb. A körülmény megváltoztatásával megszűnik a barátság is. Ideáljukat is abból a körből választják, amellyel éppen foglalkoznak. Az ideálókért való nagy lelkesedés fejezi be ezt az életkort.

A fiúknál az első periódus a 12—14. év körül van. E korban ítéletük erősen függ a környezetüktől. Sok mindent kritika nélkül vesznek át, általában felületesen ítélnék. A későbbi szakaszban a személyi beállítottság is jelentkezik, különösen a természettel szemben, ez azonban nem állandósul, mint a leányoknál. Megbecsülésük tárgyát képezi a gazdálkodás, érdeklődik a vallás iránt. Önmagát csekélyre értékeli. Az élethivatás megválasztásában erősen befolyásolják a könyvek. A jövő az érdeklődési központban áll. Jellemző ebben a korban, hogy a nagyrahatottság érzete határozott formában jelentkezik. Vágyat éreznek, hogy valaha fontos szerepet töltsenek be.

A második periódus a 15. év körül van a leányoknál. Nagy változások időpontja ez. A testi érettséggel együtt beáll a lelki érettség is. A személy egységének érzete, amely az előző korra jellemző volt, most megbomlik. ingadozó lesz. Elhatározásaiban az érzelmi motívumok lépnek előtérbe. Az „Ich-einstellung“, a személyi beállítódás itt éri el a maximumát. Saját lelki világuk köti le őket. A külvilág iránt csak annyiban érdeklődnek, amennyiben az belső életükkel összefügg. Szándékaik nem világosak, ingadozók, a tiszta ítélőképesség hiányzik. — Vallásos szemléletük bizonytalan. Jövőjükre nézve is teljesen bizonytalanok. Megváltozik az iskolával szemben való viszonyuk is. Barátkozásaik nem oly gyakoriak, mint az előző korban, jobbára saját egyéni életüket élik, ebben merülnek el igazán.

A fiúk a 15—17. évben szintén sajátos új világ kialakulását érzik lelkükben. Az ifjú a világ középpontjában képzei magát. Cselekedeteiről nem szeret számot adni. Kritikája határtalan. Realista lesz, a természet érdekli. Figyelemmel kíséri a gazdasági életet, érdeklődik a tudomány iránt. E korban a legbizonytalanabb az életpálya megválasztása tekintetében. A művészet és hit nem talál különösebb megbecsülésre. A fantázia-élet háttérbe szorul a reális beállítódás miatt. A becsületről, tiszteletről táplált felfogása külsőséges. Legtöbbnyire csak egy barátja van. A nevelő és tanítvány közti viszony e fokon a legrosszabb. A szülőkkel is nézeteltérések támadnak néha. A legtöbb elsősorban személyes problémákkal foglalkozik.

A harmadik periódus a leányoknál a 16—18. év. Ez ismét egy nyugodt periódus. Sok dolog, ami eddig távol állt a leánytól, most

érdeklődési középpontjába került. Véleménye sajátos. E korban két beállítódás észlelhető az élethivatást illetően: az egyetemi tanulmányokra való törekvés és a házasság élet választása.

Vallási felfogásuk biztos, határozott. Önértéklésük rendszerint természetes támpontokon nyugszik. Az érzelmi hatások mindjobban érvényesülnek cselekedeteikben. Az iskola már nem áll a központban. Jóbaráti viszonyait jobbra az iskola falán kívül köti. A lányokkal továbbra is fenntartja a baráti viszonyt, azonban az gyéresebb jelenség lesz.

A fiúk 3. periódusa a 17—19. és $1\frac{1}{2}$ év. A hangsúly, a művészet és a tudomány megbecsülésén van. Előtérbe kerül a hit iránt való érdeklődés. A kritika tárgyilagos és differenciáltabb lesz. A pályaválasztás kérdése világos és a gyakorlati életnek megfelelő. Megvan az ifjában a szándék, hogy az egyéneket értékelje és ilyen alapon csoportosítja környezetét. „Az „Én“-ben jelentkező ellenmondásokat erősen érzi. A tisztességtudás mély és bensőséges. Igen gyakran csak eggyel kötnek komoly barátságot, a 16. évtől kezdve legtöbbször van egy ideáljuk, amelyért adott esetben életüket áldoznák. Érdeklődnek a világ keletkezése, rendje iránt. Az előző korról szembeállítva a becsvágy gyengülése észlelhető.

A középiskolás tanulók beállítódására nézve talált fenti sajátosságok állapíthatók meg Tummlirz kísérletei alapján.¹⁾ Vessük most össze az alapsajátosságokat s vonjunk párhuzamot az elmondottak után a két nem között. Az alapsajátosságok (beállítódás) jellemző eltérését kell megállapítanunk.

A fiúk érdeklődése nem oly sok oldalú, mint a lányoké, azonban sokkal nagyobb intenzitású. Határozott irányt követnek és egyének. Ezzel szemben a lányok sok, vagy legalább is több dolog iránt viselkednek hasonló érdeklődéssel, több dolgot kedvelnek meg, míg a fiúk egy dologra irányítják figyelmüket és törekvéseiket.

A lányok úgy látszik több oldalú képességekkel is bírnak, mint a fiúk. A fiúk bizonyos egyoldalúsága arra enged következtetni, hogy az egyéni eltérések nagyobbak közöttük, mint a lányoknál.

Figyeljük meg pl. milyen különbözők a fiúk ideáljai. — A fiúk egy-egy képességük szerint ítélték meg magukat, míg a lányok inkább általános véleményt táplálnak magukról.

A fiúk inkább objectív, a lányok inkább subjectív beállítottságúak. A személyek iránti rajongás sokkal nagyobb a lányoknál, mint a fiúknál.

A fiúk reális és tárgyilagos beállítódásából következik, hogy jobban érdeklődnek a jogrend, az államforma, a szociális kérdések

¹⁾ Tummlirz i. m. p. 39—42 és p. 62—65.

íránt. Tájékozottabbak is e tekintetben. A későbbi években ez a különbség mind feltűnőbb lesz. A hittételek iránt is jobban érdeklődnek a fiúk, s jobban lelkesednek Krisztusért. A leányok fantázia-élete erősebb. A természet iránti beállítódásuk is jobbára érzelmi alapú, míg a fiúknál sokkal több szerepet játszik a természetrajzi ismeret.

A fiúk barátai fiatalabbak vagy idősebbek, a leányoké legtöbbször idősebbek. A leányok nehezebben ismerik el gyengéiket, mint a fiúk.

4. A lelki fejlődés menete.

A fordulópont a leányoknál a 15. év. Ez a fiúknál a 16–17. évre esik. A két nem közötti különbség a beállítódás tekintetében nem nagy a fordulópont előtt. Ekkor azonban megváltozik a helyzet.

Ez a krízis nagyon különbözik a két nemnél. Míg a fiúk önmagukra találnak, öntudatuk óriási mértékben fejlődik, addig a leányoknál bizonytalanság lép fel saját énjük értéklése tekintetében. A krízis után ismét közeledik egymáshoz a két nem lelki beállítódása.¹⁾

5. A pszichés nemi különbségek a felnőtt férfi és a nő között.

A psychikus nemi különbségek a felnőtt korban érvényesülnek leginkább s ekkor érik el kifejlődésük teljességét. Az életpálya, a hivatás megállapításánál nem az ifjúkor, még kevésbé a gyermekkor beállítódásának irányát kell figyelembe vennünk, hanem a felnőttek lelkialkatára kell irányítani figyelmünket.

Vegyük sorra az egyes területeket.

a). Személyiségtudomány felfogása szerint a nemek közötti összehasonlítás legjobban úgy fog sikerülni, ha sorra vesszük az emberi személyiség egyes végső összetevőit. Ezek között első a *pszichés energia*. Mi a különbség e tekintetben?

A nőt általában a „gyengébb nemnek” szokták tekinteni s kétségtelen, hogy sok oly fizikai munkára képtelen, amit a férfiak végeznek a fehérember társadalmában. De nem tagadható az sem, hogy a nők bizonyos testi fáradalmakban többet, huzamosabban tudnak teljesíteni, mint a férfiak és vannak primitív népek, melyeknél a nők végzik a földművelés fárasztó munkáját. Mindez nemcsak „fizikai,” hanem a vele egybeforrott „lelki” energiától is függ. A nők lelki energiájának jellemző sajátossága, hogy vele fizikai erejük fogyatékoságát *kompenzálni* tudják, de természetesen főképpen sajátos életterületeiken, azokon, melyekre őket biológiai alkatuk

¹⁾ Tumlirz i. m. p. 66–68.

erre predesztinálja. Lelki energia tekintetében eszerint nem úgy kell a nemek különbségét látni, mint a népszerű bölcselkedés szokta a kérdést eldönteni: nem egyszerűen a „több” vagy „kevesebb” kérdése ez. Nem a férfi nagyobbértékűségének a problémája ez, mert a nő nem alacsonyabb rangú a férfinál, hanem más.¹⁾

b). *A férfi és nő pszichikai tempója és ritmusa.* Idevonatkozólag még nincs tudományosan leszűrt adatunk. Pl. a labilitás és állandóság nem tipikusan női vagy férfi sajátosság, hanem a különbségek és sajátosságok egyénenként változnak. — Mindamellett úgy látszik, hogy a labilitás nagyobb mértékben női, az állandóság pedig inkább férfias sajátosság; bizonyos lelki területeken nagyobb ingadozást, gátolatlan ugrásosságot találunk a nőknél, kivéve a makacs-sággal kapcsolatos vagy a türelem, rendszeretet körébe eső tevékenységekben általában kissé nagyobb következetesség jellemzi a férfit, mint a nőt. — Nagy depressiók, lelki megrázkódtatások eseteiben ez a viszony azonban megfordul: az élet nagy válságaiban sokszor éppen a nők a leghatározottabbak, — nem ingadoznak, mikor az élet nagy kérdéseiben döntésről, kitartásról van szó: ilyenkor ők öntenek lelket az „erősebb nembe,” ami az ő nagyobb (globális) lényegmeglátásukkal is összefüggésben van.²⁾

c). *Az érzelem és akarat.* A nők érzelmi élete mélyebb és gazdagabb, érzelmi rezonanciája sokkal erősebb. A nők nagyobb, fokozottabb emocionalitása elvitathatatlan, sőt alapvető különbséget képez a nemek között.

A nőknél sokkal gyengébb benyomásoknak már érzelmi egyútt-hatójuk van, náluk az érzelmi küszöb sokkal mélyebben van, mint a férfiaknál. Viszont ugyanazokra a benyomásokra a nők érzelmileg sokkal erősebben hatnak vissza, mint a férfiak. — Ez már a kisgyermeknél is megállapítható: a fiúk, ha új, eddig nem látott tárgyra bukkannak, első kérdésük: „Mi ez, mire való? Hogyan került ide?” Míg a leányok így kiáltanak fel: „De szép! De csunya!” A leányok fogékonyabbak a dorgálás vagy dicséret iránt, hamarabb meghatódnak, minden apróság miatt hamarabb megsértődnek vagy lelkesednek, sírnak vagy nevetnek, sokkal érzékenyebbek, ingerlékenyebbek, amint ezt az előzőekben láttuk.

Az érzelmek külső szimptómái: az elpirulás, sírás, nevetés, hirtelen hang moauláció, az arckifejezés és testtartás változása, a superlativusok használata (a superlativismus, az illúzió és halluci-

¹⁾ A cselekvés iskolája (Ped. folyóirat IV. évf. 3—4. sz.) Szerkesztő: Kratofil D. Dr. Várkonyi H.: „Nevelés és gyakorlati lélektan” (5. közl.) c. cikke. p. 121—122.

²⁾ Várkonyi i. m. u. o.

náció, az elájulás a nőknél sokkal gyakrabban lép fel, mint a férfiaknál.)¹⁾

Minden benyomás érzelmi visszahatást idéz elő, nem tudnak közömbösök maradni. A legkisebb dolgot tragikusan fogják fel, a rájuk nézve teljesen közömbös ügyekben is pártállást foglalnak. — Mivel a nő a szerencsétlenséget már előre a maga egész fájdalomával érzi és átéli, ha bekövetkezik, már előre alkalmazkodott lélekkel fogadja s könnyebben viseli el, mint a férfi: a nők nagyobbak a szenvedésben, mint a férfiak.

A nőknél gyakoribb és intenzívebb a félelem indulata, főképp a pillanatnyi veszedelemmel szemben, ellenben az állandó veszedelemben, betegségben a nők átlag nagyobb bátorságot és lelki erőt tanúsítanak, mint a férfiak.

A titokzatos, a homályos, az érthetetlen a tipikus férfinál első sorban az értelmi funkciókat ingerli, a tipikus nőnél ellenben az értelmet és a fantáziát; emez a jelenségeket elemeire bontani és megérteni akarja, amaz a meghódolás, félelem, remény érzelmeiben oldja fel.²⁾

Az intellektuális vagyis a tiszta gondolkodás kísérő logikai érzelmek viszonya kisebb jelentőségűek az átlagos nőnél, mint az átlagos férfinak a lelki életében.

A nők akaratát és cselekvését az értelmi megfontolás és elvek helyett viszonylag többször irányítják érzelmi természetű indítékok, mint a férfiakat.

Az értelemnek az akarást impulzive és hirtelen irányító tipikus szerepéből érthető a nők sokszor emlegetett kiszámíthatatlansága, szeszélyessége, következetlensége s ennek magyarázata impresszionista voltuk. Egy-egy motívum eddigi elveikkel ellentétben álló hatást is képes kiváltani — mégis a nő akaratiránya általában konzervatívabb, mint a férfié.³⁾

A női léleknek erősebb s mélyebb érzelmessége nyilvánul meg a szeretet nagyobb intenzitásában is, mely a férfiakét jóval felülmúló társas, altruisztikus hajlamok forrása. Mindenkinek el kell ismerni, hogy a szeretet, részvét, sokkal nagyobb szerepet játszik a nő életében, mint a férfiban.⁴⁾

A nő hajlamosabb a társas érintkezésre. Nehezükre esik a hosszabb egyedüllét. Jóval nagyobb a közlési kedvük, mint a férfiaké. Témájuk ritkán közömbös vagy általános jellegű, hanem olyan, amelynek erős érzelmi színezete van, mert csak az utóbbi

¹⁾ Kornis i. m. p. 164.

²⁾ Kornis i. m. p. 264.

³⁾ Kornts i. m. p. 265.

⁴⁾ Kornis i. m. p. 216.

tudja kielégíteni emocionális szükségletüket. (Heymans 24.)¹⁾

d) *Lelki életünkben alapvető tényező: a fogékonyság az élekek megőrzése és a lereagálások.* A fogékonyság, velünk született érzékenység, vagy tompaság a lélekre ható mindenféle ingerekkel szemben. Általában jellemzi a nőt a férfiakkal ellentétben, hogy nagyobb mértékben kötve vannak a benyomásokhoz. Sokszor az első benyomás döntő náluk. Ez a tulajdonságuk kapcsolatos a perszeverációra való nagyobb hajlammal és azzal, hogy ítéletükben tágabb tere van a tiszta gondolattól különböző más befolyásoló tényezőknek. A fogékonyság sokszor hisztériás sértődöttséggé válhatik. Az ilyen egyének mintegy sebes lelki felületen fogják fel a benyomásokat, Ez a sajátosság is inkább a női típust jellemzi. Roppant visszhangot és rendellenes reakciót kelthet az ilyen lélekben minden kis benyomás is.²⁾

e) *A lelki élet gazdagsága* vagy szegénysége, bonyolultsága vagy egyszerűsége, egyensúlyozottsága, oly sajátosságok, amelyek egyik nem számára sem foglalhatók le kizárólagosan vagy akár csak tipikusan jellegzetes mértékben sem; csupán csak beállásának egyes konkrét esetei függenek más feltételektől a férfínál és másoktól a nőknél.³⁾

f) *Az énteljesseg, az én mélysége, szabályozottsága, az alaphangulat szintén összetevői személyiségünknek.*

A nőt nagyobb mértékben jellemzi az, amit Jaensek „integrált típusnak” nevez: nem „skatulyákban” és „rekeszekben” éli lelki életét, nem annyira személyiségének töredékeivel vesz részt a cselekvésekben, hanem egész énjével. Pl. ha igazán szeret, akkor más tevékenységet nem tud folytatni párhuzamosan a szerelem mellett, míg normális esetekben a férfi erre inkább képes. A külső világból inkább az egész embert fogják fel a nők. A tudat *organizálódás* tehát más és más a két nemnél. (A szerelem a férfiaknál csak epizód, a nőknek egész életét betölti. M. Stall.) Az a sajátosság is idetartozónak látszik, hogy a nőt az olvasásnál a tartalom teljesen leköti, egyéb mozzanatok elkerülik figyelmüket épúgy, mint ahogy a helyesírásban ugyanazon okból gyöngébbek, mint a férfiak. Az én mélysége is ösztönösebb, biológiai alapon nyugvóbb náluk, mint a férfiaknál, a női „én” zártabb egységet mutat, *szabályozottabb, centralizáltabb*, mint a férfié, mihelyt megtalálta *valódi* női életvonalát. A híres „női állhatatlanság” (la donna e mobile) bizonyos szem-

¹⁾ Ez adatokat Kornis Gyula dr. G. Heymans: „Die Psychologie der Frauen.” (1934.) c. műve alapján közli. „Kultúra és politika” c. könyve (Bp. 1928.) 250. és köv. oldalakon.

²⁾ Várkonyi i. m. p. 123.

³⁾ Várkonyi u. o.

pontból határozott következetességnek mondható. A szeszélyesség és állhatatlanság azonban részben onnan ered, mert a nőben (talán a társadalom hosszú fejlődésének eredményeképpen) erősebb a hajlam a saját gyengeségük túlzott felismerésére (a csekélyebb értékűsségi érzés) s így nem bíznak cselekvéseik sikerében; viszont azonban a türelem, hűség szintén sajátos „női” jellegek; az is mutatja, hogy a lelkiéletük általában szabályozottabb, mint a férfiaké. A nők a rendnek, szabályszerűségnek felesküdt hivei szoktak lenni.¹⁾

g) A nők alkalmazkodóképessége közismerten nagyobb szokott lenni, mint a férfiaké, aminek okát ismét a nagyobb személyi beállítódásban kereshetjük. A nő általában sokkal kevésbé önző, mint a férfi, bár a közfelfogás ennek ellenkezőjéről van meggyőződve: a nőt éppen alapmeghatározottsága ösztönzi az odaadás, az önfeláldozás, nagyobb fokú részvét viselkedés-formáira, a nagyobb altriuzmusra. Az igazi házasságban és szerelemben a nő feláldozza magát a férfinak és a családnak, sokszor anélkül, hogy ezt magában öntudatosítaná. Az alkalmazkodóképesség összefügg a szemérem-érzéssel is, amely gátolja a teljes önátadást²⁾.

Nagy jelentőséggel bír az a kérdés, *milyen az uralkodó cél és érdeklődési irány a két nemnél.*

Elmondható-e nőkről, hogy inkább egocentrikusak, mint a férfiak? Látszólag ez ellen szól a nagyobb alkalmazkodóképesség. Ha azonban önmagáért, önmaga céljaiért alkalmazkodik valaki és ha következőleg hiányzik az önfeláldozásnak, a végső fokon való áldozathozatalnak a mozzanata az illető személyiségből, akkor valóban egocentrikus egyéniségről van szó. (Ellentéte a heterocentrikus személyiség.)

A nők nagyobb fokú egocentrizmusát némelyek a női hiúsággal szokták példázni, amibe azt is beleértik, hogy a nők nem igen tudják elviselni a kigúnyoltatást, nevetségessé tételt, stb. — A hiúság a nagyobb értelmességgel függvén össze, nemcsak a nőknél, hanem a férfiaknál is sok esetben megtalálható; a nők egocentrizmusa azonban jól összeegyeztethető altruista hajlamaikkal, t. i. közvetlenül önmagukért altruisták, tehát egocentrikusak, (bár nem egoisták.) Ez azonban nem jelenti azt, hogy a férfiakban ez a tulajdonság nem volna meg. — Aki a befelé, vagy kifelé-fordulás és érdeklődés-irányok jellegzetességei között akar választani s keresi a nemek pszichés különbözését, a nőknél a „befelé-élés” nagyobb fokát fogja találni, ha ez nem is mindig értelmi befelé-fordulás. A kifelé-fordu-

¹⁾ Várkonyi i. m. p. 124.

²⁾ Várkonyi i. m. p. 124.

lásuk pedig a következő köröket ölelik fel: a család és a gyermek; a vallás; a szépség tartományai. Az erkölcsiség értékei egyik nemnél sem dominálóbbak, uralkodóbbak, mint a másiknál. Heymans úgy véli, hogy a nőknek nagyobb az erkölcsi érzékük, mint a férfiaknak, mert altruistábbak. A tévedés ott van, hogy az igazi erkölcsösség nem a természetes hajlamokban és impulzusokban van, ezek önmagukban sem nem erkölcsösek, sem pedig nem erkölcstelenek, hanem a megindokolásban, vagyis a legfőbb értékben. A tekintetben a két nem között nincs eltérés.

A nőket ezzel kapcsolatban jellemzi azonban az erkölcsi értékekkel szemben is megnyilatkozó fogékonyságuk, ami egyes kötelességek teljesítését számukra megkönnyíti, továbbá jellemzi őket a példától való nagyobb függésük és a konzervativizmusra való nagyobb hajlamuk.¹⁾

h) A *szemlélhető érzéki észrevételek* tekintetében a nőket magasabbrendűeknek tartja Heymans a férfiaknál. Ez azonban nem állja meg a helyét. Nem lehet arról beszélni, hogy a megfigyeléseik tökéletesebbek és megbízhatóbbak a férfiaknál. A szemlélet többértékűsége a szemlélet tárgyától függ: míg egy toalette, szoba berendezés, női ruhakészlet megfigyélésében feltétlenül a nők tökéletesebbek, addig egy gép, szerkezet, stb. szemlélete a férfiaknál magasabbrendű.²⁾

i) Az *emlékezet*ről ugyanezt kell elmondanunk. Az emlékezet, az emlékképek felidézésének készsége a szemléletektől is függ. Tehát a szemlélet területén mutatkozó különbségek befolyásolják az emlékezet sajátosságait is. A nőknek a „hideg” dolgokra gyenge a memóriájuk, míg pl. az események, beszélgetések érzelmi mozzanataira pontosan emlékeznek, míg a férfiaknál ugyanezek a képzetek esetleg teljesen hiányoznak, vagy csak negatív formában vannak meg. A nőknek a tanulásban tanúsított szorgalma azt a látszatot kelti, mintha emlékezetük jobb lenne. Pedig csak az a magyarázata sokszor tökéletesebb reprodukciójuknak, hogy jóval többet foglalkoztak a tárggyal, mint a férfiak.

„A nők képzeleinek asszociációs irányára az újabb kísérletek, megfigyelések érdekes fényt derítettek: túlnyomó náluk a külső, u. n. érintkezési asszociáció, melyet a térbeli együttlét vagy időbeli egymásután határoz meg, ellenben az u. n. hasonlósági asszociáció, mely a dolgok rokonságán, belső viszonyán alapul, sokkal gyakoribb a férfiaknál. A női lélek ezen tipikus külső asszociáció tendenciájából jól érthető elbeszélésük körülményessége, túlzó részletező volta

¹⁾ Várkonyi i. m. u. o.

²⁾ Kornis i. m. p. 266.

aprólékosságokra, a lényegtelen vonásokra való kitérése, elkalandozása. Ami u. i. a szemléletben tér-vagy időbelileg az elbeszélés tárgyához tápot ad, az mind szelekció nélkül az asszociáció fonálán felidéződik tudatukban s ráperdül nyelvükre.“¹⁾

A képzetek élénkségi ereje szempontjából a nők általában felülmúlják a férfiakat: emlékképeik színesebbek, gazdagabbak, plasztikusabbak. A nő vizuálisabb nem, mint a férfi, azért hajlamosabb az *illuziókra*, *hallucinációkra*, ezért élénkebb a fantáziájuk, amelynek tevékenysége is nagyobb.

Íde vonatkozólag még sok adatra van szükségünk, hogy a női és férfi lélek differenciáit teljesen tisztázzuk. Ez még a jövő feladata. (V. ö. O. Lipmann adatgyűjteményeit! ²⁾)

¹⁾ Kornis. i. m. p. 270.

²⁾ Várkonyi i. m. p. 125.

Az együttnevelés megvalósításának lehetősége.

1. A nemek rendeltetése az emberiség egészében.

A nemek különböző volta, egymástól eltérő alkata, beállító-dása és rendeltetése az élők világában mindenütt szemlélhető. Figyeljük meg az állatok világát. Az alkatban fellelhető különbség nem is fejezi ki teljesen a nemek nagyon különböző rendeltetését s jellegzetes tendenciáit.

A természet Alkotója bölcsen oltotta az állatokba a fajukkal s nemükkel járó tevékenységeik teljesítésére irányuló ösztönt s az ösztönnek megfelelően gondosan jelölte ki a bejárandó életutakat az állatok minden fajtájánál.

Utalhatunk néhány állattípusra, amelyeknél a nemek tendenciája oly jellemzően eltér egymástól, hogy azokból következtetéseket vonhatunk a többi, esetleg nem feltűnő esetekre nézve is, hogy így is bizonyítsuk az ember két nemének eltérő rendeltetését.

Nem akarok a hangyák és a méhek birodalmára mutatni, ahol mind a három nemnek különböző és feltűnően eltérő rendeltetése szemmel látható. A szunyogok közül csak a nőstény vérszopó (biológiai ok), a hím a növények nedvét szívja; a petettrakó halak vándorlása; a fejlettebb állatok körében a csordák vezérei, őrei; a hímek viselkedése; a költő madáranymák, (tyúkok), a fiahordó teljesen anyai ösztönének rabja, stb. példázhatják tételünk igazságát.

Az emberiség életében mindkét nem fontos szerepet játszik. Nem lehet arról beszélni, melyik nem a fontosabb, az előbbre való, s nem lehet arról sem beszélni, melyik nem a magasabb rangú. A nő nem alacsonyabb rangú a férfinál, hanem mint Várkonyi H. oly kifejezően mondja: más.

Amilyen más a nő alkata, lelki beállító-dása, olyan más a rendeltetése is

A férfiak erősebb fizikai alkata, mintegy a fizikai munkára predesztinálja, mivel a férfiban inkább és tipikusan megvannak a

készségek és erők a munka ellátására. A nőről ugyanezt nem lehet elmondani ily általánosságban.

Tehát a férfi hivatása ilyenformán kijelölést nyer e téren. Általánosságban érvényesül ez a tény az egész világon. A fizikai munkásnők száma, leszámítva a háztartási alkalmazottakat, mosónőket, stb. kis hányada a férfi fizikai munkásoknak. A mezei munkásoknál, gazdáknál, a gazdasági munkából legtöbbször a nő is kiveszi a részét. Azonban a munka nehezebbik fele helyesebben a nagyobb erőt kívánó része a férfiak feladata.

A nő számára altruisztikusabb hajlama mintegy kijelöli a betegápolást, a felebaráti szeretet cselekedeteinek gyakorlását. Ezen a téren nem versenyezhetnek az átlag férfiak az átlag nőkkel.

A férfi a szellemi munkára is alkalmasabb, sőt valójában csak a férfi való hivatásszerű szellemi munka végzésére, leszámítva azt a kevés kivételt, ahol a nők kétségtelenül jobban megállják a helyüket, mint a férfiak.

A szellemi munka egyes speciális terén elvitathatatlan a nők fölénye, pl. gépírás, telefonszolgálat stb., vagy olyan hivatali teendők ellátása, amelynek teljesen sablonosak. Ilyen munkáknál a nők pontosabbak, kitartóbbak.

A nők a nevelői pályán is felsőbbbségről beszélhetnek a 6—7 éves korig mindkét nemnél, a későbbi korban azonban csak a leányoknál. A női hatás alatt felnevelkedő fiú túlságosan nőies lesz, ami nem kívánatos a fejlődés szempontjából.

A közhivatalnoki pálya egyáltalában nem nőknek való. A legritkább nő tudja, vagy tudná megállni a helyét a sok kellemetlenséggel járó közhivatalban, mivel nem rendelkeznek a kellő eréllyel és nincs meg bennük az a paragrafus- és könyvtudás fölé emelkedő képesség, amellyel minden adott esetet önállóan és objektíve tudnának megítélni. Személyi beállítódottságuk gátolja az alanyiságtól mentes ítélethozást, s érzelmeket, érzést keres a száraz akták között is.

Azt hiszem mindannyian nehezen tudunk elképzelni egy nő főszolgabíró vagy egy nő községi jegyzőt. A nők maguk is nehezen élnék bele magukat abba, hogy nő legyen a községnek a feje.

Talán az egyetemi végzettség alkalmassá teszi a nőket bizonyos pályák betöltésére? Figyeljük meg, bizalommal vannak-e maguk a nők az orvosnőkhöz? Van-e egyáltalán a nőknek oly érzékük a jogi és alkotmányi kérdések iránt, hogy a jogi pályán eredményesen működjenek? Mint mérnökök nem bírnák a hivatással járó fáradalmakat. Vagy elképzelhetünk egy nőt a bánya mélyén parancsokat osztogatva, mikor esetleg emberek életéről van szó és

azok sorsa van kezébe letéve? Midőn pillanatok alatt kell dönteni s kellő határozottsággal kell eljárni, akkor nem dönthet egy nő, aki maga is külső indítást igényel. A sablon felé emelkedést kívánó munka nem az átlag nőnek való. Figyeljük meg a nőt: igen sokat 2—3 órai „idegmunka”, ami az orvosi, stb. hivatással jár, „teljesen tönkretesz.”

A nő is jogosult legmagasabb szellemi igényeit kielégíteni. De azok, akik az egyetem padjaiban együtt ültek a nőekkel, jól tudják, hogy náluk a tudomány a könyvtudásban és az eredmény a „vizsgálatban” látja végcélját. Az elvont fogalmak nem lelkesítik a nőt, az egyetemen pedig igen sokszor ilyenekkel is kell foglalkozniok. Ez megterhelő és kimerítő munkát ró rájuk, nagyok sok esetleg a vizsga szempontjából szép eredménnyel elvégezte az egyetemet, testében lelkében azonban megrokkann, s munkaképessége nagy részét el veszítette.

A nők és férfiak munkateljesítménye a házon kívül feltétlenül általános férfifölényt mutat. A házban, a családban már másképpen alakul a helyzet. Igaz, hogy a kenyérkereset nagy gondja a férfira nehezedik, azonban az anyaság a maga ezer súlyos feladatával a nő vállain nyugszik. Itt a nő igazi hivatása. A család, a gyermek, a nemzet, az emberiség jövője a nők kezében van, akik életrevaló fiakat, leányokat adnak az emberiségnek. Ez a szent, fölséges hivatás magasra emeli a nőt. A maga nemében ez sem kisebb feladat, mint egy közhivatalt ellátni, s az anyai hivatás betöltése is éppen úgy megkíván egy személyt, mint a kenyérkereset munkája, vagy egy hivatal.

Jogtalan lenne a nőt kettős munkával terhelni. A család s még egy hivatal ellátása, felemészti a nő erejét idő előtt. A tapasztalat mutatja, hogy vagy az egyik vagy a másik kötelesség teljesítése szenved.

Ezt az állítást nem kell igazolni; igazságát mindenki maga is szemlélheti, vagy a családban, vagy hivatalban. Éppen azért a legnagyobb ellenzői vagyunk a nők eme kettős hivatás-betöltésének. Ha a férjnek megfelelő keresete van, a nő feltétlenül hagyja ott hivatalát, adja át helyét egy férfinak, vagy olyan nőnek, akinek magát kell fenntartania. Nem zárhatjuk ki ugyan a nőt a munka közterületeiről teljesen. Hisz minden nő férjhez menni nem tud és élni azoknak is kell. De bizonyára kevesebb nő maradna pártában, ha egy pár ezer olyan nő mondana le állásáról, akit ez az állás a családtól von el!

Hazánkban a népesség 12·3 %-a dolgozó, állásban levő nő. Oroszországban a nők 51·5 %-a, Lengyelországban 45·1 %-a, Német-

országban 34,2 % a kenyérkereső nő. Ez azt jelenti, hogy ugyanennyi százalék nem élhet tulajdonképpen női hivatásának.

Így szembeállítottuk egymással a nemek rendeltetését és a tényleges helyzetnek a képét. Kétségtelen, hogy a mai helyzet a női egészség-csökkenésére vezet. Gondoljunk csak arra, hogy a nők gyengélkedése idején is el kell látnia hivatalát, ami az amúgy is gyenge szervezetet igen megviseli. A hivatal gondjai nem engedik meg a nőknek a szükséges pihenést sem. Ha egyenlő elbánást kívánnak a férfiakkal, akkor egyenlő teljesítményt is kell felmutatniuk. Erre pedig gyengébb szervezetük nem képes. Ne csodálkozzunk hát, ha annyi az ideges, sokszor hisztériás nő. Nem ők az okai. A szerencsétlen gazdasági helyzet, a társadalmi erők, gazdasági tényezők őket is felemésztik a családdal, a férfiakkal együtt.

A tudomány álláspontja ennek dacára is megingathatatlan. A nő a családé. A nyilvános szereplés, a nehéz munka a férfié. A férfi és nő munkája kölcsönösen kiegészítik egymást, de a munkateret nem a természet, hanem a lehetetlen gazdasági helyzet s némely tulságos nagy munkateret igénylő nő hiúsága, egetkívánása alakította ki. A feminista mozgalom, a női emancipáció, nem segített a nő helyzetén. A férfival összehasonlított, szinte *szembeállított* nő, nem lehet győztes.

Reméljük, hogy lassan a gyakorlat kijelöli azokat a hivatásokat, amelyben a nő tevékenykedhetik, kereshet addig, míg a család el nem szólítja. Azokat a helyeket pedig, amelyekben a nők nem bizonyulnak odavalóknak, nem fogják továbbra is minden áron nőkkel betölteni, abból az elvből kiindulva, hogy a nő olcsóbb munkaerő.

2. Hol és hogyan valósítható meg az együttes tanítás és együttes nevelés?

Érvek és ellenérvek a probléma megoldásában.

Felsoroltuk mindazokat a tényezőket, melyek a tanulók testi és lelki fejlődése szempontjából döntőleg esnek latba: együttnevelés legyen-e vagy különítsük el a nemeket? A tények alapján kell dönteni. A lelki beállítódás, a fejlődés ritmusa, a jellegzetes, nemenként különböző sajátságok összevetése, a társadalmi, erkölcsi, egészségi kívánalmak, valamint pedagógiai érvek jöhetnek számításba a kérdés megoldásánál. Úgy az együttnevelés előharcosai, mint ellenségei számos érvet sorakoztatnak fel elvük alátámasztására.

Vegyük sorra azokat az *érveket*, amelyeket az együttnevelés pártolói felhoznak.

A család szempontjából kívánatosabbnak tartják, ha a két nem időben alaposan megismeri egymás jó és rossz tulajdonságait.

Mindkét nem megtanul a másikkal bántani és a család számára nélkülözhetetlen megbecsülés és figyelem már korán gyökeret ver szívükben. A családi nevelés folytatását látják az együttnevelő iskolában. Münsterberg szerint is általános eljárás, hogy a szülők a szülői ház közös fedele alatt nevelik fel gyermekeiket s amint egykor komoly kötelek fűzi majd egymáshoz a két nemet, úgy megkell becsülni a két nem közös nevelését is.¹⁾

Társadalmi és gazdasági szempontból a mai nehéz gazdasági helyzetben szükség van a nőknek a férfiakkal teljesen egyenlő kiképzésre. A nők is részt kell vennie a társadalmi és gazdasági életben, még pedig nem elszigetelten, tisztán a női táborban, hanem a férfi és nő közös társadalmában, a férfivel egyetértésben, egymást segítve. Így együtt nevelkedve, mindkét nem látja, hol és miben szorul a másik nem segítségére. A nők is szüksége van arra, hogy képességeit tökéletesítse, mert így közelebb jön, felemelkedik ahhoz a férfihoz, aki neki támogatója lesz egy életen keresztül. Amint az ausztriai nők mozgalma igazolja, (lásd az I. részben) a leánygyermek részére is a társadalom és tudomány összes jogát és kincsét a fiúkkal egyenlő mértékben kívánja biztosítani. A közös iskola olcsóbb is lenne, mert két iskola helyett csak egyet kell fenntartani.

A testtani és egészségtani érvek. Mindkét nem ugyanazon élettani s fejlődéstani törvény hatása alatt áll. A fejlődésük ritmusában jelentkező különbség jelentéktelen. A fajfentartás szempontjából, ugyan nagy különbségek állnak fenn, azonban azok a nevelés korában az érettségig jelentősséggel nem bírnak. Súlyos sérelem lenne a leányokkal szemben speciális nemi hivatásuk miatt őket eleve kizárni a kultúra áldásaiból. Szervezetük éppen úgy képes elviselni az iskolai élettal járó fátadalmakat, mint a fiúkai. Az iskolai mulasztások a leányoknál sem gyakoribbak, sőt azt tapasztalták, hogy a vegyes iskolák leánytanulói betegség miatt kevesebbet hiányoztak, mint ugyanez iskola fiúnövendékei. — Összehasonlították az együttnevelő iskola leánytanulóit a velük egykorú, pl. kézimunkával foglalkozó leányokkal és ebben az esetben is, a vegyes iskola növendékei bizonyultak jobb egészségben levőknek. (Ez azonban nem bizonyíték, hisz a tanulók hasonlíthatatlanul jobb helyzetben vannak, mint a fizikai munkára kényszerült leányok,) Még tanulságosabb az az összehasonlítás, amit a tanuló és a jobbmódú szülők foglalkozás nélküli leányai között tesznek. Ez utóbbiak csak a tétlenség és a társaságoknak élnek. Kétségtelen tény, hogy ezek törékenyebb egészségi állapottal rendelkeznek, mint a szellemi

¹⁾ Mackensen i. m. p. 7.

munkával foglalkozó társnőik. Úgy látszik hát, hogy a nők részére legegészségtelenebb dolog a tétlenség. ¹⁾

Az *erkölcsi szempont*. Abból a gondolatból indulnak ki általában, hogy a nemek együttléte természetes és így veszedelemmel nem jár. Amerikában kedvezőek a tapasztalatok. A nevelő kötelessége, hogy éberségével az esetleges veszélyt elhárítsa. Vagy az elkülönített rendszerű iskolák mellett nem fenyegeti-e veszély az ifjúságot? Vagy az iskola falain belül kellő felügyelet mellett mitől kell félni? — teszik fel a kérdést. — A tapasztalat azt mutatja, hogy éppen az erőltetett elkülönítés csalogatja az ifjúságot, hogy a titokzatosság fátylát fellebentsék. Ha a két nem társaságokban, táncnál, utazás közben, kirándulások alkalmával összejöhet, ahol a kellő felügyelet sincs biztosítva, miért ne a szigorú iskolai felügyelet mellett, komoly munka közben. Rein állítása szerint a nemek gyakori együttléte a mindkét oldalról megnyilvánuló kíváncsiságot és képzelgést tompítja. ²⁾ Mások szerint éppen az elkülönítés az oka, hogy mindkét nem beteges képzelődések áldozata lesz.

Münsterberg szerint a közös nevelés csökkenti a szexuális feszültséget. („Mädchen und Knaben, die einander täglich und stündlich ihre Lektionen aufsagen hören und ihre Rechnungen an die Tafel schreiben sehen, sind für einander nicht mehr gegenstände romantischer Sehnsucht und misterióser Überwertung.“ ³⁾)

Hangsúlyozzák, hogy az együttnevelés lecsiszolja a fiúk szegletességeit s mintegy természetes szemlélet útján beléjük oltódik a *leányok jobb erkölcsé*. A leányok szerény viselkedése kedvezően hat a fiúk vadabb természetére, szeretetet, egymás iránti figyelmet, altruizmust, szorgalmat sajátítanak el a leányoktól. Már iskolás korában gyakorolja magát az ifjú, miképpen kell a gyengébb nem szolgálatára lenni. Az állandó közelség egyensúlyi állapotot hoz létre a két nem között, vagyis megszünteti az ellenszenvet s tompítja a túlságos érdeklődést.

A *lélektan szava*. Várnai a lelki élet ritmusát is olyannak látja, amely a két nem közös nevelését ajánlja. A fiú és leány pszichológiai differenciái nem alkotnak akadályt, mert ezek a különbségek nem olyanok, amelyek bármelyik nemet is a másiknál alacsonyabbrendűvé minősítenék. Különben is a nő csekélyebb szellemi értékűsége nem is lenne csodálatos, hiszen a nevelés szándékosan elhanyagolta a nőket és kiműveletlen képességeik nem versenyezhettek a férfiak állandóan csiszolódó képességeivel.

¹⁾ Herzfelder i. m. p. 33—34.

²⁾ Mackensen i. m. p. 18.

³⁾ Mackensen: Koed. an höheren Lehranstalten, Leipzig, 1912. p. 8.

Véleményünk szerint a természet csak egyéni különbségeket teremtett, nem pedig a nemek differenciáit. A nevelés, a szellemi elnyomatás alakította ki a kisebb szellemi munkabírási nőt. A gondolkodás, megfigyelés terén nincs különbség, Az emlékezet terén a nők jobbak, lingvisztikai tekintetben felsőbbrendűek.

Neveléstani szempontból a nevelés lehetőségeit és határait mindkét nemnél egyenlőeknek látják. Mindkét nemnek ugyanolyan nevelési célkitűzések szem előtt tartása mellett kell nevelődnie. Ha külön-külön más elvek és módszerek szerint neveljük a két nemet, azt érzük el, hogy a különböző nevelés oly elmoshatatlan válaszfalakat húz közéjük, mint amilyen a különböző társadalmi osztályok gyermekei között fennáll, éppen a neveltetésük különbözősége folytán.

A két nem valóbón előnyös hatással van egymásra a nevelés folyamán. A fiúk szelidebb modort, ügyesebb fellépést, jobb kedélyt sajátítanak el stb., míg a leányok élénkebb beszédmodora nyugodtabb, higgadtabb lesz. A fiúk logikus gondolkodása és a leányok érzelmesebb lénye kölcsönösen jó hatással lesznek egymásra. Nem téveszti el hatását a leányok nagyobb szorgalma sem. Magasabb erkölcsi ideáljuk pedig mintaszerű a fiúk előtt. A másik nem jelenléte mindkét nemet kötelességének fokozottabb teljesítésére sarkalja.

Ha a fiúiskolákba lányok is járnak, női tanerőkről is kell gondoskodni, mert a leányok nevelését sem a gyermekkorban, sem a serdülés korában, nem ajánlatos tisztán férfiakra bízni. Az a leánygyermek, aki egészen férfi nevelésben részesül, elveszti női sajátosságait, báját s teljesen beleolvad a fiúk társaságába. A férfi is női nevelő hatása viszont kölcsönösen kiegészítik egymást.

Lássuk most az együttes nevelés ellenzőinek érveit, illetve ellenérveit.

A család szempontja. Valóban üdvösnek látszik az együttnevelésnek az a hatása, hogy a nemek kellő időben megismerik egymást. Ez azonban kétélű fegyver, mivel egymás kiismerése előkészíti azt a bizalmaskodást, ami a család tagjai között megengedhető és természetes, ami viszont idegenek között jó vért nem szül. Vagy kiterjeszthető-e a testvérek közötti viszony a két nembeli ifjúság között azért, mert ez a *családi nevelés természetes folytatásának* látszik. A két nemnek pedig a felnőtt korban is lesz még elég alkalmuk, hogy egymást alaposan és kellőképpen megismerje. Sőt azt állítják, hogy a két nem állandó együttléte a nemeknek egymás iránt való kölcsönös szerelmét közönyösségre változtatja, aminek következtében a házasságkötések száma az ilyen körülmények között felnőttek között lényegesen kisebb arányú, mint azoknál, akik elkülönítve nevelkedtek.

Társadalmi és gazdasági szempontból sem kívánatos az együttnevelés. Szükségesnek tartják ugyan a koedukáció ellenzői azt, hogy a nők megélhetése, jövője is biztosítva legyen és hogy módjukban legyen megszerezni mindazokat az ismereteket, amelyeket a férfiak megszerezhetnek. Bármilyen formában, együtt vagy külön nyújtjuk is az ismereteket, a két nemnek, az anyagból mindkét nem úgyis az ő sajátos nemi jellegének megfelelőket fogja kiválasztani, mint ahogy bármilyen hivatást is egészen tipikus férfi vagy női módon fognak betölteni. Vagy minden nőnek férfi hivatásra is elő kell készülnie? Nem készíthet-e elő kellőképpen leányiskola nőknek megfelelő hivatásokra? Az együttes nevelés legszélsőségesebb hívei sem kívánják, hogy a nő kivetkőzzék női sajátágaiból. Az együttes nevelés pedig, ha lehetetlenné nem is teszi, de mindenesetre meggátolja az igazi női vonások kifejlődését, amelyek a női kezek nevelő hatása alatt a maguk pompájában bontakozhatnak ki.

Az együttnevelő rendszer gazdasági jelentősége elvitatathatlan. Ez azonban inkább káros, mint hasznos. Tévednek a koedukáció ellenzői szerint azok, akik azt állítják, hogy így kevesebb iskola és kevesebb tanerő kell. Ez legfeljebb kisvárosokban állja meg a helyét, ott ahol két iskolát valóban nehéz lenne fenntartani a kis létszám miatt. Az osztályok túlszűfolttsága pedig sem nem egészséges, sem nem gazdaságos. A férlipályákra szinte korlátozás nélkül szintén nem szabad a nőket rábocsájtani. Ez lerontja a kereseti lehetőségeket a férfiak és így a családok számára s nem az általános könnyebb megélhetést, hanem tisztán a tőkét támogatná és annak egyoldalú felhalmozódását mozdítaná elő. Ez pedig nem közérdek. A nemzet szempontjából sem lehet kívánatos az, hogy a férfit enerválja, a nőt pedig női mivoltából kivetkőztesse a nevelés.

A testi és egészségtan is az együttes nevelés ellen szól. A 10 éves korig jelentős eltérések nincsenek. Ellenben a 10-ik évtől a 13 éves korig a fiúk fejlődésében szünet tapasztalható, ez az erőgyűjtés állapota. Ezalatt a leányoknál gyors fejlődés mutatkozik s úgy magasságban, mint súlyban túlszárnyalják a fiúkat. Viszont a 15—17 éves korban a fiúk fejlődése rohamos, míg ezalatt a leányoknál beáll egy idő, a pihenés állapota. Senki el nem vitathatja, hogy a fejlődési periódusnak egymástól való eltérése a teljesítőképesség különböző voltát is maga után vonja. Az a szellemi munka, amely a fejlődésben éppen előbbre levő nemnek megfelel, ez a fejlődés folyamán mindjobban eltér egymástól. Ezzel együtt az erő kifejtés is állandóan módosul. Szemmel látható, hogy a természet nem törekszik a nemek kiegyenlítésére. Ellenkezőleg. A testi eltérések folytonosan fokozódva, a felnőtt korban eléri soha meg nem szűnő teljességüket.

Az *erkölcsi szempont*. A nevelési cél minden helyes rendszerben az erkölcsi ideál megközelítése. Eleve ki kell tehát zárni a nevelésből azokat a körülményeket, amelyek az erkölcsi ideál kialakítását akadályozzák. A két nemnek állandó együttléte túlkorán felkelti a nemi érdeklődést és szinte alkalmat ad a korai szexualitásra. Az elkülönítés nem óv meg a kilengésektől, ez együttes nevelés azonban határozottan veszedelmet jelent. Az érelen gyermek, vagy ifjú nem hallgat oly mértékben észokokra, hogy az ösztönös élet megnyilvánulásait helyes korlátok közé tudná szorítani. Ha pedig egyszer leperzselte zsenge szárnyát az ifjú- vagy leánylélek, azt többé éppé tenni nem lehet. Az elvesztett ártatlanság olyan, mint az idő, többé vissza nem tér. Az erkölcsi veszély már a népiskola alsóbb osztályaiban is fennforog. Ezt számtalan tapasztalat bizonyítja. (Elemi iskolás gyerekeknek egymáshoz írt levelei nem egyszer szomorú megbélyegzései az együttes nevelésnek. Ezek azonban igen szórványosak.)

Az együttnevelést főleg a katolikus intézmények ítélik el. A protestantizmus szerint u. i. az erkölcsi erősség az élettelle való küzdelemben fejlődik, a jellemet a világ hullámai alakítják.¹⁾ Ezzel szemben a katolikus országok közvéleménye szerint a fejletlen, kialakulatlan lélek nem a harctérre való.²⁾

A *lélektani adottságokból* származó ellenérvek. A lélek beállítódása eltérő a két nemnél, más tehát figyelmének iránya és kiválasztásának szempontja is.

A nőt személyi beállítódása megakadályozza abban, hogy a fiúk számára oly szükséges és alapos tárgyilagosságra emelkedjenek. A leányt érzelmi beállítódása igen gyakran szentimentális viselkedésre, beszédre stb. ragadja, ami a fiúkra nincs jóhatással. Férfiatlanná, érzelmi alapon könnyen befolyásolhatóvá teszi. Különben is kedvezőtlen az ingatag és a külső hatásokra gyorsabban reagáló, állhatatlanabb leányok hatása a fiú lelkére.

A női lélek nem szereti az elvont gondolkodást. A fiú ellenben természeténél fogva filozófus, aki állandóan keresi a dolgok „miért”-jét és szívesen járja az ismeretszerzésnek *spekulatív* útját. A leányok elevenebb fantáziája más kezelést kíván, mint a fiúk nagyobb realitása. A leányok emlékezete begyakorlottabbnak látszik, éppen nagyobb szorgalmuknál fogva. Míg tehát a leányoknál az elvont gondolkodásra való szoktatást a nevelő feladata, addig a fiúknál az emlékezet iskolai gyakorlása is célként szerepel.

A leány fejlettebb, előrehaladottabb a pubertás korában. Míg a

¹⁾ Mackensen i. m. p. 6.

²⁾ U. o.

a fiút a fejlődés testi és lelki mozzanatai kötik le, addig már a leány csendes nyugalmi periódust élvez s figyelmét egészen a munkára fordíthatja.

A *neveléstan* is nehézségeket támaszt: más-más a nemek célja és rendeltetése. Ezért szükségesnek találják a nevelés speciális, a nemek rendeltetésének megfelelő elkülönítését is. Mások a fiúk s mások a leányok ideáljai. Lehetetlen az együttes nevelés mellett mindkét nem szempontjait egyenlőképen hangsúlyozni. A túlhangsúlyozás pedig a másik nem rovására megy.

A fegyvelmező eljárás is különböző a két nemnél. A leányoknak szánt „enyhébb elbánást” a fiúk rossz néven veszik. A fiúk zabolatlanságát pedig egyáltalán nem befolyásolja a másik nem jelenléte.

Az együttes tanítás az előmenetel szempontjából sem kívánatos. A leányok gyorsabban jutnak bizonyos, a lényüknek megfelelően kiválasztott ismeret birtokába. Nem is szeretnek a dolgok lényegében elmerülni. A fiúk nem elégszenek meg a külsőséges és felületes tudással, a lényegét keresik. Ez pedig időt vesz igénybe. Ha tehát a tárgynál hosszasan időzünk, az a leányok számára unalmassá válik, ha pedig gyorsabb tempót diktálunk, a fiúk ismerete elmélyülni, megalapozódni nem tud.

A tanítási eljárás is más és más a két nemnél. Amíg a leányoknál gyakori az érzelmi momentum, a szentimentális elmélkedés, addig a fiúk ismeretszerzése logikai elmélkedéssel párosul.

A tantárgyak közül is mást-mást részesítenek előnyben a leányok, mint a fiúk. Így az egyes tárgyakban tapasztalható előmenetelt sem lehet megítélni közös alapon. Ha pedig más mértéket használunk, az a vád éri a nevelőt, hogy valamelyik nemet igazságtalan előnyhöz juttatja.

Az ifjak és leányok életük legkritikusabb korszakában, midőn minden benyomásra a legjobban reagálnak, mikor személyiségük épületébe oly fontos jelentőségű téglákat raknak le, akkor a lelküket egészen ismerő, bizalmukat fenntartás nélkül bíró nevelő hatása alatt kell állniok. Éppen azért mindkét nemnek saját neméből származó nevelőre van szüksége, aki a szelid gyengéd, finom nőt és akaraterős, tántoríthatatlan férfit alakítja ki belőlük. Várkonyi Hildebrand utal a férfi nagyobb produktivitására, a nő receptivitásával szemben s ebben alapvető különbséget lát.

3. Az együttes nevelés megvalósításának lehetőségei.

Alkalmunk volt végigtekinteni az együttes nevelés gondolatának rövidre fogott történetét. Ismerjük az egyes országok hivatalos állásfoglalását az együttes nevelés gondolatát illetőleg. Vizsgáltuk a

nemek sajátos testi és lelki alkatát, fejlődési ritmusait, tempóját a nemek jellemző beállítódását. Ez a pont döntő. A probléma eldöntésénél tehát elsősorban ezt kell figyelembe vennünk. Láttuk az együttnevelés híveinek érveit, az ellenzők ellenérveit.

Ezek után le kell szögeznünk a magunk álláspontját. A döntő szó nem alapulhat ingatag talajú egyéni nézetén. A kísérleti lélektan, a neveléslélektan megállapításai szóljanak maguk.

A *családi nevelésben* a nemek szétválasztása indokolatlan volna. A család gyermekeit a családi tűzhely mellett a szülők együttesen nevelik az iskolába lépés előtt s a nevelésben alig van eltérés a két nemnél. Ebben a korban még nincs a két nem között éles különbség. A fiú élénksége és rakoncátlansága a leányból sem hiányzik egészen. A fiúgyermek is szívesen eljátszogat a leányjátékokkal is, azonban már e korban kiütözik a leány, vagy a fiú. Figyeljük meg ösztönszerű játékaikat, egész viselkedésüket, beállítódásukat. Jellemző megnyilatkozásaik alkalmával még a laikus is önkénytelenül kijelenti „meglátszik, hogy leány,” vagy „fiú.” A szülő is más játékot vásárol a leánynak, mint a fiúnak stb.

Alig észrevehető eltérés már e korban is jelentkezik a nevelésben. Ez azonban semmiképpen sem teszi szükségessé a nemek különválasztását. Ellenkezőleg. A leánytestvérek felhívják a fiúknak figyelmét olyasmire, amivel a fiúk kevésbé törődnek és viszont. Helyes vezetés mellett kölcsönösen megtanulnak a másik nemmel bánni. Valójában az idősebbik félnek hatása fog érvényre jutni a testvérek között.

Az iskoláskorban levő gyermek között már a szülő is különbséget tesz. Másként kezeli a leányt, mint a fiút. Figyeljük meg, miben veszi igénybe segítségüket? Milyen megbízást ad a leánynak s milyet a fiúnak? A nevelés együttes volta mellett is külön érvényre jut a fiúnak s külön a leánynak szánt hatás.

A nemek mégis lassan elfordulnak egymástól. Legtöbbszörre terhesnek érzik másnemű testvérük jelenlétét játékaiknál. Általában nemenkint elkülönítve, idegenekkel játszanak inkább, mint saját másnemű testvéreikkel. Otthon igen gyakran nézeteltérések vannak. Túlságos figyelemmel nem viseltetnek egymás iránt. E tekintetben sokszor gondot okoznak szüleiknek. Helyes eljárással elejét lehet venni a testvérek civódásának, s akkor aztán egymásnak odaadó, szerető támogatói lesznek a családban s a családon kívül.

A 10 éves korig általában az anya hatása érvényesül mindkét nemnél. A prepubertásban s később pubertás és adolescencia korában már megváltozik a helyzet. A leánygyermek továbbra is

megmarad és mondhatni élete végéig kitart anyja mellett, míg a fiú lassan „önállósodik.”

E korban is lehetséges-e az együttes nevelés? Részben igen, részben nem. A pszichikus nemi különbségek érvényre jutnak és nem engednek uniformizálást a testvérek között sem. A két nem kezelési módja nem is lehet azonos. Bizonyítás nélkül elfogadhatja bárki, hogy minden anya más, egészen a nemhez alkalmazott bánásmódban részesíti gyermekeit a kritikus korban.

Az *elemi iskola* padjait 12 éves korukig látogatják a gyermekek. Amint pszichológiai alapvetésben láttuk e korban nincs még oly arányú eltérés a nemek lelki szintje között, hogy ez az együttes nevelés eleve kizárná. Ez főleg 10 éves korig érvényes, vagyis a népiskola IV.-ik osztályáig bezárólag. Eddig általában a leányok nagyobb szorgalma és intelligenciája szerez előnyt a fiúkkal szemben, azonban az érdeklődési irány nem tér el annyira, hogy lehetetlen lenne az együttes tanítás. Természetesen mindenik nem a maga kedvenc tárgyát részesíti előnyben, ami azonban még nincs a tanítás eredményének veszélyeztetésére.

Tapasztalataink azt bizonyítják, hogy az együttes tanítással és neveléssel mind a két nem nyer a népiskola alsó négy osztályában. Jablonkai ugyan nem tapasztalta, (p. 69.) hogy a nemek kiegyenlítő hatással lennének egymásra, azonban ennek ellenkezőjét személyesen tapasztaltuk. Háromféle iskolatípust vizsgáltunk éveken keresztül, városi, falusi s tanyait. A városi iskolában két osztályon át tiszta fiú iskolában gyűjtöttünk tapasztalatot. Összeveteltük a vegyes iskola eredményeivel s azt kellett megállapítanunk, hogy a fiúk a vegyes iskolában igenis rendszeretöbbek, gondosabb munkájúak, szorgalmasabbak, szófogadóbbak voltak, mint a fiú iskola tanulói. A fiúk kedélye hatalmasat fejlődött a leányok befolyása alatt. A szelídségben, a gyengédségben nem hiába voltak példaképek a leányok. A tanító személyéhez való nagy ragaszkodásuk szintén nem tévesztette el hatását a fiúknál. A fiúk szilajsága a fiú iskolákban gyakran vad-sággá fajul. Igazán nem veszít fiú-mivoltából, ha rakoncátlanságát kissé béklyóba köti a leányok jelenléte. A szilajság nem bátorság s nem erély, hanem a természetes erő meggondolatlan, elemi erők módjára kitörő s tért hódító megnyilatkozása. Ennek megfelelő korában tartására igen jó a leányok jelenléte.

Természetesen a nevelő ne csak szemlélje a tényeket, hanem alkalmasint hívja is fel a fiúk figyelmét a leányok viselkedési módjára.

A leányok szintén nyernek. Fiútársaik logikus és tárgyilagos gondolkodása összehasonlítást enged tenni az ő alanyi és szentimentális alapokon nyugvó gondolkodási rendszerükkal. Eleveneb-

bek lesznek. Nyernek komolyságban, bátorságban. A két nem fel fogása egymás segítségével tisztul, egymást jobban megközelíti. Értelhetőbbé teszik egymás számára a meglátott igazságokat, ismereteket.

A leányok és fiúk képességei nem mutatnak 10 éves korig nagy eltérést, mégis úgy látszik, hogy erköcsi szempontból aggodalomra ad okot az együttes nevelés. Tagadhatatlan, hogy szórványosan előfordulnak kisiklások, botlások. Azonban ezek igen ritkák s rendszerint még csírájukban elfojthatók s gyakran a nevelő figyelmességéből származnak.

Az V-VI. osztályba lépő 10—12 éves gyermek azonban már nem való vegyes osztályba. E korban már nem tisztán tanulótársat lát a fiú a leánytársában. Figyeljük meg, hogy veszik körül néha-néha egy-egy leánytársukat a fiúk. Minden ürüggyel kedveskednek a helyes, kedves osztálytársnőiknek. Természetesen, ez nem általános jelenség, de már gondolkodóba ejti az embert.

Tehát a pubertást közvetlenül megelőző korban a lelki fejlődés ritmusának eltérése miatt el kell ejteni a közös nevelés gondolatát.

A *középiskola*. Az ifjú és hajadon lelki alkatát, beállítódását volt alkalmunk összehasonlíthatni. A két nem lelki szintje, fejlődési tempója, irányelvei között olyan mélyreható különbségek észlelhetők, hogy azok alapján semmiesetre sem helyeselhettük az együttes nevelést. Az alsó osztályokban talán nem mutatnak a fiúk és leányok komolyabb eltéréseket. Később azonban a nemek érési folyamata oly erősen befolyásolja előmenetelüket, hogy a ritmus eltérő volta miatt lehetetlen az együttthaladás.

E korban már mind a két nemnek sajátos nemi jellegzetességeit kell felvennie. Nem szabad veszélyeztetni a tökéletes férfi, vagy ideális nő kialakítását. Ne fasszuk meg egyik nemet sem természetes sajátságaitól. A helyes irányt így is a másik nem „korlátozó” hatása nélkül is megszabhatja a nevelő. Egymást még sem megérteni, sem támogatni nem tudja a két nem. Hisz még önmagát sem érte el, önmagát sem érti meg. Annál kevésbbé értheti meg a rajta kívülálló, ugyancsak kiforratlan másnemű lelket.

A tanulmányi eredmény feltétlenül szenved. A speciális nemekhez alkalmazott célkitűzések nem érvényesülhetnek. S ha az egyformára alakított, azonos hatásoknak kitett lelkek esetleg közelednek egymáshoz ezzel nem szolgáltuk a férfias, vagy nőies jelleg kialakítását. A férfi legyen egészen férfi, a nő pedig egészen nő!

Az erkölcsi kifogások teljesen alaposak. Nem tartjuk kizártnak, hogy sokaknál a szexuális ingerlékenység előnyösen csökken, az együttlét megszünteti a feszültséget, feloldja a természetes érdeklődést, lerántja a miszticizmus fátylát. Hangsúlyozzuk: sokaknál.

De ugyanannyinál alkalmat ad beteges képzelődésekre (amit éppen megszüntetni akar), elvonja figyelmüket a tárgyról s a személyre tereli azt. A hangsúly leginkább a bizalmaskodáson van. A közvetlenség és bizalmaskodás közti vonalat nem képes meghúzni egy fejlődő gyermekifjú.

Várkonyi az ifjúság lélektani vizsgálatával kapcsolatban vizsgálat tárgyává tette a középiskolák tananyagbeosztását abból a szempontból, mely tárgyak s milyen anyag felel meg a nemek sajátos beállítottságának és rendeltetésének. Megállapítása szerint a jelenlegi anyagbeosztás nincs elég tekintettel a nemek sajátosságaira. Igaz ugyan, hogy a középiskola egyik célja az egyetemre való előkészítés, mégsem szabad figyelmen kívül hagyni a nemek sajátos igényeit.

A polgári leányiskolák tantervében már régebben találunk üdvös intézkedéseket, amelyek a leányok sajátos nevelését célozzák. Még hézagpótlóbb a V. K. M. 540—05/172/1930. sz. alatt kiadott Utasításnak az a rendelkezése, amely a neveléstannak a leánygimnázium VIII. osztályában történő tanítására vonatkozik. Természetesen e neveléstannak a gyakorlati s a családi nevelés kérdéseivel kell foglalkoznia. (Pl. viselkedés a szülőkkel idegenekkel szemben, a fiúk s leányok viszonya, a testvérek egymással s szemben való viselkedése, a tisztálkodás, a nemi felvilágosítás s a fiziológiai élet mindennapi és sokszor kényes kérdései, a gyermek- és ifjúkor hibái, vallásos és hazafias nevelés a családi körben, stb.)

Ezek mellett nem mehetünk el szó nélkül. Gondoskodni kell a gyakorlati anyag mielőbbi összeállításáról és annak feldolgozásmódjáról. Az ujabban bevezetett osztályfőnöki órák is sok nevelési kérdés megoldását teszik lehetővé. Ezeken az órákon feltétlenül a nemek sajátos igényeit kell szem előtt tartani.

Az elmondottak világosan mutatják, hogy a középiskolában az együttes nevelés helyett a nemek ilyen irányú külön nevelését kell a pedagógusnak követelnie. (Várkonyi H.)

A középiskola tehát nem lehet közös. De nem lehet a tanítóképző sem, mint ezt Jablonkai gondolja.¹⁾ Tapasztalataink alapján el kell itélnünk e megoldást. A főiskolai tanítóképzés keretében megvalósítható a közös oktatás. A jelenleg érvényben lévő keretek mellett azonban éppen a tanítóképzés legfontosabb óráját, a gyakorlati kiképzést találkozó alkalommá téve, sokat ártanánk a képzés ügyének.

A *főiskolai és egyetemi* közös oktatás minden tekintetben kívánatos és üdvös. Jobbára kialakult és nagyjából megálapodott

¹⁾ Jablonkai i. m. p.

felntőttekkel van dolgunk, akik nem küzdenek többé az ifjúkor súlyos nehézségeivel. A társasági hölgy megtanul az erősebb férfivel kéz- a kézben dolgozni az egyetem padjaiban, a szemináriumok, laboratóriumok asztalai mellett. Kölcsönösen elsajátítják egymás jó sajátságait. A nők szorgalma és aprólékossága, könyvtudása, nagyon jól kiegészíti a férfi mélyebb lényeglátását s kölcsönös támogatás mellett könnyebben alakul ki a tökéletes tudás épülete.

„A leányhallgatók életszemlélete ma inkább reális, mint ideális. Az érdeklődés ma a fiataloknál a konkrét, a megfogható, a reális felé fordul.“¹⁾ Ezt bizonyítja Baranyai Erzsébet vizsgálata, amely szerint az egyetemi és főiskolai hallgatónők 55·59%-a²⁾ kenyérkeresés motivumától indítatvamegy az egyetemre.

Természetes a nőknél a férhezmenetel gondolata is erős motivum. Pl. a hallgatónők 87·35%-a gondol a férhezmenetelre.³⁾

Az egyetemi hallgatók komoly munkát végeznek. A komoly munka mellett más megvilágításban látja egymást a két nem, mint az ifjúkor mámoros fantázia képeiben.⁴⁾ Az élet komoly már az egyetem falain belül is. S a közös tanulás alatt kialakult kölcsönös megbecsülés, a tudomány falai között átéltek hatása elkíséri az ifjúságot az egész életen át.

¹⁾ Baranyai E.: *Milyen a mai egyetemi hallgatónő*. Bpest. 1926. p. 41.

²⁾ u. o. p. 36.

³⁾ u. o. p. 31.

⁴⁾ A hallgatónők barátkozására, szociális érzékére nézve értékes adatokat nyújt Baranyai Erzsébet i. m. p. 23 stb.

Irodalom.

- Baranyai E. dr.: Milyen a mai egyetemi hallgató? Bpest. 1936.
- Beetz.: Gemeinererziehung. (Päd. Warte, 16. Jg. 11. u. 12. H.)
- Grundscheid: Koedukation in den Ver. Staaten. 1906.
- H. Hähling: Die Koedukation oder die gemeinschaftliche Erziehung der Knaben u. Mädchen, besonders in der Volksschule. 1924.
- H. Herzfelder: Die Gemeinsame Erziehung der Geschlechter, 1907.
- G. Heymans: Psychologie der Frauen. Heidelberg, 1922.
- J. Hoffmann: Die Koedukation. (Kath. Schulorganisation 1925.)
- H. Hoffmann: Gemeinsame Erziehung v. Knaben und Mädchen 1906.
- Jablonkai J. K.: Coeducatio. Bpest. 1933.
- Kelemen J.: Az együttes nevelés egészségtana. 1910.
- Kelemen J.: A nemek különböző képességei. 1912.
- Kemény F.: A nemi probléma. 1907.
- Kluge: Männliches und weibliches Denken. 1902.
- Kornis Gy.: Nők az egyetemen. 1925.
- H. Lange: Intellektuelle Grenzlinien zwischen Mann und Frau. 1897.
- O. Lipmann: Psychische Geschlechtunterschiede. (Beihefte zur Zeitschr. f. angew. Psychologie) Leipzig, 1917.
- O. Lipmann: Psychologie der Frauen. 1922.
- Mackensen: Koedukation an höheren Lehranstalten. Leipzig, 1912.
- Marion: Psychologie des filles 1921.
- Möbius: Über den physiol. Schwachsinn des Weibes. 11. Augs. 1919.
- Münsterberg: Die Amerikaner. Berlin, 1904.
- H. v. Pestalozza: Der Streit um die Koedukation in den letzten 30 Jahren in Deutschland 1921.
- Schneider: Häusliche Koedukation. Berlin, 1909.
- Székely Gy.: A coeducatio kérdésehez, Bpest. 1910.
- Thompson: Vergleichende Psychologie der Geschlechter. 1905.
- O. Tumlriz: Die seelischen Unterschiede zwischen den Geschlechtern in der Reifezeit und ihre Bedeutung für den gemeinsamen Unterricht, 1927.
- O. Tumlriz: Die seelischen Unterschiede zwischen den Geschlechtern in der Reifezeit, Päd. Mag. Heft. 1150. Langensalza. 1928.
- R. Vauquelin: Les aptitudes fonctionnelles et l'Éducation. chap. III.
- Várkonyi Hildebrand dr.: „Nevelés és gyakorlati lélektan.“ A cselekvés iskolája c. ped. folyóiratban megjelent cikksorozat (Szeged.) 1934/35. III. évf. 5—6. sz. p. 205—219., 7—8. sz. p. 325—336., 9—10. sz. p. 237—249., 7—8. sz. 329—339.
- Várnai A.: A koedukációs iskola. Vác 1913.
- Ziertmann: Die gemeinsame Erziehung von Knaben und Mädchen in Deutschland und in Amerika. (Päd. Archiv. 51. Jg. 1909.)

TARTALOMJEGYZÉK.

	oldal
Életrajzom	3
Bevezetés	5
 I. A koedukáció a nevelés történetében :	
1. Iskolák	7
a) Az elemi fokozat	7
b) Az együttes nevelés a középfokon	20
c) Az egyetemi és főiskolai együttes nevelés	30
2. Koedukáció és neveléelmélet	34
 II. A két nem testi és lelki különbségei :	
1. biológiai különbségek. Az érzékszervek működésében tapasztható különbségek	44
2. A két nem iskolai teljesítménye	52
3. A nemek pszichológiai különbségei. A nemek sajátos beállítottsága	62
4. A lelki fejlődés menete	73
5. A pszichés nemi különbségek a felnőtt férfi és nő között	73
 III. Az együttnevelés megvalósításának lehetőségei :	
1. A nemek rendeltetése az emberiség egészében	80
2. Hol és hogyan valósítható meg az együttes tanítás és együttes nevelés? Érvek és ellenérvek a probléma megoldásában	83
3. Az együttes nevelés megvalósításának lehetőségei	89
Irodalom	95

TARTALOMJEGYZÉK.

	oldal
Életrajzom	3
Bevezetés	5
I. A koedukáció a nevelés történetében:	
1. Iskolák	7
a) Az elemi fokozat	7
b) Az együttes nevelés a középfokon	20
c) Az egyetemi és főiskolai együttes nevelés	30
2. Koedukáció és neveléstudomány	34
II. A két nem testi és lelki különbségei:	
1. biológiai különbségek. Az érzékszervek működésében tanasztható különbségek	44

II

SAJTÓHIBA.

A 42. oldal 14. sorában Fellmann helyett Feemann olvasandó

*Közlemények a Szegedi Ferencz József-Tudományegyetem
Pedagógiai-lélektani Intézetéből c. sorozat eddig megjelent kiadványai:*

1. Várkonyi Hildebrand dr.: *Közlemények I.* 1934.
2. Boda István dr.: *Bevezető a lélektanba.* 1934.
3. Reitzer Béla: *A proletárnevelés kérdéséhez.* 1935.
4. Tomori Viola: *A parasztság szemléletének alakulása.* 1935.
5. Bódi Ferenc: *A középiskolai földrajzoktatás története Magyarországon az első Ratio Educationistól napjainkig.* 1935.
6. Berend Klára: *Az ifjúság irodalmi érdeklődése.* 1935.
7. Dolch Erzsébet: *A gyakorlati grafológia elvei.* 1936.
8. Zentai Károly: *A nemek együttes nevelésének kérdése* 1936.